اصفهان دارالعلم شرق

مدارس دینی اصفهان

تألیف: سید مصلح الدین مهدوی

تصحیح، تحقیق و اضافات: محمدرضا ریاضی

بسم الله الرحمن الرحیم

اصفهان دارالعلم شرق

نویسنده:

مصلح الدین مهدوی

ناشر چاپی:

سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

اصفهان دار العلم شرق

مشخصات کتاب

سرشناسه : مهدوی، مصلح الدین، ۱۲۹۴-۱۳۷۴.

عنوان و نام پدیدآور : اصفهان دارالعلم شرق: مدارس دینی اصفهان / مصلح الدین مهدوی ؛ تحقیق تصحیح اضافات محمدرضا نیلفروشان.

مشخصات نشر : اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان ، ۱۳۸۶.

مشخصات ظاهری : ۳۸۶ ص.: مصور جدول.

شابک : ۳۵۰۰۰ ریال ۹۷۸-۹۶۴-۲۵۸۸-۹۶-۱ :

وضعیت فهرست نویسی : فاپا

یادداشت : کتابنامه: ص.۳۸۳-۳۸۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع : آموزش و پرورش -- ایران -- اصفهان

موضوع : مدرسه ها -- ایران -- اصفهان -- تاریخ.

شناسه افزوده : نیلفروشان، محمدرضا، ۱۳۴۹ -

شناسه افزوده : سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان

رده بندی کنگره : LA۱۳۵۴/الف۶ م۹ ۱۳۸۶

رده بندی دیویی : ۳۷۰/۹۵۵۹۳۴۲

شماره کتابشناسی ملی : ۱۰۲۶۰۰۸

فهرست مطالب

مدرسه حاج حسن ۱۰۸

مدرسه حاج حسین نور

منابع و مآخذ ۳۸۳

منابع و مآخذی که مصحّح مورد استفاده قرار داده است: ۳۸۴

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۷

پیش گفتار

اصفهان در تاریخ فرهنگ و تمدن درخشان ایران، جایگاهی شایان توجه دارد.

مدارس علمی گوناگون این شهر، یکی از مظاهر مهم فرهنگ آن است. مدارس اصفهان همانند مدارس، دیگر شهرهای اسلامی وابسته به مساجد بوده است. از جمله مساجد این شهر، که همواره نقش فعالی در زمینه ی فرهنگ و تعلیم و تربیت داشته اند، می توان از مسجد جامع کبیر (عتیق) و مسجد جامع صغیر (جورجیر) یاد کرد. مافروخی در کتاب «محاسن اصفهان» در باب اهمیت آموزشی مسجد جامع کبیر آورده است: «برای اقامه ی هر نماز کمتر از پنج هزار در آن جا گرد نمی آمد و در کنار هر جزری مسند شیخی بود که گروهی از طالبان علم دور او را گرفته بودند و به تحصیل علم و تهذیب نفس اشتغال داشتند. آراستگی این بنا به واسطه ی مناظره ی فقها و مباحثه ی علم و مجادله ی متکلمین و پندهای واعظین است.»

در اواخر قرن سوم و اوایل قرن چهارم هجری فضاهای مدارس از مساجد جدا شد. قدیمی ترین مدرسه ی اصفهان به نام علاء الدوله ی کاکویه در قرن چهارم

هجری در محله ی دردشت و نزدیک مسجد شفیعیه بنا گردید که محل تدریس ابن سینا بود. بنای یاد شده معروف به قبه ی بوعلی سینا است که مدرسه ی علایی هم نامیده می شود. از قرن چهارم تا قرن ششم هجری، اصفهان چنان شکوه و عظمت یافت که آن را دار العلم می گفتند. در آن دوره، مدارس متعددی در این شهر ساخته شد و طالبان علم از سراسر کشور به آن جا آمد و شد داشتند. مهم ترین

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۸

مدارس آن دوره، مدرسه ی نظامیه است. تأسیس مدرسه ی نظامیه از مهم ترین اقدامات علمی خواجه نظام الملک طوسی در اصفهان بود. این مدرسه موجب رونق نهادهای علمی و فرهنگی اصفهان شد. پشتوانه های مالی نظامیه باعث تأسیس کتابخانه ای غنی گردید که محققان و دانشجویان همواره از آثار آن سود می جستند.

از دوران سلاجقه تا پیدایش صفویه، مدارس متعدد دیگری در اصفهان وجود داشته است که مهم ترین آنها عبارت بودند از: مدرسه ی سلطان محمد سلجوقی (قرن پنجم هجری)، مدرسه ی ملکشاه سلجوقی در محله ی کران (۴۶۵ ه ق)، مدرسه ی سمیرمی (۵۱۶ ه ق)، مدرسه ی ملک خاتون (۵۹۹ ه ق)، مدرسه ی جلال الدین منکبرنی (۶۲۰ ه ق)، مدرسه ی عصمتیه (۷۳۳ ه ق)، مدرسه ی شهشهان در محله ی شهشهان (۸۵۰ ه ق)، مدرسه ی اوزون حسن (۸۵۸ ه ق)، مدرسه ی بابا قاسم (۷۲۵ ه ق)، مدرسه ی جنب مسجد جمعه (قرن هشتم هجری)، مدرسه ی متصل به آرامگاه سلطان بخت آغا (مدرسه ی دردشت)، مدرسه ی صدر الدین علی نصرآبادی (نیمه ی قرن نهم هجری)، مدرسه ی باقریه در محله ی درب کوشک (پیش از دوره ی صفویه)، مدرسه ی ترک ها (از عهد آق قویونلوها)، مدرسه ی درب کوشک یا پاشیر (پیش از دوره ی صفویه)، و مدرسه ی خواجه

ملک مستوفی نزدیک مسجد شیخ لطف الله (پیش از دوره ی صفویه).

اوج گسترش مدارس در اصفهان در روزگار صفویه بود. این دوره را می توان دوره ی ایجاد مدارس در اصفهان لقب داد. بنا به گفته ی دکتر سیروس شفقی، نویسنده ی کتاب بازار بزرگ اصفهان، از آن دوره تا دوره ی مشروطیت، ۵۳ مدرسه در اصفهان بنا گردید که تعداد قابل توجهی از آنها هنوز هم پابرجا است. در اصفهان عصر صفویه، ۳۶ مدرسه دارای موقوفاتی بوده که از این تعداد، ۱۶ مدرسه رونق

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۹

فراوانی داشته است. مهم ترین و زیباترین مدرسه ی این دوره، مدرسه ی چهارباغ بود که مدرسه ی سلطانی و مدرسه ی مادر شاه نیز نامیده می شد. این مدرسه، آخرین بنای تاریخی باشکوه عهد صفویه در اصفهان است که در روزگار شاه سلطان حسین (۱۱۱۶- ۱۱۲۶ ه ق) برای تعلیم طلاب علوم دینی ساخته شد. از دیگر مدارس دوره ی صفویه می توان از مدرسه ی جده ی کوچک، مدرسه ی جده ی بزرگ، مدرسه ی ذوالفقار، مدرسه ی ملا عبد اللّه، مدرسه ی نوریه و مدرسه ی ساروتقی نام برد.

مهم ترین مدرسه ی اصفهان در دوره ی قاجار، مدرسه ی صدر است که به دستور حاج محمد حسین خان امین الدوله، صدر اعظم فتحعلی شاه، ساخته شد. این مدرسه یکی از زیباترین مدارس دینی اصفهان است. از اواخر دوره ی قاجار، مدارسی به سبک نوین در ایران پدید آمد که در اصفهان نیز مسیر این مدارس و مدارس قدیم از هم جدا شد. بیش تر مدارس قدیمی اصفهان، وقفی بوده اند و هزینه ی قابل توجهی از این مدارس از درآمد موقوفات تأمین می گردید. این مدارس اغلب دارای کتابخانه های مستقلی بودند که انسان های خیر، کتابخانه های شخصی خود را به آنها اهداء می کردند.

کتاب حاضر

با عنوان اصفهان دار العلم شرق (مدارس دینی اصفهان) اثر رجال شناس و اصفهان پژوه معاصر، زنده یاد استاد مصلح الدین مهدوی، است.

ویژگی مهم این اثر این است که کلیه ی مدارس دینی اصفهان در قرون اسلامی را معرفی کرده است؛ از بسیاری از این مدارس تنها نامی باقی مانده که استاد، با تحقیق و تفحص از منابع استخراج و با ذکر خصوصیات آورده است. نسل حاضر هنگامی که با نام و گسترش مدارس در اصفهان روبه رو می شود، ناخودآگاه عظمت فرهنگی و علمی این شهر در نظرش عظیم تر از پیش می گردد. این کتاب را جناب آقای

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۰

محمد رضا نیلفروشان تصحیح کرده و تعلیقات لازم را بر آن افزوده است.

مرکز اصفهان شناسی و خانه ملل امیدوار است با انتشار این کتاب، زمینه ی آشنایی بیش تر محققان و اندیشمندان را با گوشه ای از فرهنگ علمی این شهر فراهم سازد. در پایان لازم است از عزیزانی که مرکز را در انتشار این کتاب یاری رساندند بخصوص جناب آقای محمد حسین ریاحی مسؤول پژوهشی و جناب آقای علیرضا مساح مسؤول اجرایی مرکز تقدیر و تشکر گردد:

دکتر محمد علی چلونگر

مدیر مرکز اصفهان شناسی و خانه ملل

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۱

با یاد «مرسله پیوند گلوی قلم»

مقدمه

اصفهان ای باره پروازهااز تو در گوش فلک آوازها

ای کرامت را جهانی ساخته بر چکاد حق علم افراخته

با فروغی هم رکاب آفتاب همچنان، بر پهنه گیتی بتاب

در تو بینم تابش خورشید راجلوه های روشن امّید را

تا فلق سرچمه گلگون توست در رگ تاریخ، جاری خون توست

خاک پاکت توتیای دیده هاست روشنی بخش دل مشتاق ماست

عالمانت را سریر سروری زیبد و شاید به کار رهبری

پاس ایمان را مسیحائی دمنددر حریم حرمت حق محرمند

آنکه گفت اینجا بود نصف جهان خود نمی دانست

این راز نهان

کاصفهان ما جهانی دیگر است دوستان را داستانی دیگر است

تا جهان را اصفهان جان آمده شامل الطاف یزدان آمده

(استاد مشفق کاشانی)

*** از آن هنگام که درای اسلام در پهن دشت این سرزمین بهجت خیز، آویزه ی گوش ها و

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۲

جان ها گردید، به سال شمار قمری و به تقریب ۱۴۰۰ سال می گذرد؛ آهنگی جان نواز که آمده بود تا آبشخور دلها را از زلالی معرفت، سیراب سازد و نوای منادی آن سازی یک دست و آهنگین بود که بر تارتار دلها می نشست. هر کس این پیام را می شنید، دل برده ی طرایف آن می گشت. ایرانیان نیز با بینش و منش والای خویش، به راستی و درستی، محتوای پیام حضرت رسالت پناه (ص) را پذیرا گشتند. اصفهان نیز به عنوان یکی از زرخیزترین نواحی ایران، در سال ۲۳ ه. ق. به سرداری «عبد اللّه بن بدیل» به تصرّف سپاهیان اسلام درآمد، شهری که به تعبیر بلاذری در «فتوح البلدان» در آن هنگام مرکب از دو شهر بود: جی و یهودیه که در مجموع با آغوش باز از اسلام استقبال کردند چرا که بر این باور بودند که:

«لولا محمّد و الاوصیاء من ولده کنتم حیاری کالبهائم»: «اگر رسول خدا (ص) و اوصیای او نبودند، همانند حیوانات سرگردان بودید». همان که مولانا هم فرمود:

چند بت بشکست احمد در جهان تا که یا رب گوی گشتند امّتان

گر نبودی کوشش احمد تو هم می پرستیدی چو اجدادت صنم

به هر حال به تعبیر ملک الشعرای بهار:

گرچه عرب کرد حرامی به ماداد یکی دین گرامی به ما

پیام جاودانه ی این دین ارج نهادن به علم و مرتبت والای علم آموزان و مکرمت عالمان بود و این بینش توحیدی باعث آمد

که نایره ی شوق انگیز علم آموزی در بین ایرانیان زبانه کشیده و شراره های جهل سوزش تا قرنها، جهان را تحت الشعاع انوار خود قرار داد. مگر آن که پیامبر رحمت (ص) فرمود: «و قلب لیس فیه شی ء من الحکمه

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۳

لبیت خرب فتعلّموا و علّموا و تفقّهوا و لا تمونوا جهّالا فانّ اللّه لا یعذر علی الجهل ...» در این روایت شریف قلب خالی از حکمت و دانش به خانه ای ویران همانند شده است و این که اگر انسان بر مرگ جاهلی بمیرد، هیچ عذری بر جهل خود در پیشگاه حضرت حق نخواهد داشت. لذا این همه سفارش و تکریم عالمان، پایه گذار سنّتی حسنه به نام مدرسه سازی و واگذاری موقوفات مربوط به آن گردیده است.

همچنانکه پیش تر اشاره شد، پس از تصرّف اصفهان، بسیاری از اعراب مصر و کوفه و بصره بدین شهر مهاجرت کردند و این شهر بلندآوازه تا اوایل قرن چهارم ه. ق.

عملا تحت حاکمیّت خلفا باقی ماند تا این که در سال ۳۱۹ ه. ق. مرداویج زیاری بر ضد خلفا قیام می کند و اصفهان قرن پنجم به چنان رتبتی دست می یابد که جغرافی دان بزرگ عالم اسلام- محمّد بن احمد مقدسی- در اواخر قرن چهارم، پس از بازدید از این شهر در «احسن التقاسیم» (ج ۲، ص ۵۷۹) دیده های خویش را این گونه شرح می دهد:

«... من پس از جامع مصر، نماز آبادتر از جامع ایشان ندیده و شهری پرجمعّت تر از شهر ایشان نشنیده و در همه کشور اسلام خاکی بدین خوبی نیافتم ... مردمش اهل سنّت و جماعت و ادب و بلاغتند، چند قاری و ادیب و صاحبدل که از این شهر

بیرون داده است ...»

ناصر خسرو قبادیانی نیز آموزه های خود از شهر اصفهان را اینگونه و به حقیقت شرح می دهد:

«در همه ی زمین پارسی گویان، شهری نیکوتر و جامع تر و آبادان تر از اصفهان ندیدم» و آنچه بیشتر برای او چشم نواز است «... بناهای نیکو و مرتفعی مانند مسجد آدینه بزرگ و نیکو ...» است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۴

نقطه ی عطف تاریخ فرهنگی اصفهان به روزگاری بازمی گردد که «ملکشاه بن آلب ارسلان سلجوقی» به صلاح دید وزیر مقتدر خویش- خواجه نظام الملک توسی (م ۴۸۵ ه. ق.)- اصفهان را به پایتختی برگزید و از این تاریخ به بعد باید به واقع اصفهان را یکی از فرهنگ شهرهای ایران محسوب نمود که به موازات شهرهایی چون: توس، نیشابور، هرات، بلخ و بغداد و سمرقند و ... جایگاه ارزشمندی را دارا بوده و هست و به چنان رتبتی دست می یابد که گذشت روزگاران نه تنها از اعتبارش نکاسته، بلکه رونقش روزافزون گشته است.

لطف و عنایتی که از سوی نبی مکرم اسلام (ص) نسبت به جماعت ایرانی اعمال شده بود، که نمونه ی روشن آن وقتی بود که آیه ی ۳ سوره ی جمعه بر حضرتش نازل گشت که: وَ آخَرِینَ مِنْهُمْ لَمَّا یَلْحَقُوا بِهِمْ و آنگاه که از حضرت درباره ی این مؤمنین ملحق نشده می پرسند، رسول اکرم (ص) با اشاره به سلمان فرمودند: «لو کان الایمان عند الثریّا لنا له رجال من هؤلاء» (اگر ایمان حتّی در نزد ستاره ثریّا باشد، مردانی از این دسته (اهل فارس) بدان دست می یابند.)

و بدین اعتبار بسیاری از مسلمانان به اصفهان روی می آورند که اسامی تعدادی از آنها در «ذکر اخبار اصفهان» آمده است. روحیه ی سخت کوشی و حق جویی

اصـفهانی ها نیز از مواردی است که مورد تأکیـد سـیره نویسان و ارباب تذکره ها بوده است، مرحوم میرزا حسن خان انصاری، نکته ی بسیار دقیق و ظریفی را در حاشیه ی تألیف ارزشمند خویش آورده که نقل آن خالی از لطف نیست:

عدد «اصفهانی» را با «زیرک» که به حساب ابجد ۲۳۷ می شد مطابق است و از این روست که در طبقات رایان احادیث حداقل اسامی ۶۵ نفر را با پسوند اصفهانی یا

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۵

توابع آن ذکر کرده اند که در نوع خود آمار درخور تأمّلی است. به هر حال قرن پنجم با حاکمیّت سلجوقیان بر اصفهان فصلی نو در سـرآغازِ دفتر اصـفهان گشوده می شود، به گونه ای که حتّی حجه الحق- حکیم عمر خیام نیشابوری- سالیانی چند برای درک محضـر فیلسوف بزرگ مشایی- ابن سـینا- به اصـفهان آمـده هم چنان که در ادوار بعـد گوهری شب چراغ چون صـدر الدین شیرازی در جست وجوی محبوب گم شده ی خویش (فلسفه معرفت) قدم بدین دیار می نهد.

و اینـک وزیر مقتـدری چون خواجه نظـام الملـک، بـا درک شـرایط زمانی، نظامیّه هایی را تأسـیس و به تقویت مـدارس دینی همّت گماشت، کاری بزرگ که از جهاتی یک جهش بزرگ علمی در عرصه ی سیاسـی- فرهنگی جهان اسـلام تلقّی شد، و البته اعمال نفوذ خواجه در چگونگی تـدریس و زعامت مـدارس نظامیّه از مباحث منتقدین می باشد و عدّه زیادی از مورّخین، جنگ فرقه ای و مذهبی قرن های ششم تا هشتم ه. ق. در اصفهان را حاصل سیاست های مذهبی و قشری خواجه برمی شمارند و حتّی جنگ های «حیدری و نعمتی» را بازتاب این

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۶

سیاست سیاسی، فرهنگی محسوب می نمایند، سیاستی که حاصل قشری نگری عالمان دین بوده و دود

این خیزش های نافرجام به چشم عوام می رفته است. کما این که عده ای از محقّقان استقرار سلاجقه را در راستای حمایت و دمیدن جانی تازه در کالبد فرسوده ی خلافت بغداد ارزیابی می کنند چرا که عملا پس از آن که در سال ۴۶۵ ه. ق. ترکان سلاجقه، آخرین پایگاه آل بویه ی شیعه مذهب را تسخیر نمودند و دامنه ی فتوحات خود را تا بین النّهرین و بخش هایی از آناتولی ادامه دادند و بدین ترتیب قلمرو گسترده ای را تحت قیمومیّت خویش درآوردند و در اندك زمانی خود را رقیب سیاسی و جدّی فاطمیان شیعی مسلك مصر یافتند؛ فاطمیانی که با رونق مدرسه ی بزرگ «الازهر» در سال ۶۵۰ میلادی پایگاه نهادینه شده ای برای عرضه ی آرا و افکار خود، فراهم آورده و اینك به موازات آن مدرسه، نظامیّه ها با چنین بینشی و در سایه ی موقوفات کلانی که فرصت گزینش استادان بنام و پرآوازه را فراهم می ساخت و برای ساخت آنها این راه شهرهایی بزرگ با موقعیّت های ویژه در نظر گرفته می شدند، هم چنانکه اصفهان در قرن چهارم و پنجم اکثرا پیرو اهل تسنّن و بیشتر حنبلی بودند (زیرا صالح بن احمد بن حنبل مدّتی قاضی اصفهان بود و آرا و افکار پدر خود را در این شهر تبلیغ می کرد) و حدّاقل چندین نسل در اصفهان در ردیف طبقه ی محدّثین و حفّاظ بوده اند. به هر روی اگرچه این سیاست ها در پاره ای موارد، تبعات بدی را دامن گیر امپراتوری عظیم اسلامی می نمود، امّا «عدو شود سبب خیر ار خدا خواهد» نظام تربیتی خاصّی شکل گرفته بود که «تعلیم و آموزش» را مرادف «پرورش» ساخته و هر دو را به نحوی ناگسستنی لازم و ملزوم یکدیگر

نموده و محتوای آموزش با چنین

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۷

نگرشی، طبعا عبارت بود از قرائت قرآن و فهم مسائل مربوط به آن و یادگیری و تفهیم روایات پیامبر و صحابه. این مدارس که عمدتا در کنار مساجد ساخته می شدند، در شکوفایی باورهای مذهبی نقش عمده ای داشته اند و بی تردید این کلام پیامبر (ص) در تشویق و ترغیب مسلمانان بی تأثیر نبوده است، آنجا که می فرمایند: «هر کس به قصد امر تعلیم یا تعلّم به مساجد ما وارد شود، همانند مجاهد راه خدا خواهد بود» و اوج این خیزش و رستاخیز علمی به روزگار صفویّه بازمی گردد.

ظهور صفویه، با همه ی تضادها و تناقض آرایی که در باب پیدایش آن مطرح است، نقطه ی عطفی در حیات علمی و مذهبی دیار افسانه ای ایران، محسوب می گردد.

آنان با محوریّت تفکر شیعی، اندیشه های بایگانی شده ی علوی را از چهار توی ضخیم تاریخ به درآورده و راهی نو و روزگاری نو را در دفتر تقویم شیعه گشودند؛ آن هم با مرکزیّت «اصفهان» شهری که مستعدّ رویش جوانه های حبّ علوی بود و اینک می رفت تا مزرع سبز دلها، کشت گاه این اندیشه ها گردد. در اندک زمانی همه چیز آماده گشت؛ مقدم مهاجرین خوش اقبالی چون: شیخ حرّ عاملی، بهاء الدین عاملی و ... گرامی داشته شد و از سویی ساکنان فرهیخته ای چون: میرداماد، میرفندرسکی و علّامه محمّد تقی و محمّد باقر مجلسی (رحمهم اللّه)، نظام نوینی را در عرصه ی تعلیم و تربیت دینی گشودند و همه چیز برای یک نگرش تازه به دین و مفاهیم بنیادی آن، فراهم گردید و بدین سان «مدارس دینی» حلقه ی مفقوده ای بود که با زنجیر اندیشه ها و برداشت های تازه از دین به رشته ی

کهنسال مدارس اسلامی پیوند زده شد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۸

در این نظام نیّت بانیان، فراتر از رضایت خداوند، تبلیغ و تشریح مذهب حقّه ی جعفری و بسط اندیشه های علوی بود و با ارتباط تنگاتنگی که با عالمان دینی داشته اند، این کار برای آنها به نوعی «فریضه» مبدّل گردید و از مصادیق روشن «باقیات صالحات» تعبیر گردید. به هرحال چه نیّت بانیان و مشوّقان آنها، تبلیغ مبانی تشیّع (آن هم در روزگاری که امپراتوری عثمانی با وجود فقهای متعصّب سنّی خود، خون و جان و مال شیعیان (روافض) را مباح می شمردند) باشد و چه ایمان به به یادگار نهادن باقیات صالحات، برآیند کار نشان می دهد که از دو سو به اهداف خود رسیده اند: از سویی شیعه و مرام مقتدایان شیعه را در تألیفات مختلفی که در همین مدارس تهیّه می شدند، ضبط و تنظیم نموده و از دیگر سو با زنده کردن سنّت وقف- که از مواریث معنوی رسول هدایت (ص) به شمار می رود- به شادابی محیطهای علمی جامعه کمک شایانی کرده و در لابه لای روزمرّگی ها نامّی از خود به یادگار نهاده اند، نامی که امروز با زنده کردن نام این مدارس و متولیانش، موجی از تحسین و خوش دلی را نسبت به آنان، در ذهن و زبان هر شنونده و خواننده بیدار می کند و در نهاد ناآراممان بر آنها سلام و رحمت می فرستیم.

اگر چه گاهی چشم و هم چشمی هایی که زاییده ی طبع آفت پذیر بشر است در پیدایش این مدارس بی تأثیر نبوده، به گونه ای که «کمپفر» در سفرنامه ی خویش که عمدتا مربوط به دوران شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۷- ۱۱۰۵ ه. ق.) است، اشاره ای نغز به رقابت بین شاه و

درباریان و رجال نموده و رنـدانه می نویسـد: «شاه با پیروی از نیاکان خود می خواهد، پس از خود نام نیکی به یادگار بگذارد و بزرگان و اعیان نیز در گرفتن سـرمشق از پادشاهان به چشم و هم چشمی با یکدیگر برمی خیزند و وسایل مادی لازم را برای تأسـیس و نگاهـداری انواع ساختمـان هـا و به ویژه موقوفه های دینی در اختیار می گذارنـد، به این دلیل اغلب شـهرهای ایران مملو

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۹

است از مـدارس دینی و موقوفـات آن هـا، تنها در اصـفهان که پایتخت است و شـهری باشـکوه و بزرگ به شـمار می رود، در حدود یکصد موقوفه ی قابل ملاحظه وجود دارد ...» کار به جایی می رسد که زنان متموّل و شاه زادگان صفوی نیز گام بدین میدان نهاده و از این تاریخ به بعد حدود پنجاه مدرسه به نام این زنان به چرخه ی عظیم تعلیم و تربیت عهد صـفوی می پیوندد و دامنه ی این وقفیّات به زنـدگی روزمره ی عالمان دین کشـیده شـده، به گونه ای که پرداخت حقوق و مزایای علما و طالبان علوم حوزوی، سیّاح هوشـمند آلمانی (کمپفر) را شگفت زده کرده و می نویسد: «... حقوق مدرسه (منظور مدرسه امام است) به یکصد تومان (۱۷۰۰ تالر) بالغ می شود ... و بایـد دانست که این حقوق درست در روز مقرر و بدون کم و کاست تأدیه می شود ...» آنگـاه با حسـرتی مثال زدنی، از این که در قرن ۱۶ میلادی، اروپا و جامعه ی علمی آن از چنین نعمتی بی بهره اسـت می نویسـد: «کاش در آلمان نیز به اسـتادان، این فروزنـدگان چراغ دانش چنین موهبتی ارزانی می شـد». از سوی دیگر به تعبیر دکتر سمیع آذر: «در این دوره آثار مختلف و تازه ای منتشر شد

و یا نظریات ارائه شده ی پیشین به طور وسیعی مورد استفاده قرار گرفت ...».

لـذا در این دوره که دست کم دو قرن و انـدی به طول می انجامـد، مجموعه نظریـات کلی در باب آموزش علم- که سابقا در کتب اخلاقی و ادبیات تعلیمی ما به گونه ی تمثیل و ... بیان شـده بود- به صورت عملی در نظام اجرایی آموزش به کار گرفته می شود (البته با تأکیـد بر مبانی فقه شـیعه) هم چنانکه اگر بناست کتاب اخلاقی تـدریس و فهمیده شود، آثار اخلاقی غزالی و امثالهم به کناری نهاده شده و «آداب

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۰

التعلیم» خواجه نصـیر الـدّین توسـی، به عنوان کتاب اخلاقی حوزه ها معرّفی می گردد و آثار فیض کاشانی با نگرش شـیعی به اخلاـق، «محجه البیضـاء» را جایگزین آرای روایی و اخلاقی غزالی می نمایـد. ابتکاراتی که بزرگان حوزه نظیر: شـیخ بهائی و ملاـ صـدرا و دیگران از جهت جلوه هـای هنری و ذوقی در کلاـس هـای درس، بـاعث می شود که کـار آنان از یک زاویه ی خاصّ فرهنگی- تاریخی مورد بررسـی قرار گیرد تا بتوان منصفانه به معرّفی یک الگوی سنّتی در تاریخ آموزش و پرورش بعد از اسلام پرداخت.

اصولاـ در میان انواع بناها، ایرانیان در ایجاد بناهایی که جنبه ی مـذهبی داشـته یا به نوعی از سوی دین مبین اسـلام مورد توجه خاصّ قرار گرفته اند؛ سـعی و اهتمام فراوانی داشـته اند، به گونه ای که مدرسه پس از مسجد، مهم ترین بنای عمومی در میان ساختمان های درون شهری محسوب می شود.

از سویی اولیـای امور از تـأثیر فضاهـای کالبـدی در فرآینـد رفتـاری بهره برداران از فضـا آگاهی کاملی داشـتند و می دانسـتند فضایی که بر اساس باورهای اعتقادی- فرهنگی و سنتی شکل گیرد؛

به یقین محیط بهتری برای کسب فضائل و کمالات فراهم خواهـد آورد. بر این اساس لازم بود نظام تعلیم و تربیت اسـلامی که مرکب از سه مرحله شـنیدن، مشارکت و تـدریس می باشـد و آرایش فیزیکی و سـنتی آن که بر مبنای تجمعی دایره وار به نام «حلقه» از صدر اسلام مورد توجه بود، در ساخت فضاهای آموزشی نیز مدنظر معماران قرار گیرد.

در این نظام سنتی «روند آموزش» به موازات «محصول نهایی» آن مورد تأکید و توجه قرار می گرفت و به بیان بهتر «چه چیز را دانستن» هیچ گاه اولیای امر را از «چطور یاد گرفتن» غافل نمی ساخت.

به طور خلاصه، مدرسه را می توان به عنوان یک بنیان آموزشی متعالی که معمولا

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۱

شبانه روزی هم هست توصـیف نمود؛ بنیانی که در آن علوم سـنتی اسـلام یعنی حدیث، تفسـیر، فقه و جز آن تدریس می شد. مدرسه برخلاف اغلب بناهای اصـلی اسـلامی، از آن زمان که فرهنگ اسـلامی در حال تسـلّط یافتن بر تمدّن های مجاور خود بود، حاصـل نگردیـد. مـدرسه پاسـخی به نیازهـای مخصوص جـامعه مسـلمانان بود. مـدرسه بنـایی سفارشـی بود که به منظور خـدمت به نهادی مناسـبت یافت که خود نوعی بـدعت سـنجیده به شـمار می آمـد. به علاوه ایجاد مدارس مقدمه ای بود برای ایجاد نوعی تمدن خودگران ریشه دار، و در عین حال دربردارنده ی دستاوردهایی متعالی.

از منشأ تقریبا نامشخص مدرسه چنین استنباط می شود که نمونه های اوّلیّه چیزی جز بنیادهای دولتی نبوده اند با این هدف که در ساختمان هایی که مشخصا به همان منظور طراحی شده اند، به فعالیت بپردازند.

این نهاد با آهنگی طبیعی به آرامی رشد کرد و احتمالا با تغییری عمده در سبک تدریس متحوّل گردید. در نخستین

قرون اسـلام، اخبار و اطلاعات با حکم صریح منتقل می گردید. از قرن چهارم هجری قمری و شاید قبل از آن مطالب از طریق توضـیح و تفسـیر (یا همان تدریس) تکمیل شد و به نوبه ی خود از طریق بحث و گفتگوی (مناظره) سینه به سینه بسط و انتقال می یـافت که مسـجد مشـخصا مکـان مطلوبی برای این امر نبود. از سویی برای دانش آموزان فقیر هم مناسب نبود که در همان مسجدی بخوابند که در آن درس می آموختند.

مـدارس اولیّه، صـرفا اتـاقی در خـانه ی خـود معلم بـود و هـدف آن مسـلّما فقـط فراهم کردن محیطی بـود که در آن به دانش آموزان درس دهند نه این که منزل را هم در اختیارشان بگذارند، اما به تدریج مدرسه فرم رسمی و دائمی خود را یافت.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۲

مـدرسه در دو سـطح قرار داشت: یکی سـطح مقـدمات شامل صـرف و نحو ادبیات فارسـی و علوم فقهی که در واقع این مقطع حکم مدرسه متوسطه را داشته است.

دوم سـطح خارج: در بعضـی از قسمتهای بنای مدرسه برای درس خارج یا درس تخصّصی مکانی در نظر گرفته می شد. درس خارج منحصـر به مباحث مذهبی نبود و درسـهایی مثل ریاضیات و ... نیز در آنجا تدریس می شد. افرادی مثل بوعلی، زکریّا و صدها دانشمند بزرگ اسلامی از دانش آموختگان این مدارس اند.

مـدرسه به دلیـل گوناگونی شـرایط کسانی که در آنجا به تحصـیل می پرداختنـد از فضاهای مختلفی برخوردار بود. طلبه ها به واسـطه ی شـهریه ی کمی که در اختیار مـدارس قرار می گرفته، زنـدگی مختصـری داشـته انـد و این باعث می شـد تا همواره کوشا و زحمتکش باشند. به آنها معمولا حجره ای کوچک می دادند. داخل مدرسه حیاطی سرسبز با

حجره ها و ایوانهایی در اطراف بود که در حقیقت جای سالن های سمینار در ایوان های مدارس بوده و بحث های دو نفره در پیشخوان انجام می گرفته است.

ایوانچه های جلوی حجره ها نیز محل بحث بوده است. مباحثه های علمی گاهی به دعوا نیز کشیده می شده که طلّاب بعد از حلّاجی مسأله، دوباره با هم رابطه دوستانه برقرار می کردند.

قسمتی نیز برای طلّاب درس خارج که سطح تحصیل آنها بالاتر از طلبه های معمولی بوده در نظر گرفته شد. طبقه هم کف برای طلبه ها و کارهای آن ها و طبقه اول برای طلبه های سطح خارج اختصاص داشته است. بنابراین ترکیب فضای مدارس به این صورت بوده، به طور کلی یک حیاط درون گرا برای اینکه تمرکز حواس داشته باشند که حجره ها و ایوانها دور آن قرار می گرفته است. حجره ها همان اتاق های طلبه ها هستند که معمولا دارای یک ایوانچه و یک پستو بوده اند. گاهی

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۳

اوقات پستوها دو طبقه بودند که قسمت پایین آن به صورت آشپزخانه و برای اتاق های اضافی و طبقه بالای آن محل دنجی برای استراحت و مکانی نورانی برای مطالعه بوده است. حجره ها معمولا برای یک نفر تا سه نفر بوده و هیچ کدام از آنها رو به نمای بیرون مدرسه ساخته نمی شد. در بیشتر مدارس ایوانچه های جلوی حجره های طبقه اول به راهرو تبدیل شده طوری که در جلوی حجره ها، راهرو و در پشت آنها نیز پستوها قرار گرفته اند. در بعضی از مدارس در طبقه اول ایوانچه ی جلو حفظ شده و راهرویی باریک و دراز در پشت حجره ها وظیفه ی ارتباطدهی را به عهده داشته نمونه ی بارز آن مدرسه چهارباغ اصفهان که از مدارس بسیار زیبای ایران است می باشد.

الگویی که

امروزه علمای تعلیم و تربیت آن را روش فعّال و پویای «تـدریس حلقوی» می نامنـد و بی تردیـد مـدرّسان و طلّاب نیز آن را از الگوی موفّق و علمی حضور حضـرت ختمی مرتبت (ص) در میان صـحابه، اخذ کرده بودند و چون محدودیّت فیزیکی در آن جا معنی نـداشت، لـذا همه چیز بر رونـد یادگیری متمرکز می شـد، نه نتیجه ی آن، لـذا پرورش قوّه ی تحلیل و نقـد یافته ها و آموزه ها، بسیار مهم تر از اطّلاعات انبوهی بود که یک طلبه و محصّل علوم دینی، می بایست در انبان ذهن خود ذخیره نماید، از این رو مـاهیّت آموزش اساسـا درک عمیق مفـاهیم بود نه حفظ بـدون تحلیل و در سایه سار چنین بینش ارزشـمندی بود که نوابغ فلسـفه و عرفـان و اخلاـق در این عصـر به ظهور می رسـند که هرکـدام چون چشـمه ای تابـان از آبشـخور زلال حوزه ها سرچشمه گرفته و شناخت هر کدام می تواند راهی روشن فراروی کرانه های ذهن پریشان دانش جویان امروز بگشاید و خوشا بر چنین قلمی و این گونه قدمی!

مریزاد دستی که مر دوستان رادوای دل و راحت جان فرستد!

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۴

آنچه فراروی شـماست، حاصل کوشـش مردی است، در جهت یادآوری و به خاطر سپاری نام هایی که نقطه های روشن علم بوده اند و به حقیقت ایمان آورده که به تعبیر سعدی:

نام نیکو گر بماند ز آدمی به کزو ماند سرای زرنگار

آری! اسـتاد شادروان «سیّد مصـلح الـدین مهدوی» کاری بزرگ و سترگ را بنیان نهاده که همه ی طالبان علم را سودمند می افتد، کاری که فراتر از علم و آگاهی شخصی، ذوقی مضاعف می طلبد و در کنار آن تحمّل خار خار نامرادی و شدایدی- که مقتضای چنین کارهای

تحقیقی است- به هر حال، نظر به ضرورتی که این تألیف منیف داشت، بر آن شدیم تا ثمره ی آن خواستن ها و تلاش ها را به لباس زیبای طبع در پوشیده تا از حجاب اجمال و تغافل بر کنار بماند. بی تردید همه ی کسانی که در باب مدارس اصفهان، تحقیقاتی انجام داده اند، خوشه چین خرمن فضل و ادب آن بزرگ مرد بوده اند، چون کار آن دانشی مرد خطه ی سپاهان از چند جهت حائز اهمّیت است:

الف): وجود چنین گنجینه ی منظّم و مدوّنی، در روزگار آوار اطّلاعات، امری مغتنم است.

ب): این نسخه چنان که گفتیم، حتّی در روزگار حیات مؤلف محترم آن، بارها با وجود خطّی بودن (به دلیل محلّ وثوق بودن مؤلف) مورد استفاده قرار می گرفته است. و از آن جا که مؤلف ارجمند، خود، به تنهایی، بسیاری از این مدارس را دیده و ضبط کرده است، لذا عرصه ی محدود کتاب جامع آن مرحوم، مجالی افزون تر می طلبد تا گاه حواشی سودمندی برای آن افزوده شود تا کتاب «اصفهان یا دار العلم شرق» در زمره ی کتاب های ارزشمند تحقیقی، جایگاه خویشتن را بیابد، از این رو با شوقی روزافزون به مطالعه ی دست نوشته های مرحوم مهدوی پرداخته و در ابتدا

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۵

یک شناسنامه برای هر بنا ترتیب دادیم که هر خواننده بتواند اطّلاعات اجمالی در باب سازندگان بنا و ... پیش چشم داشته باشد؛ آن گاه عین نثر مرحوم مهدوی آورده شده است (البتّه با تغییرات جزئی که در متن ایشان به وجود آورده ایم). با تأکید بر این نکته که متأسّفانه بسیاری از این مدارس از بین رفته اند و در حقیقت ویرانی هر کدام، تیشه ای سهمگین بر ارکان فرهنگ و تمدّن ایران

اسلامی محسوب می شود، کار شنیع و ناهمگونی که در عهد ظلّ السلطان- فرزند ناصر الدّین شاه و حاکم اصفهان (۱۲۹۱- ۱۳۲۵ ه. ق.)- صورت گرفته و این حاکم مستبدّ در باب تخریب آثار اصفهان به قدری همّت به خرج داد که وقتی سیّد جمال الدین اسدآبادی (۱۲۵۴- ۱۳۱۴ ه. ق.) به اصفهان وارد می شود و خبر نابودی ساختمان های صفوی به گوشش می رسد، ناراحت و عاملین این کار را مورد مؤاخذه قرار می دهد.

و به هر حال آنان رفته و نام نیکشان در این صحیفه به یادگار خواهد ماند. در حواشی اگر توضیحی به درک معنی و مفهوم کمک می کرد، اضافه شده است. با مقدّمه ی مبسوطی که در باب زندگی و فعّالیّت های علمی مرحوم مهدوی آورده شده، نیاز به نقل وقایع زندگی او نیست، لذا با استمداد از ارواح همه ی کشتگان علم و دانش- که بشریّت مدیون آنهاست- گرد ایّام از این تألیف زدوده و در هیئت کنونی با اضافات و ملحقاتی به پیش گاه اهل علم تقدیم می گردد، قصد اینجانب خدمت به تاریخ فرهنگ اصفهان و زنده ماندن یاد و خاطره ی شادروان سیّد مصلح الدین مهدوی است، لذا به تصحیح، مقابله ی مطالب و اشعار کتاب پرداخته و منابع و مآخذ تکمیلی را بدان افزوده و به تهیّه ی فهرست مطالب و احیانا جاافتادگی ها و نشانی های مدارس پرداخته و جاافتادگی ها یا کلماتی که باید به متن اضافه می شد با

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۶

علامت [] مشخص نموده و توضیحات مکمّل را همراه با معرّفی برخی منابع جدید با ذکر شماره در پاورقی آورده ام. امید آنکه انتشار آن فصلی نو در تحقیقات دامنه دار پیرامون شکل گیری مدارس در ایران

اسلامی بگشاید. جلد دوم این مجموعه- در پناه الطاف حضرت حق- مشتمل بر عکس ها و پلان های مختلف این مدارس خواهد بود به انضمام فهرست ها و ... که به زودی منتشر خواهد شد.

دست همه ی کسانی که این حقیر را در وصول بدین مقصد بلند، یاری گر بوده اند، به گرمی فشرده و بقای وجود شریفشان را به دعا می خوانم و با تشکر از سرکار خانم سرّی و برای روح بلند، دانشمند سخت کوش این دیار، شادروان مهدوی طلب مغفرت می نمایم و نیز تشکر و سپاس بسیار نسبت به مدیر محترم مرکز اصفهان شناسی و خانه ملل جناب آقای دکتر چلونگر و همچنین تشکر بسیار از استاد ارجمند جناب آقای محمد حسین ریاحی مسؤول پژوهش که این بزرگواران با تلاش و زحمات زیاد زمینه طبع چنین آثاری را فراهم نموده اند. همچنین جا دارد از تلاش های سایر کارکنان مرکز اصفهان شناسی سپاسگزاری نمایم و از جناب آقای مرتضی جنتیان نیز بواسطه همراهی و همکاری در چاپ این اثر تشکر کنم. و چون همه ی شکسته دلان زمزمه می کنم که:

از ما و خدمت ما چیزی نیاید ای جان هم تو بنا نهادی، هم تو تمام گردان

دار السلام ما را دار الملام کردی دار الملام ما را، دار السلام گردان

«و ما توفیقی الّا باللّه»

محمّد رضا نیلفروشان

اسفندماه ۱۳۸۵

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۷

پیشگفتار

اشاره

در محرم سال یکهزار و سیصد و شصت و سه هجری قمری که برای اولین بار به زیارت عتبات نائل شدم در بین کتاب هایی که در بغداد خریدم کتاب «تاریخ مساجد بغداد و آثارها» تألیف سیّد محمود شکری الوسی، بیشتر از همه توجه مرا به خود معطوف داشت.

در این کتاب مؤلف، مساجد بغداد را بر

حسب محلات تقسیم بندی نموده و در بیان هر مسجدی کتیبه ها و آثار تاریخی آن را یادآور می شود. از همان موقع به فکر افتادم که من نیز جهت اصفهان چنین کتاب بنویسم و پس از مراجعت از این سفر دائما در این اندیشه بودم و گاه گاهی یادداشت های متفرقه ای فراهم می شد. کارهای متفرقه و مسافرت ها مدت چندین سال انجام این امر را به تعویق افکند. در همان ایام گفته می شد که استاد ارجمند و گرامی جناب آقای جلال الدین همایی قبلا این کار را انجام داده اند. مرحوم جواد صهبا و مرحوم سیّد محمّد صدرهاشمی نیز در این راه گامهای مؤثری برداشته اند، لیکن [اقدامات] هیچ کدام مقصود مرا به طور کلی برآورده نمی کرد تا زمانی که استاد ارجمند جناب آقای دکتر هنرفر اقدام به طبع کتاب نفیس و گرانبهای خود به نام «گنجینه ی آثار تاریخی اصفهان» نمودند و الحق در این راه قبول زحمات طاقت فرسایی نموده و تا توانستند کتابی از هر جهت جامع تهیه نموده و در دسترس خواستاران قرار دادند، لیکن از آنجا که گفته اند «کم ترکوا الاوائل للاواخر» و بنا به گفته برخی از بزرگان: هیچ کتابی مغنی از کتاب دیگر

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۸

نیست، راجع به مدارس قدیمه اصفهان آنطور که شایسته شهری مانند اصفهان است، شهری که با داشتن مدارس عدیده- که می توان به طور حتم و یقین اظهار نظر کرد که در قرن یازدهم و دوازدهم هجری قمری مهمترین پایگاه علمی شیعه و مرکز تجمع هزاران نفر عالم و فقیه و حکیم و فیلسوف و ادیب و شاعر و مورخ و گوینده و نویسنده بوده است- بحث نشده بود، بالاخص

راجع به مدارسی که فعلا اثری از آنها نیست، و در آن اثر هیچ گونه اشاره ای به نام و نشانی نشده است. بعد از این تاریخ نیز گاهی در روزنامه ها و مجلّات مقدّماتی راجع به مدارس قدیم به وسیله ی برخی از نویسندگان نوشته شد، اما هیچ کدام حقّ مطلب را آنچنان که باید ادا نمی کردند، اخیرا فاضل محترم مرحوم آقای ابو القاسم رفیعی مهرآبادی موفق به تألیف و انتشار کتاب «آثار ملی اصفهان» شدند که در آن از مدارس قدیمه اصفهان (چه آنهایی که امروز دایر و طلبه نشین است و چه آنهایی که فقط در لابلای متون و کتب به نام آنها اشاره شده است) بحث نموده اند، باز هم جای آن داشته و دارد که در این موضوع اهل تحقیق و صاحب نظران بررسی بیشتری نموده و مدارس قدیمه را بهتر بشناسانند.

در چند سال قبل دوست ارجمند و گرامی، دانشمند بزرگوار جناب آقای دکتر هنرفر جهت نگارش مقاله ای که به مناسبت جشن افتتاح دانشگاه می خواستند تهیه کنند و به عقیده ایشان همین مدارس قدیمه پایه و اساس دانشگاه فعلی می باشد، از حقیر درخواست نمودند که مطالب راجع به مدارس قدیمه را جمع آوری نمایم که گرفتاری های مختلف مانع انجام این امر در آن موقع شد.

اینک که یادداشت ها تقریبا مرتّب و آماده شده است، آن را بعنوان هدیه تقدیم محضر ایشان نموده امید است مورد توجه و عنایت کریمانه مشار الیه واقع شوم و در ضمن مطالعه، اشتباهات احتمالی آن را گوشزد فرمایند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۹

ضمنا در موقع جمع آوری و تألیف این یادداشت ها از کتب بسیاری استفاده شده که در ضمن نقل مطالب بدانها اشاره

می گردد.

درباره مدارس معمور اصـفهان علاوه بر آنکه خود در بسـیاری موارد مستقلا به مدارس مراجعه نموده ام، از کتاب بسیار نفیس و گرانبهای «گنجینه ی آثار تاریخی اصفهان» تألیف جناب آقای هنرفر بهره های زیادی برده ام. و از آنجا که ایشان تمام کتیبه ها را خوانده و ضبط کرده اند و دیگران نیز در تألیفات خود عموما از دسترنج ایشان اقتباس نموده اند، در نقل مجدد آن نفعی متصور ندیدم، از این رو فقط به ذکر مدرک اکتفا نمودم.

کسانی که بخواهند اطلاع بیشتری از کتیبه های مدارس به دست آورند به کتاب ایشان مراجعه فرمایند.

بیان شاردن راجع به اصفهان

شاردن در سـفرنامه خود (صـفحه ۱۷۰ ترجمه جنـاب آقای دکتر حسـین عریضـی) درباره ی اصـفهان می نویسـد: در این شـهر بزرگ پیروان مذاهب مختلف مسلمان و مسیحی و کلیمی و کافر و آتش پرست پیدا می شود و بازرگانان از هر گوشه دنیا در آن گرد آمده اند. اصـفهان دار العلم شرق است و علم و دانش از آن به بلاد و اقطاع مختلف مخصوصا هندوستان پراکنده می شود.

بنابراین من نیز مجموعه این یادداشت ها را که راجع به مدارس دینی اصـفهان است اصـفهان یا دار العلم شـرق نامیدم تا اسمی مطابق بامسمّی و بیان کننده مقصود باشد.

اولین علمی که مسلمانان به آن مشغول شدند علم قرآن بود.

قرآن مطـابق عقیـده جمیع مسـلمین در کلیه ادوار حـاوی تمـام مطـالبی است که موجب سـعادت و خوشـبختی دنیـا و نجـات و رستگاری در قیامت است و دستورات

آن در امور دینی و دنیوی قـاطع و کامـل است. بنابراین برای اولین مرتبه قرآن و مسائل مربوط به آن از قرائت و تجویـد و شأن نزول آیات و قصص و حکایات و احکام و تفسیر

و متشابهات مورد توجه قرار گرفته؛ دانشمندان راجع به هر یک از مطالب فوق تحقیقات جامعی کردند و کتابها نوشتند و چون برخی از مطالب آن مورد اختلاف قرار گرفت «مانند خلق قرآن» هر یک از دانشمندان در ردّ عقیده ی دیگری و اثبات نظریّه ی خود محتاج به بیان دلایل بود. بدین ترتیب مطالعه قرآن عمیق تر و اصولی تر شد، گاهی دامنه ی این اختلافات جنبه دولتی می یافت یعنی خلیفه زمان تحت تأثیر یکی از این آراء و عقاید قرار گرفته و در صدد آزار و اذیت مخالفین برمی آمد.

از دیگر علوم مربوط به قرآن «علم الحدیث» بود. در زمان حیات پیغمبر اکرم (ص) مردم آنچه می خواستند مستقیما از آن حضرت می پرسیدند یا کسانی که درک محضر آن بزرگوار را نموده بودند (صحابه) از قول حضرتش نقل می کردند و تقریبا اختلافی در بین نبود.

هنگامیکه پیغمبر اکرم (ص) رحلت فرمودند و موضوع جانشینی آن حضرت بدان گونه که در تواریخ مسطور است، از محور اصلی خارج شده و خلفای ثلاثه یکی پس از دیگری روی کار آمدند، برای پیشبرد اهداف و کارهای خود دست به تبلیغات دامنه داری زده و عدّه ای را گرد خود جمع نموده و به نفع خود شروع به فعّالیّت نمودند.

هنگامیکه معاویه وارث بلامنازع خلافت اسلامی شد، اختلاف و نفاق بین طرفداران حضرت علی علیه السلام و خلفا، اساسی تر و ریشه دارتر شد. معاویه با پول و رشوه، عده ای را در اطراف خود گرد نمود که شروع به جعل حدیث کردند، از این رو علم حدیث نیازمند تعمق و تأمل بیشتری شد. در زمان خلفا، صحابه عموما

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۴۱

مردانی پاک اعتقاد بودند- اگر چه در

بین آنها مردانی شیاد و حیله گر هم به وفور یافت می شد- امّا از آنجا که درک محضر رسول اکرم نموده بودند از قول آن حضرت احادیث را به مسلمین می رسانیدند. در طول سی سال از رحلت پیغمبر تا شهادت امیر المؤمنین علی (ع) عده زیادی از آنها چه در جنگها و چه در حالت عادی مردند و جای خود را به مردم دیگری دادند که محضر پیغمبر (ص) را درک نکرده بودند.

لکن صحابه را دیده بودند (تابعین) این دسته از نظر نقل حدیث به مقام دسته اول نمی رسیدند زیرا اولا حدیث را با واسطه نقل می کردند، ثانیا از قول هر کسی خواه صادق و خواه کاذب روایت می کردند. هر چه زمان بیشتر می گذشت و هر طبقه ای که از بین می رفت وظیفه خود را به طبقه ی بعد می داد، اختلاف بیشتر و چشم گیرتر می شد تا جایی که مثلا در دو زاویه مسجد پیغمبر دو نفر محدث- که هر دو ظاهرا عادل و ثقه بودند- دو قول مختلف از پیغمبر اکرم (ص) نقل می نمودند و هر یک جهت اثبات قول خود راویان حدیث را می شمردند، بدین کیفیت که من از فلان کس شنیدم که او می گفت فلان کس و به همین ترتیب تا پیغمبر اکرم که مثلا پیغمبر (ص) فرمودند که ...

در قرنهای اولیه تمام این اعمال یعنی بحث در قرآن و حدیث در مسجد انجام می شد.

حضرت باقر و حضرت صادق- علیها السلام- در مسجد پیغمبر- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- حدیث می فرمودند و جمعی کثیر که در طول زمان عده ی آنها را بیشتر از چهار هزار نفر نوشته اند، از محضر ایشان مستفیض شده و احادیث

آن حضرت را می نوشتند که به کتاب آنان «اصل» گفته می شود و برخی از این اصول در کتب حدیث نقل شده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۴۲

یکی از دانشمندان معاصر در کتابی که در رجال شیعه نوشته است تعداد راویان از حضرت صادق- علیه السلام- را با مدرک به شش هزار نفر (۶۰۰۰) رسانیده و به عقیده نگارنده اگر بیشتر مطالعه و بررسی شود، تعداد آنان خیلی بیشتر خواهد شد.

در قرون دوم و سوم در اثر فتوحات مسلمین و آشنایی آنان با مشرق و مغرب و آشنایی با علوم آنان، مباحث تازه ای در علوم اسلامی پیدا شد و هر یک از دانشمندان اسلام به یکی از عقاید تازه متمایل شده و در اثبات آن و ردّ مخالفین شروع به تحقیق و بحث و مجادله کردند و از اینجا علم کلام شکل گرفت.

فلسفه یونان و تصوف رنگ مذهب گرفت، در اینجا نویسنده احتیاج به ذکر یک یک آراء و عقاید و طرفداران آن نداشته و طالبین را به کتب ملل و نحل ارجاع می دهد.

چهارمین علمی که در اسلام همزمان با علم کلام رواج یافت علم فقه بود. در این دانش از فروع احکام بحث می شود، همچنانکه در علم کلام از اصول دین و اثبات یک یک عقاید گفت وگو می شود. در این علم دو نظر مختلف وجود یافت، عده ای گفتند: هیچگونه تصرف و دخالتی در احکام نباید کرد و آنچه پیغمبر فرموده است را «طابق النعل بالنعل» باید به جای آورد و آنچه در آن زمان نبوده یا پیغمبر درباره آن دستور نفرموده است را باید ترک نمود.

دسته دیگر استنباط و اجتهاد در احکام از مدارک

لازمه (کتاب، سنت، اخبار، عقل) قائل شده اند و اجتهاد را پایه ی اعمال قرار دادند و چون نظریه هر یک از فقها با نظر دیگری مختلف بود، موضوع اختلاف بین فقها پدید آمد و از این نظر مسلمین به دسته های مختلف تقسیم شدند و هر یک طرفدارانی پیدا کردند.

در اوایل عهد اسلامی این علوم یک جا تدریس می شد و در حقیقت علم واحدی به شمار می رفت. لیکن هر چه زمان می گذشت، اختلاف بیشتر می شد و ضمنا این علوم گسترش می یافت و از علوم دیگر مجزا می گردید. هم چنان که تمام علوم

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۴۳

همین مراحل را پیموده اند.

لازم به تذکر نیست که کسانی که می خواستند در یکی از رشته های فوق مطالعاتی نموده و صاحب نظر باشند، الزاما باید صرف و نحو و معانی و بیان و رجال و درایه خوانده باشند تا بتوانند مطالب لازم را از مدارک موجود استنباط نمایند. بدیهی است که این علوم نیز در طول قرون سیر تکاملی یافته و هر چه احتیاج بدانها بیشتر لمس می شد دانشمندان در آن بیشتر تحقیق می نمودند و کتابها تألیف نمودند و علوم لغت و فقه اللغه و صرف و نحو و اصول و رجال و درایه و معانی بیان و غیره تکمیل گردید.

در قرون اولیه تعداد دانشجویان این علوم مختلف بود و عموما مدرسین در مساجد و یا خانه های خود تدریس می کردند، لیکن از قرون چهارم به بعد مجبور شدند که برای تدریس محل های مناسبی ایجاد کنند و از این رو به ساختمان مدارس روی آوردند. و بدین ترتیب بنای خلل ناپذیر مدارس شکل می گیرد.

کثرت تعداد مدارس در زمان صفویه

اصفهان در دوره اسلامی چندین مرتبه پایتخت بوده و در

هر مرتبه ای پادشاهان و وزرا و حکام و علما در ساختن مساجد و مدارس اقدام نموده اند که عموما آثار قبل از دوران صفویه از بین رفته و بسیاری از آثار عهد صفوی نیز از بین رفته است.

سلسله سلاطین که اصفهان را پایتخت خویش قرار داده اند عبارتند از:

۱- آل زیاد (مرداویج)

۲- دیالمه

۳- سلاجقه

۴- آل مظفر

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۴۴

۵- آق قویونلو

۶- صفویه

۷- زندیه (علی مراد خان)

از مدارس دوره دیالمه و سلاجقه تقریبا هیچگونه اثری باقی نمانده است و ظاهرا در عهد دیالمه اصلا مدرسه ای وجود نداشته و مساجد محل تدریس بوده است، در زمان ملکشاه سلجوقی خواجه نظام الملك مدرسه خود را به نام «نظامیه» در محله دشت اصفهان «محله در»- که اکنون به طوقچی معروف است و محله دشت را روی هم «دردشت» گفته اند- بنا کرد که تا قرن دهم موجود بوده و خاندان آل خجند متصدی امر تولیت و تدریس آن بوده اند از دوره آل مظفر و آق قویونلوها کم و بیش آثاری موجود است که در متن کتاب به آنها اشاره می شود دوره صفویه عصر درخشان علم و دانش در اصفهان بوده و دانشمندان از اطراف ممالك اسلامی بالاخص شهرهای شیعه نشین روی بدین کانون علمی نموده و یا سلاطین صفوی آنان را به مملکت خود و پایتخت دعوت می کرده اند. در هر کوی و برزن مدرسه ای بود و در آن جمعی طالب علم به تحصیل و تدریس اشتغال داشته اند.

شاردن در سفرنامه ی خود درباره ی اصفهان و عظمت بناهای آن می نویسد:

نتیجه یادداشت های من این است که در داخل حصار شهر اصفهان بناهای زیر وجود دارد:

۱۶۲ مسجد و ۴۸ مدرسه و ۱۸۰۲ کاروانسرا و ۲۷۲ حمام

و ۱۲ قبرستان.

بایـد در نظر داشت که در ایران قبرسـتانها خـارج شـهر واقعنـد. روزانه در داخل شـهر اصـفهان دو هزار گوسـفند و در محلات خارج یکهزار و پانصد رأس کشته می شود.

البته در این حساب نود رأس گوسفندی که همه روزه در مطبخ شاهی ذبح می شود بشمار نیامده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۴۵

شاردن در سفرنامه خویش در ضمن شرح محلات مختلف اصفهان به مساجد و مدارس آن اشاره کرده و می گوید:

ردیف/ نوع ابنیه محله/ خانه مسکونی/ مسجد/ مدرسه/ حمام/ بازار/ کاروانسرا/ قبرستان/ مسافرخانه

۱/ محله طوقچی/ ۸۰/-/-/- ۴/ چندین/-/-

۲/ محله خواجو/ ۱۱۱۱/ ۱۲/ ۸/ ۲۰/ ۱۲/ ۱۵/-/-

۳/ محله عباس آباد/ ۲۰۰۰/ ۱۲/ ۵/ ۱۹/- ۲۴/-/-

۴/ محله شیخ یوسف/ ۲۰۷/ ۲/ ۲/-/ ۲/ ۳/ ۱

۵/ محله بیدآباد/ ۸۸۲/ ۸/-/ ۴/ ۵/ ۱۱/-

۶/ محله دردشت/ ۸۵/ ۲/-/-/ ۲/-/ ۱

۷/ محله فلفلچی/ ۱۵۰/ ۲/-/-/ ۴/-/-

۸/ محله سیّد احمدیان/ ۱۵۸/ ۲/-/-/ ۴/-/ ۱/ ۲

۹/ محله کرّان/ ۲۸/ ۲/-/-/-/ ۲/ ۲

۱۰/ محله سعادت آباد/-/ ۱/-/ چند باب/-/ چند عدد/-

۱۱/ محله شمس آباد/ ۶۱۱/-/-/-/-/-/ ۲

* به صفحات ۱۲۷ و ۱۴۲ و ۱۶۴ و ۱۶۵ و ۱۶۹ سفرنامه شاردن مراجعه شود.

القاب شهرها

منشیان و نویسندگان و مترسلین قدیم همچنانکه جهت هر یک از طبقات مختلف مردم القابی می نوشتند، مثلا- برخی را عالیشأن، برخی را جناب و عده ای را ...

می نوشتند برای شهرها نیز به مناسباتی که برای آن شهرها در نظر می گرفتند القابی می نوشتند ذیلا- به نام پاره ای از این القاب اشاره می شود:

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۴۶

۱- اشرف البلاد معادل شهرهای ری و مازندران

۲- بلده الاقبال معادل شهر الموت

۳- حجه البلاد معادل شهر قم

۴- خیر البلاد معادل شهر اصفهان

۵- زندان اسکندر معادل شهر یزد

۶- دار

الارشاد معادل شهر اردبیل

۷- دار الامان معادل شهر کرمان

۸- دار الایمان معادل شهرهای قم و لاهیجان

۹- دار الجهاد معادل شهر حیدرآباد

۱۰- دار الخلافه معادل شهرهای بغداد- طهران

۱۱- دار الدوله معادل شهرهای کرمانشاهان- اصفهان

۱۲- دار السرور معادل شهرهای برهانپور- قزوین- همدان- هرات

۱۳- دار السلام معادل شهر بغداد- بلگرام

۱۴- دار السعاده معادل شهرهای ابرقو (ابر کوه)- زنجان

۱۵- دار السلطنه معادل شهرهای اصفهان- تبریز- تهران- قزوین- هرات و لاهور

۱۶- دار السته معادل شهر قزوین

۱۷- دار الصفا معادل شهر خوی

۱۸- دار العباد معادل شهر خوی

۱۹- دار العلم معادل شهرهای اصفهان- شیراز

۲۰- دار الفتح معادل شهر استرآباد

۲۱- دار الفضل معادل شهر شیراز

۲۲- دار القدس معادل شهر مشهد

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۴۷

۲۳- دار الکتب معادل شهر بخارا

۲۴- دار المرز معادل شهرهای رشت- طبرستان- مازندران- رستمدار

۲۵- دار الملک معادل شهرهای بغداد- شیراز- تهران- کابل- اصفهان

۲۶- دار المؤمنین معادل شهرهای استرآباد- کاشان- شوشتر- گیلان- مرو

۲۷- دار الموحدین معادل شهر قزوین- قم

۲۸- دار النشاط معادل شهر ارومیه

۲۹- دار الوزراء معادل شهر سمنان

۳۰- قبه الاسلام معادل شهر بلخ- تبریز

۳۱- قصبه الرجال معادل شهر تهران

۳۲- مدینه السلام معادل شهر بغداد

۳۳- مدینه العرفا معادل شهر نائین

۳۴- ملک سلیمان معادل شهر شیراز

۳۵- مملکت سلیمان معادل شهر شیراز

بیشتر این القاب را از کتاب دار العلم شیراز نقل نموده و آنچه در آن جا ذکر نشده است حقیر در ضمن مطالعه کتب به دست آورده ام.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۴۸

[مدارس دینی اصفهان]

۱ مدرسه آقا شیر علی

سال ساخت: در عهد صفوی

آدرس: محله قصر منشی

الممالک (کوچه آقا شیر علی)

وضعیت: پابرجا و دایر است.

علّت نام گذاری: به نام وزیر

موقوفات (صدر عامه)

اطراف محله دردشت بعد از حمام شیخ بهائی کوچه آقا شیر علی است که حمام

و مدرسه و مسجدی بدین نام وجود دارد و مدرسه بنام وزیر موقوفات «صدر عامه» در آنجاست (دارای مقام صدارت در دوره صفوی)

مراد از آقا شیر علی همان آقا شاه علی دولت آبادی مستوفی شاه عباس کبیر می باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۴۹

۲ مدرسه آقا کافور

سال ساخت: ۱۰۶۹ ه. ق.

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: احمدآباد

علّت نام گذاری: به نام یکی از خواجه های حرم شاه عباس دوم

آقا کافور یکی از خواجه های حرم شاه عباس دوم بود که در سال ۱۰۶۹ مدرسه ای در مجاورت بازار توپچی باشی و بازار محمّد امین احداث می نماید (در حوالی مسجد خان احمدآباد).

شاردن وی را چنین معرفی می نماید: این شخص یکی از خواجگان دربار و محافظ خزائن و جواهرات سلطنتی بوده، چهره زشت و صدایی گوش خراش داشت و همواره دشنام و ناسزا می داده است. پیوسته با فحش شروع به صحبت می کرد مخصوصا با مسیحیان، دفعه ی اوّلی که با او ملاقات کردم در سفر دوم من به اصفهان بود که برای کاری به او مراجعه کردم، به تصور اینکه فارسی نمی دانم بنابر عادت خود شروع به دشنام کرد ولی چون من عادت به چنین شیوه نداشتم به زبان فارسی فصیحی به او گفتم: آقا اگر به من باز دشنام دهید از شاه استدعا خواهم کرد که مرا دیگر نزد شما نفرستد. در پاسخ به من گفت: شما فارسی خوب صحبت می کنید، خوش آمدید از آن پس با من بسیار خوب رفتار می کرد ولی اغلب مشاهده می شد که با کمترین پیش آمدی با اعیان و بزرگان به بدترین وضعی رفتار می کرد.

و از این مدرسه غیر از کتیبه سر در آن که بر لوح سنگی مرمری حجّاری شده و

در

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۵۰

حال حاضر در یکی از غرفه های مسجد خان در گوشه ای نهاده است اثری بر جای نمانده. شاردن در سفرنامه خود ذکر می کند، هنگامی که برای کاری به دیدن آقا کافور می رود وی مرا به مدرسه خود هدایت کرد و در کنار مدرسه کاروانسرا و باغ و بازارچه ای می باشد و چنین معلوم می شود که مدرسه کنار نهر و یا پیوسته به مسجد خان بوده است و تا این اواخر چنانکه دیده اند و بیان می کنند در باغی در آن نزدیکی ها معروف به «باغ پینه دوزها» طاق نماهائی از این مدرسه وجود داشته که اکنون تبدیل به خانه های مسکونی شده است و این مدرسه حتما همان جا قرار داشته و نهری که اکنون از آنجا می گذرد از وسط مدرسه عبور می کرده است، چنانکه از کتیبه به جای مانده این مدرسه که به خط محمّد رضا امامی- خطاط شهیر- مستفاد می شود، این مدرسه در سال ۱۰۶۹ ساخته شده است.

این مدرسه به تدریج رو به ویرانی گذارده و از بین رفته است گویا مصالح ساختمانی این مدرسه هم در ساختمان مساجد جدید به کار رفته است. طبق کتیبه ای از مدرسه مزبور که در مسجد خان در محله دار البطیخ احمدآباد نگهداری می شود معلوم می گردد که از آن مدرسه جز همان کتیبه چیزی باقی نمانده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۵۱

۳ مدرسه آقا کمال خازن

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: هفت مدرسه عهد صفوی که مکانش نامعلوم است.

علّت نام گذاری: آقا کمال صاحب جمع خزانه شاه سلطان حسین صفوی بانی آن بوده است.

[گنجینه آثار تاریخی اصفهان] که تنها کتیبه ای از آن باقی مانده است و نشان

می دهد که از آثار دوره صفویّه است و مدرسه هم جایش مشخص نیست و احتمالاً متعلق به یکی از هفت مدرسه از بناهای عصر صفویّه است.

حسین سلطان زاده می نویسد: «آقا کمال صاحب جمع خزانه شاه سلطان حسین صفوی، مدرسه ای در محله «مستهلک» احداث می نماید که اکنون اثری از آن بر جای نمانده است. بر اساس کتیبه ای که از مدرسه به دست آمده، تاریخ اتمام ساختمان آن در سال ۱۱۰۸ ه. ق. بوده است.

کتیبه در مسجد رحیم خان در خیابان طالقانی، خیابان نارون سابق می باشد و آقای عباس بهشتیان «مؤلف کتاب بخشی از گنجینه آثار ملی و از اعضای انجمن آثار ملی اصفهان» عقیده دارند که مدرسه آقا کمال احتمالاً اول کوچه ی نگارستان نزدیک کوی مسرور فعلی و این حدود بوده و ظاهرا نهر فرشادی از وسط آن می گذشته است و مطابق کتیبه آن در سال ۱۱۰۸ ساخته شده است «جزء هفت مدرسه دنبال نهر فرشادی می باشد».

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۵۲

۴ مدرسه آقا مبارک

سال ساخت: ۱۱۰۵ ه. ق.

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: یکی از مدارس هفتگانه واقع در کوچه ی کرمانی واقع در خیابان حافظ

علّت نام گذاری: بانی از خواجگان شاه سلیمان صفوی بوده است.

این مدرسه را آقا مبارک که از خواجگان شاه سلیمان صفوی بوده در شهر اصفهان ساخته و تاریخ بنای آن معلوم نیست. در سال ۱۱۰۵ دایر بوده و گویا یکی از مدارس هفتگانه است که ویران گشته و فعلا اثری از آن نیست. ممکن است این مدرسه در کوچه کرمانی منشعب از خیابان حافظ به چهار راه کرمانی قرار داشته است. «مهدوی»

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۵۳

۵ مدرسه آقانور جولا

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محلّه ی دردشت

علّت نام گذاری: شاید به لحاظ نورانیّت و معنویّت حضور مولا (ع)

[شاردن در سفرنامه ی خود، ضمن بیان گزارشی از وضعیّت معیشت و زندگی محله حسینی و دردشت می نویسد: «بعد از این، این خانه (منزل میرزا جعفر قاضی) به مدرسه ی باغ سهیل و خانه ی کلانتر می رسیم، سپس مدرسه ی آقانور جولا است که بالای محراب آن دو سنگ مرمر بزرگ، یکی سفید رنگ و دیگری یشمی رنگ نصب شده و روی هر یک جای پایی است که آنها را منسوب به حضرت علی (ع) می دانند. در مسجد آقانور- در محله دردشت- هنوز جای قدمی که شاردن از آن سخن می گوید، موجود است بنابراین و به احتمال زیاد مدرسه آقانور همان مسجد آقانور است چون شاردن در یک جا از آن با نام مدرسه و در موضعی دیگر با نام مسجد، از آن یاد می کند.]

[نظر آقای مهدوی]: ممکن است در قسمتی از مسجد که در دوره های بعد از تأسیس اوّلیه، شبستان ایجاد گردیده، مدرسه ای

وجود داشته است که زیر نظر امام جماعت مسجد (مرحوم حاج محمّد ابراهیم قزوینی) به علت خالی از سکنه بودن حجرات، تبدیل به شبستان مسجد شده باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۵۴

۶ مدرسه ابن سینا

سال ساخت: قبل از دوره ی صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله دردشت در نزدیکی مدرسه شفیعیه

علّت نام گذاری: مجتهد بزرگ مرحوم میر محمّد اسماعیل خاتون آبادی بانی آن بوده است.

[مهدوی] شیخ الرئیس ابو علی سینا- فیلسوف شهیر ایرانی- چندی وزارت علاء الدوله کاکویه را به عهده داشته است و در ضمن اشتغال وزارت، تدریس هم می کرده. قبّه ی مدرسه ابن سینا در منطقه باب الدشت (در دشت امروز) هنوز باقی است و عامه ی مردم آن حدودا آن را به نام «علی سینا» می خوانند.

«تاریخ فرهنگ اسلام»: «گر چه مدارکی غیر از ساختمان کوچک این گنبد از مدرسه باقی نمانده ولی یقینا این مدرسه خیلی بزرگ بوده و احتمالا از بقایای قسمتی از آن، مدرسه شفیعیّه را در دوره شاه عباس ثانی ساخته اند و بقیّه ی حیاط و باغی که در کنار آن بوده تبدیل به خانه های مسکونی گردیده است و این گنبد در شمال این مدرسه واقع می شده و محلّ تدریس بوده است» که به آن گنبد مدرسه ی ابن سینا می گفتند «حدود مدرسه از جنوب مدرسه شفیعیّه را نیز شامل می شده است و با توجه به این قسمت، بزرگی و عظمت مدرسه مشخّص می شود. در مجاورت قبّه ی ابن سینا در محله دردشت مسجد کوچکی وجود دارد که برفراز سر در آن بقایای

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۵۵

یک مناره از دوره ی سلجوقی باقی مانده و منار «گلدسته» نام دارد. ضمنا فکر تأسیس این مدرسه وقتی پیدا شده که

ایران حیات سیاسی مستقلّی پیدا کرده بود.

نخستین مدرسه ای که در اصفهان دایر گشت مدرسه ای است که شیخ الرئیس ابو علی سینا در آن به تدریس اشتغال داشته و اینکه برخی از محقّقان قدیم گفته اند که نظام الملك نخستین بانی مدارس است که متوجّه وجود این مدارس پیش از عهد نظام الملك نبوده اند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۵۶

۷ مدرسه ابو مسعود رازی

سال ساخت: قبل از دوره صفویّه

وضعیّت: در حال حاضر غیر از بقعه و سردر کاشی کاری آن چیزی از آنها باقی نمانده است.

آدرس:

علّت نام گذاری: ابو مسعود از بزرگان محدّثین قرن سوم هجری

شیخ ابو مسعود رازی از بزرگان محدّثین قرن سوم هجری است بعضی او را از چهره های بسیار مؤثر در توجّه مردم اصفهان، نسبت به شخصیّت و عظمت مولا ـ علی (ع) می دانند و داستان آمدن او به اصفهان و مواعظ و سخنرانیهای او در جامعه رنگرزان و جلوگیری او از جسارت به آن حضرت را سندی بر تشیّع او می شمارند.

بعضی او را از مشایخ صوفیّه ی اهل سنّت محسوب نموده و بر همین مبنا بقعه و خانقاه و سایر آثار متعلّق به آن را تخریب نموده اند.

خانقاه شیخ ابو مسعود رازی از ابتدای قرن چهارم شهرت زیادی داشت. ولی در حال حاضر غیر از بقعه و سردر کاشی کاری آن، چیزی از آن مجموعه باقی نمانده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۵۷

۸ مدرسه اسفندیار بیک

سال ساخت: حدود سال ۱۰۰۰ ه. ق.

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: جنب بازار چهار سوق نقاشی کوچه اسفندیار بیک

علّت نام گذاری: بانی اسفندیار بیک از امرای شاه عباس اول بوده است.

[مهدوی] در کتاب «آثار ملی اصفهان» (صفحه ۲۸) می نویسد: این مدرسه از بناهای اسفندیار بیک از امرای شاه عباس اوّل بوده است و اکنون محل آن زمین بایری است که در مجاورت محله چرخاب و چهار سوق نقاشی در خیابان ثریّا که به خیابان «شهید موحدیان» تغییر نام داده، واقع است.

شاردن در سفرنامه خود (صفحه ۱۳۴) می گوید: در چند قدمی یکی از بزرگترین و مستقیم ترین کوچه های اصفهان است که در دو انتهای آن دو چهار سوق است که

هر یک دارای گنبد و جرزهای آجری است، یکی را چهار سوق جنوبی و دیگری را چهار سوق اسفندیار بیک می نامند.

چهار سوق اسفندیار بیک در مسیر خیابان شاه عباس قرار گرفت و متصدّیان امر بدون توجّه به اهمیّت آن چهار سو، آن را خراب کردند و چهار سوی جنوبی هنوز باقی است و ظاهرا محل مدرسه اسفندیار بیک در مجاورت باغ حاج کوکب و یا قسمتی از خود باغ می باشد. باغ حاج کوکب نیز فعلا تقسیم شده و در آن خانه ساخته اند، حمام فروهر قسمتی از همین باغ است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] اسفندیار بیک معروف به «انیس» یکی از مشاورین دربار

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۵۸

شاه عباس کبیر بوده که مقام ایشیک آغاسی باشی یا ریاست تشریفات حرم را داشته و در سال **۱۰۳۳** فوت شده است. محل مدرسه او جنب بازار چهار سوق نقاشی و در کوچه ای که هم اکنون اسفندیار بیک نامیده می شود قرار داشته است.

[مطابق آنچه در کتاب حسین سلطان زاده آمده] این مدرسه اکنون وجود ندارد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۵۹

۹ مدرسه اسماعیّله تخت فولاد «گنبد مدرسه اسماعیله»- تخت فولاد

سال ساخت: در روزگار سلطان حسین صفوی

وضعیت: پابرجا امّا متروکه

آدرس: تخت فولاد اصفهان، روبروی مخابرات، تکیه خاتون آبادی

علّت نام گذاری: آقا میر محمّد اسماعیل خاتون آبادی بانی آن بوده است.

[مهدوی] خاتون آبادی در «وقایع السنین و الاعوام» ضمن وقایع سال هزار و سی و یکم می گوید: ولادت سیّد سند فاضل عالم در این سال واقع گردیده و قبر سیّد در مدرسه ای است که خود ساخته بودند در نزدیکی تکیه ی آخوند مولانا محمّد زکی.

با نقل مطالب فوق مسلّم گردید که مدرسه ی خاتون آبادی همین تکیه خاتون آبادی مقابل غسّالخانه تخت فولاد می باشد.

تکیه خاتون آبادی از آثار زمان شاه سلطان

حسین صفوی است و به طوری که گفته شد بانی آن میر محمّد اسماعیل خاتون آبادی- جدّ آقایان سادات پاقلعه ی اصفهان- می باشد.

بنای تکیه همچنان که نقل شده به شکل مدرسه است نه تکیه، در قسمت جنوبی آن مسجد و قسمت های شرقی و غربی، هر کدام سه اتاق و در قسمت شمالی در وسط اتاق و در شمال شرقی منبع و چاه آب و قسمت غربی در ورودی قرار دارد و بقعه میر محمّد اسماعیل دو طبقه و در قسمت تحتانی قبر و در قسمت فوقانی اتاق بزرگی است و تکیه جمعا هفت اتاق دارد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۶۰

۱۰ مدرسه اسماعیلیّه «محله ی قصر منشی»

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: پابرجا و مسکونی

آدرس: محله قصر منشی الممالک

علّت نام گذاری: مجتهد بزرگ مرحوم میر محمّد اسماعیل خاتون آبادی

[مهدوی] در کوچه «قصر منشی» منشعب از بازارچه حسن آباد قرار دارد. این مدرسه، تقریبا بایر است. در کتابهای تاریخچه محله خواجو و گنجینه آثار تاریخی اصفهان فقط نام آن جا مذکور است و لیکن در کتاب «آثار ملی اصفهان» (صفحه ۴۳۳) گوید: این مدرسه در محله ی قصر منشی واقع و وسعتش نزدیک هفتصد ذرع است و در آن قبری است که می گویند پیش از بنای مدرسه، بقعه ی صاحب آن زمین بوده و اطراف آن درختان بسیار از آن جمله درخت فلفل وجود داشته که هنوز باقی است. مرحوم جناب در الاصفهان (صفحه ۶۸) طول و عرض مدرسه را ۲۵* ۲۵ ذرع ذکر کرده است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] اکنون این مدرسه جزء مدارس دینی اصفهان محسوب می شود. مدرسه ی اسماعیلیه در کوچه منشی الممالک در بخش چهار و از مدارس عهد صفویّه است. مدرس آن در ابتدا با میر محمّد

اسماعیل خاتون آبادی بوده است که از علمای بزرگ آن دوره به شمار می رفته و صاحب تصنیفات فراوانی است از آن جمله: «تفسیر کبیر» در چهارده جلد. وفات او در سال ۱۱۱۶ هجری اتفاق افتاد و کرامات و مقامات بسیار از او نقل می کنند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۶۱

۱۱ مدرسه افتخار الملک

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است. اصفهان دار العلم شرق، مهدوی ؛ ص۶۱

رس: محله شیخ یوسف بنّا

علّت نام گذاری: بانی آن بانو افتخار الملک بوده است.

[مهدوی] شاردن در سفرنامه ی خود (صفحه ی ۱۴۴) در ضمن بیان محله ی شیخ یوسف بنا می گوید: در این محله دو مدرسه است که یکی از آن دو، مدرسه ی افتخار الملک «این کلمه ترجمه ی Gloire du pags می باشد. هر یک از این دو مدرسه دارای یک حمام متصل و متعلّق به آن است. در کتاب «تاریخچه محل خواجو» (صفحه ۳۰) به نام و محلّ آن اشاره شده است.

در کتاب «آثار تاریخی اصفهان» بدون ذکر مأخذ گوید: این مدرسه در محل شیخ یوسف بنا واقع و بانی آن خانمی بنام «افتخار الملک» بوده است. شاید کلمه افتخار الملک را مؤلف محترم آثار تاریخی اصفهان دلیل بر زن بودن بانی دانسته اند و حال آنکه کلمه افتخار الملک از القاب مردان است و اگر بانی مدرسه زنی بدین نام بوده باید افتخار الدوله باشد و گذشته از این کلمه چنانچه گفته شد ترجمه فرانسه است و احتمال دارد نام دیگری بوده و شاردن بدینگونه تعبیر کرده است و العلم عند اللّه تعالی.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] محله شیخ یوسف بنّا در سمت چپ محله خواجو و به سمت شرق واقع است. محله شیخ یوسف بنّا، دارای دو مدرسه

است که یکی را مـدرسه افتخار الملک و دیگری را مدرسه محمّد صالح بیک می نامند. هر یک از این دو مدرسه دارای یک حمام متصل و متعلّق به آن است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۶۲

۱۲ مدرسه افندی

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: پیدا نشد

علّت نام گذاری: بانی میرزا عبد اله افندی جیرانی بوده است.

[مهـدوی] در کتاب آثار ملی اصـفهان (صـفحه ۴۳) گویـد: مـدرسه ای بـوده است که میرزا عبـد اله افنـدی جیرانی اصـفهانی (متوفّی در ایام فتنه ی افغان) که آن را در نزدیکی منزلش در اصفهان بنا کرده بود و اکنون از آن اثری نیست ...

افنـدی علاـوه بر احاطه ی علمی و تألیفات گرانبها همچون: «ریاض العلماء» دارای کتابخانه معتبری بوده و در زمان او شـناختن کتاب و مؤلفین آن، کس را با او برابری نبوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۶۳

۱۳ مدرسه الماسیّه

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: معمور و محلّ سکونت طلّاب می باشد.

آدرس: محله چهار سوق مقصود

علّت نام گذاری: به نام بانی مدرسه- حاج الماس- بدین نام نامیده شده است.

[مهدوی] این مدرسه در چهار سوی مقصود اصفهان واقع شده و دارای ششصد ذرع مساحت و دو طبقه بود، ولی در سال هزار و سیصد و پنجاه و پنج قمری خراب گردید و آجرهای آن به فروش رفت. این مـدرسه از آثـار حاج الماس نامی از غلامان دربار صـفوی بوده و وقف نامه ی این مدرسه به تاریخ ۱۱۰۴ هجری قمری که در عهد شاه سـلیمان صفوی تنظیم شده و هنوز باقی است. همچنین در صفحه ۱۰۸ درباره ی «سرای الماسیه» می نویسد: اکنون اثری از آنها باقی نیست.

در کتاب گنجینه آثار ملی صفحه ۳۶ گوید:

در بازار مقصود «چهار سوی مقصود» سرایی بزرگ و چهار سوی زیبایی از عهد صفوی و هم مدرسه ای به نام الماسیّه از آن زمان وجود داشت که هر سه عملا ویران گردید. مرحوم جناب در کتاب «الاصفهان» (صفحه ۶۸) طول و عرض

مدرسه را ۲۸* ۳۰ و تعداد حجراتش را ۲۰ و طلّاب و ساکنین آنرا ۱۴ نفر می نویسد. این مدرسه که تعدادی از حجراتش خراب شده بود در اعداد مدارس قدیم درجه ی سوم اصفهان به شمار می رفت و چند سال قبل اداره آموزش و پرورش در مقام

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۶۴

خراب کردن بنای آن برآمد بدین منظور که به جایش دبستان جدیدی احداث نماید ولیکن بنابر توصیه ی انجمن آثار ملی از انجام منظور منصرف و دبستان مزبور از زمین معروف به موقوفه «باغ خلفاء» ایجاد گردید. مدرسه به همّت مردم متدیّن و کمک اداره بهداشت تعمیر گردید و اکنون دایر و طلبه نشین است لیکن فعلا- یک طبقه می باشد و طبقه ی دوم آن خراب گردیده است.

نگارنده گوید: این مدرسه را اداره اوقاف خراب کرد و آجرهای آنرا به یهودیان فروخت و کنیسه ی یهود که در فلکه شاه عباس مقابل «مسجد الاقصی» قرار دارد از آجرهای این مدرسه ساخته شد و زمین آنرا نیز در مزایده ای که اداره اوقاف برگزار کرد، یک نفر یهودی برنده شناخته شد؛ لیکن به همّت اهل محل و اقدامات مرحوم حاج شیخ مهدی نجفی و توصیه ی انجمن آثار ملی معامله نشد و فعلا مدرسه دارای چهار حجره و طلبه نشین است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] علت دیگر آن است که چون آن شیخ محمّد تقی الماسی- داماد مجلسی- بوده به این نام معروف گشته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۶۵

۱۴ مدرسه امامیّه (یا مدرسه ی بابا قاسم)

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: دایر است ولی متروکه می باشد.

آدرس: خیابان هاتف در کنار بقعه بابا قاسم

علّت نام گذاری: به دلیل حاکمیّت مکتب امامت و ولایت بر شهر اصفهان بدین نام نامیده شده است.

[مهدوی]

در کتاب «از سلاجقه تا صفویه» (صفحه ۲۲۴) می نویسد مدرسه امامی، این مدرسه از ابنیه ی زیبا و با آب و رنگ اصفهان است که در جوار بقعه و مزار بابا قاسم واقع شده و بیشتر اهمیّت این بنا از نظر ساختمان و کاشی کاری و کتیبه های معرّق و ممتاز آن می باشد که نظیر تزئینات آن فقط در بنای بابا قاسم دیده شد. کتیبه آن مدرسه که تاریخ ساختمان آن را دربردارد ناقص و قسمتی از آن ریخته است از آنجا که این بنا شباهت کافی به ساختمان بقعه بابا قاسم دارد می توان سال ۷۲۵ هجری را تاریخ بنا دانست.

در کتاب گنجینه آثار تاریخ اصفهان (صفحه ۳۰۷) می نویسد: مدرسه بابا قاسم، یکی از بناهای معروف اصفهان است که مزارش پس از چند قرن هنوز زیارتگاه مشهوری به شمار می رود بابا قاسم اصفهانی است ...

مدرسه بابا قاسم که آن را مدرسه امامیّه نیز می نامند، بنای زیبایی است که حیاطی در وسط و چهار ایوان و اتاقهایی که حجرات طلّاب بوده است در اطراف خود دارد.

ساختمان این مدرسه که از قدیمی ترین مدارس موجود طلبه نشین اصفهان است دو طبقه است و در طبقه دوم نیز حجراتی دارد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۶۶

نکته ای که در بنای این مدرسه قابل توجه است، آنکه در رأس اسپر دیوار شمالی این مدرسه، در ته شمسه، بخش ثلث سفید بر زمینه ی لاجوردی نوشته شده: لا اله الا اللّه، محمّد رسول اللّه حقّا.

شمسه وسط اسپر از ده مربع کوچک تشکیل شده که در هر مربع به خط سفید معرّق بر زمینه کاشی لاجوردی یکی از اسامی زیر نوشته شده است: ابو بکر، عمر، عثمان، علی،

طلحه، زبیر، سعد، سعید، عبد الرحمن، ابو عبید و در حاشیه اطراف اسپر به خط بنائی با کاشی معرق فیروزه ای بر زمینه آجری صلوات بر چهارده معصوم نقش شده است.

تاریخ بنای مدرسه در کتیبه خراب شده ولیکن عدد آحاد آن که پنج باشد موجود است و رقم مات آن نیز ظاهرا سبع مائه بود و بر حسب قرائن عشرات نیز عشرین باشد یعنی سال بنای مدرسه ۷۲۵ هجری می باشد.

شیعه بودن برخی از باباهـا محلّ تأمّل است از جمله: بابا قاسم که در خطوط کاشی کاری بالای در جنوبی- مدخل مقبره- در شمش شمسه کوچک به خط ثلث پوسته شده بر زمین لاجوردی اسامی اللّه، محمّد، ابو بکر، عمر، عثمان، علی دیده می شود که سه کاشی آن را بعدا شکسته اند و جای آن معلوم است و آنچه در مدرسه امامیّه و بقعه بابا قاسم صلوات بر چهارده معصوم است از یادگارهای دوران صفویّه است. مدرسه چون در جنب بقعه بابا قاسم بنا گردیده و سال بنا نزدیک به همدیگر است (مدرسه ۷۲۵ و بقعه ۷۴۱) به نام بابا قاسم شهرت دارد و چون نام خلفای

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۶۷

راشدین و عشره مبشره در آن جا ذکر گردیده است. بعدا جهت رفع این توهّم که این مرکز ارتباطی به اهل سنّت ندارد، آنجا را امامیّه گفته اند.

خطوط ضلع شرقی مدرسه از جنوب به شمال در داخل مقرنس های ایوان اول این ضلع در اشکال مربع به خط بنایی با کاشی سفید معرّق بر زمینه ی لاجوردی نوشته شده «لا اله الا اللّه، و محمّد، و علی و حسن و حسین»

بر دو جانب ایوان بزرگ وسط این ضلع به خط

بنـایی لاجوردی و فیروزه ای بر زمینه شـطرنجی آجری در هم نوشـته شـده است «قل اسـتغفر اللّه». در داخل مقرنس های ایوان چهـارم این ضـلع به خـط کوفی آجری بر زمینه فیروزه ای در یک لوحه نوشـته شـده «الملک اللّه» و به خط کوفی فیروزه ای و سفیـد بر زمینه آجری «الملـک اللّه» و داخل ایوان به خط آجری بر زمینه فیروزه ای در یک طرف «اللّه» و در طرف دیگر کلمه «اکبر».

در زیر مقرنس های ایوان پنجم این ضـلع به خط بنایی با کاشـی معرّق بر زمینه سبز در وسط نوشته شده «الصلوه نور المؤمن» و در طرفین به خط کوفی سفید بر زمینه لاجوردی اسامی «اللّه»، «و محمّد» «و علی»، «و حسن»، «و حسین» نوشته شده است.

ایوان شمالی:

در بین حاشـیه و متن طاق ایوان در یک شـش ضـلعی که بـدون زمینه است و همه تزئینات خطی است شـش کلمه علی نوشـته شده که سه کلمه سفید و بقیه لاجوردی رنگ است. قسمت عمده تزئینات طاق فرو ریخته فقط چهار مربع باقی مانده:

در یک مربع به خط بنایی آجر معرق در زمینه فیروزه ای «و حسن»، «و حسین» در

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۶۸

یک مربع به خط سـفید معرق بر زمینه لاجوردی «عمل الشیخ محمّد بن عمر» در دو مربع به خط بنایی سفید بر زمینه لاجوردی «الـدنیا راحه»، «و ترکها راحه» در وسط هلال طاق این ایوان در یک شـمسه به خط کوفی فیروزه ای سوره اخلاص نقش بسـته در حاشیه های پراکنده در متن به خط بنایی فیروزه ای بر زمینه لاجوردی آبی نوشته شده:

«تسبیحات حضرت زهراء» ذکر سجده و رکوع «العظمه للّه»، «سبحان اللّه الفرد الصمد»، «سبحان الملکوت». در مقرنس های

پایین اسپر در یک مربع بزرگ «اللّه» و به خط بنایی سفید معرق بر زمینه ی لاجوردی سوره ی اخلاص نوشته شده و در چهار لوحه به خط بنایی سفید و لاجوردی سه رگی بر زمینه فیروزه ای نوشته شده: «اللّه ربّی»، «محمّد نبیّ»، «الحکم للّه»، «الحمد للّه». در یک شش ضلعی به خط کوفی با کاشی سفید معرق بر زمینه مشکی نوشته شده «محمّد»، «ابو بکر»، «عمر»، «عثمان»، «علی» بر جانب شرقی ایوان شمالی به خط بنایی شطرنجی لاجوردی و فیروزه ای بر زمینه آجری به طور درهم و مکرّر جمله «سبحان اللّه» و بر جانب غربی جمله «الحمد للّه». تزئینات دیوارهای این ایوان را تشکیل می دهد. در داخل ایوان کوچک واقع در مشرق ایوان بزرگ شمالی به خط بنایی با کاشی سفید معرق بر زمینه لاجوردی نوشته شده «الدنیا ساعه و جعلنا طاعه» در داخل ایوان کوچک غربی به خط بنایی سفید بر زمینه لاجوردی نوشته شده: «اللّه»، «محمّد»، «علی».

ضلع غربی مدرسه بابا قاسم:

در این ضلع از شمال به جنوب نقوش ایوان کوچک اول در این ضلع تزئیناتی است.

در ایوان کوچک دوم در یک مستطیل به خط بنایی سفید معرق بر زمینه کاشی لاجوردی نوشته شده «اللّه ربی». ایوان بزرگ ضلع غربی مدرسه در وسط این ضلع واقع است و خطوط تزئیناتی آن به خط بنایی شطرنجی فیروزه ای و لاجوردی بر

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۶۹

زمینه آجری به طور درهم تکرار جمله «لا اله الا اللّه» در ایوان کوچک چهارم در زیر مقرنس ها به خط بنایی با کاشی معرق سفید بر زمینه لاجوردی نوشته شده «محمّد نبی». در ایوان کوچک پنجم در پنج شکل مربع به

خط بنایی با کاشی سفید معرق بر زمینه لاجوردی نوشته شده «یا اللّه»، «محمّـد»، «حبیب اللّه»، «اللّه ربی»، «و علی» در داخل مقرنس های ایوان بزرگ ضلع جنوبی مدرسه بابا قاسم در یک مربع کوچک به خط بنایی فیروزه ای معرق بر زمینه آجری نوشته شده است «محمّد»، «و علی».

تزئینات داخل ایوان به خط بنایی شطرنجی لاجوردی و فیروزه ای بر زمینه آجری تکرار جمله «و اللّه اکبر» است. گنبد و محراب مدرسه در این ضلع واقع است و بر دیوار شمالی محوطه زیر گنبد در یک لوح به شکل مستطیل به خط بنایی با کاشی معرق لاجوردی بر زمینه سفید نوشته شده است: «عمل الشیخ محمّد عمر» و در رأس قسمت داخلی گنبد به خط بنایی با کاشی فیروزه ای معرق بر زمینه آجری عبارت: «قال اللّه عزّ و جلّ عَسی أَنْ یَبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقاماً مَحْمُوداً».

ایوان کوچک غربی این ضلع دارای نقوش تزئیناتی است ولی در زیر مقرنس های ایوان کوچک شرقی که تزئینات فوقانی منتهی الیه دالان ورودی را سمت صحن تشکیل می دهد. در الواح کوچک به شکل مربع مستطیل به خط بنایی معرق سفید بر زمینه لاجوردی نوشته شده: «قال النبی علیه السلام»، «الحکمه اللّه»، «الدنیا جیفه و طالبها کلاب».

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۷۰

کتیبه قرآنی مدرسه بابا قاسم مورخ سال ۷۲۵ هجری داخل ایوان های بزرگ چهارگانه شمالی و جنوبی، شرقی و غربی مدرسه بابا قاسم با کتیبه های زوجی که شامل آیات قرآنی می باشد تزئین شده. سطرهای بالا به خط کوفی با کاشی معرق فیروزه ای بر زمینه لاجوردی شامل سوره «دهر» است که ابتدای آن ضلع شرقی ایوان شمالی است و پس از گردش

به دور مدرسه در هلال ایوان بزرگ شرقی ختم می شود و در آخر سوره فقط جمله «صدق اللّه» نوشته شده است.

سطرهای پائین به خط ثلث با کاشی سفید معرق بر زمینه لاجوردی شامل سوره «فتح» است که ابتدای آن ضلع شرقی ایوان شمالی در زیر کتیبه کوفی است و به آخر هلال ایوان کوچک دوم ضلع غربی «از شمال به جنوب» ختم می شود.

و در آخر کتیبه سال تاریخ آن که ناتمام و لا یقرء می باشد، نوشته شده است. گویا بر حسب تصادف قسمت آخر این کتیبه که سال تاریخ بنا در آن جا نوشته بوده، خراب شده است. کلمه ی خمس که رقم آحاد سال تاریخ است به خوبی خوانده می شود و بعد از آن حرف اول رقم م آ ت نیز که مسلما «سبعمائه» بوده، دیده می شود لکن رقم عشرات آن قابل خواندن نیست و به هر حال می توان حدود تقریبی بنای ساختمان مدرسه را به سال ۷۲۵ هجری تعیین کرد. «کتاب آثار تاریخی اصفهان»

[تاریخ فرهنگ اصفهان] یکی از باباهای معروف اصفهان که مزارش پس از چند قرن هنوز زیارتگاه مشهوری به شمار می رود، بابا قاسم اصفهانی است که در ابتدای قرن هشتم هجری می زیسته و از مردان سالک در راه حقیقت بود و در زمان خود شهرت

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۷۱

و محبوبیّت داشته است یکی از مریدان معروف او به نام سلیمان ابن الحسن طالوت دامغانی برای استاد خود بابا قاسم اصفهانی در سال ۷۲۵ هجری مدرسه ای ساخته است که بابا قاسم در آن مدرسه به تدریس مشغول بوده و پس از وفات وی در سال ۷۴۱ هجری کنار این مدرسه آرامگاه

او را بنا کرده است.

متأسّفانه این مدرسه متروک و در حال ویرانی است و مساحت آن ۵۰* ۶۰ متر می باشد «مدرسه امامیّه در اصفهان، خیابان هاتف واقع می باشد».

اخیرا یکی از شخصیت های حوزه علمیه اصفهان «حضرت آیت اللّه حاج حسن امامی» این مدرسه را تعمیر اساسی نموده و اکنون محل سکونت طلّاب گردیده، بعد از آنکه سال های طولانی از اختیار حوزه ی علمیّه بیرون بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۷۲

۱۵ مدرسه امامزاده اسماعیل

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: آباد و محلّ سکونت طلّاب است.

آدرس: صحن امامزاده اسماعیل

علّت نام گذاری: در صحن امامزاده اسماعیل است

[مهدوی] این مدرسه در صحن امامزاده اسماعیل ساخته شده است. اتاقهای اطراف صحن امامزاده، به جای اینکه جهت سکونت زوّار امامزاده باشد، محل سکونت عدّه ای از فقرا و مستمندان بوده و برخی از این اتاقها نیز به صورت انبار در

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۷۳

اختیار کسبه اطراف امامزاده می باشد. در زمانی که تعداد دانشجویان دینی اصفهان زیاد بوده و مدارس موجود جهت سکونت آنها کافی نبوده است از همین اتاقهای اطراف صحن استفاده می کردند و صحن خود امامزاده مدرسه ای بوده است در اطراف دو جانب غربی در هر طرف چهار مصراع به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته شده است. در دو اسپر بالای سکوهای طرفین سر در به خط بنائی شطرنجی با کاشی لاجوردی بر زمینه آجری سوره «النصر» نوشته شده و در دو اسپر طرفین در چوبی صحن به خط بنائی نوشته شده است: قال النبی- صلّی اللّه علیه و آله-: انا مدینه العلم و علی بابها.

در کتیبه گچ بری محراب شبستان مسجد امامزاده اسماعیل که به مسجد شعیا

معروف است دو حدیث از احادیث نبوی که عموما در مدارس نوشته می شود به خط ثلث برجسته سفید بر زمینه آبی آسمانی گچ بری شده است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] در سال ۱۳۱۵ بوسیله مرحوم سیّد علی نقی امامزاده اسماعیل دایر گردید. این مدرسه در احمدآباد، مقابل سراج الملک با مشارکت دو نفر معلم مدّتی اداره و سپس منحل گردید و چندان معروف نگشت.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۷۴

۱۶ مدرسه امین الدّوله- مدرسه صدر

سال ساخت: پس از صفوی

وضعیت: دایر و طلبه نشین است

آدرس: چهارباغ صدر

علّت نام گذاری: بانی عبد اللّه خان امین الدّوله بوده است.

[مهدوی] مدرسه صدر خواجو از بناهای امین الدّوله می باشد. مرحوم جناب در «الاصفهان» (صفحه ۶۸) صحن مدرسه چهارباغ نو و طول و عرض مدرسه را ۵۰* ۵۰ ذرع می نویسد و نامی از تعداد حجرات و ساکنین آن نمی برد به آن علت که در زمان وی مدرسه بایر و مخروبه بوده لیکن فعلا بحمد اللّه تعمیرات اساسی در آن انجام شده و طلبه نشین است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۷۵

۱۷ مدرسه اوزون حسن

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: چهارسو نقاشی در پشت دبیرستان صارمیه کنونی

علّت نام گذاری: مؤسس اوزون حسن از سلاطین آق قویونلو بوده است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] اوزون حسن مقتدرترین و از مشهورترین پادشاهان آق قویونلو که از سال ۸۵۸ تا ۸۸۲ هجری قمری پادشاهی کرد. شاردن در سفرنامه خود به وجود عماراتی از جمله مدرسه که از ساخته های دوران این پادشاه در اصفهان بوده است، اشاره می کند. از نوشته او چنین برمی آید که این آثار تا اواخر دوره صفویّه نیز موجود بوده و بر اثر بی اعتنایی سلاطین صفوی نسبت به این ساختمان ها، از بین رفته است. او این گونه می نویسد: محله ی بیرونی خواجو از دروازه حسن آباد آغاز

می گردد، ابتدا خرابه های کاخ نشـین شاه حسن منظور «اوزون حسن آق قویونلو است» مشاهده می گردد که در آن هیچ چیز سالم و درست نمانده و سپس مدرسه ای است که به نام وی خوانده می شود و مقبره اش نیز در

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۷۶

همانجـاست. محـلّ این مـدرسه در چهارسوی نقاشـی واقع بوده است و در پشت محوطه ی کنونی دبیرسـتان صارمیه از سـمت کوچه

قدیمی چهارسو قرار داشته که اکنون به خانه های مسکونی تبدیل شده است.

[کتاب حسین سلطان زاده] شاردن درباره این مجموعه می گوید مدرسه معموری به همین نام شاه حسن است که قبرش در آنجاست و نیز مسجد و حمام و بیمارستان درویشان در اینجاست که همه را سلطان حسن ساخته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۷۷

۱۸ مدرسه ایلچی

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله احمدآباد اصفهان

علّت نام گذاری: بانی دختر حکیم الملک ایلچی بوده است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] مدرسه ایلچی در محله ی احمدآباد اصفهان کنار مسجد ایلچی بوده است و احتمالا بنای مدرسه نیز مانند مسجد در دوره سلطنت شاه سلیمان صفوی بوسیله «صاحب سلطان بیگم» دختر حکیم نظام الدّین محمّد ملقب به حکیم الملک ایلچی یا خود حکیم الملک ایلچی ساخته شده است. این مدرسه تا سال ۱۳۲۸ هجری قمری دایر و همچنین دارای کتابخانه سودمندی بوده است.

کتابهایی از کتابخانه مدرسه ایلچی در کتابخانه مجلس شورای ملی موجود است از جمله برهان قاطع به شماره ۸۴۷ و شاهنامه فتحعلی خان صبا با ۲۳ مجلس زیبا.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۷۸

۱۹ مدرسه باب القصر

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: در مجاورت باب القصر در محله درب کوشک

علّت نام گذاری: به دلیل مجاورت با باب القصر

[مهدوی] در کتاب «نقباء البشر» (صفحه ۳۷۹) می گوید: مشار الیه در زمان تحصیل در سال ۱۲۱۷ کتاب مبدأ و معاد تألیف

ملا صدرا را در مدرسه باب القصر جهت خود کتابت نموده است. بنابراین در اوایل قرن سیزدهم مدرسه ای بنام باب القصر در اصفهان معمور و طلبه نشین بوده است. «ظاهرا مراد از مدرسه «باب القصر» همان مدرسه درب کوشک می باشد.»

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۷۹

در کتاب «آثار ملی اصفهان» (صفحه ۴۷۰) می گوید: مدرسه درب کوشک- مدرسه باقریّه- مدرسه پاشیر. این مدرسه در محله ی درب کوشک و در مجاورت باب القصر قرار گرفته است و شاید به همین مناسبت آن جا را به نام مدرسه باب القصر نوشته اند اما دلیل شهرت به این نام معلوم نیست.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص:

۲۰ مدرسه باغ سهیل

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: حدود قبرستان شیر سبز نزدیک محله حسینی و دردشت

علّت نام گذاری: محل ساخت مدرسه

[مهدوی] شاردن در سفرنامه خود (صفحه ۱۱) در توصیف از محله دردشت به بعد می گوید: بعد از این خانه «خانه میرزا جعفر قاضی» به مدرسه باغ سهیل و خانه کلانتر می رسیم و سپس مدرسه نور جولاست که بعد باز می نویسد: از خیابان مدرس کوچه ای است رو به جنوب که به باغ سهیل منتهی می شود. ظاهرا مدرسه باغ سهیل حدود قبرستان شیر سبز بوده است. در این محل مقبره ای بوده منسوب به سید جعفر گلستانه از وزرا و مستوفیان عهد زندیه و همچنین عدّه ای از سادات گلستانه در این حدود مدفون بوده اند، فعلا از صورت قبرستان خارج گردیده و مقبره به صورت مسجد درآمده است.

[کتاب حسین سلطان زاده] می گوید: بعد از باغ سهیل و خانه کلانتر سپس مدرسه آقا نور جولا است که بالای محراب آن دو سنگ مرمر بزرگ یکی سفید و دیگری یشمی رنگ نصب شده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۸۱

۲۱ مدرسه باقریّه

سال ساخت: ۹۰۲ هجری قمری

وضعیت: پابرجا و دایر است.

آدرس: قبرستان سابق درب کوشک

علّت نام گذاری: به علت نام بانی نام آن باقریّه است

[مهدوی] در کتاب آثار ملی اصفهان صفحه ۴۷۰ می نویسد: مدرسه درب کوشک- مدرسه باقریّه- مدرسه پاشیر

این مدرسه در محله دربکوشک و در مجاورت باب القصر قرار گرفته و از مدارس قدیمی بدون تزئینات می باشد و طلبه نشین است ولی در زمان قدیم دارای کاشی کاری معرق و تزئیناتی بوده است که در اثر مرور زمان و ابتلای به ویرانی از بین رفته است و چون در محله درب کوشک واقع شده، به مدرسه درب کوشک و

چون شیری سنگی در آن محل وجود داشته که شهرت محلّی داشته- اما در موقع احداث خیابان جدید تمام آثار این محل از سردرب و شیر از بین رفته است- قرار داشته به مدرسه پاشیر و چون بانی آن باقر نام داشته است، مدرسه باقریّه خوانده شده است. ثبت تاریخی این مدرسه در گردش اداری است. در کتاب «گنجینه آثار تاریخی اصفهان» (صص ۳۵۸- ۳۵۹) می نویسد: یک مدرسه قدیمی که سابقا تزئیناتی از نوع کاشیهای معرّق داشته است به نام مدرسه دربکوشک یا «باقریّه» در

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۸۲

مجاورت سردر مزبور و قبرستان سابق درب کوشک واقع شده که طلبه نشین و فعلا هیچگونه تزئیناتی ندارد.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] کتیبه سردر آن فرو ریخته ولی اسکلت بنا همچنان سالم مانده است، تنها نامی که دلیل بر مدرسه باقریّه است کتیبه دور سنگاب کوچکی است که در داخل مدرسه موجود است و تاریخ وقف آن محرم سنه ۱۲۷۶ هجری قمری است. به فارسی چنین نوشته «وقف مدرسه باقریّه من محله درب کوشک». در این مدرسه که اکنون نیز تعدادی از حجراتش (حدود ۱۶ حجره) قابل استفاده است عدّه ای از طلّاب اقامت دارند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۸۳

۲۲ مدرسه پاشیر یا درب کوشک

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: درکوشک از محلات فرعی محله بیدآباد یا باب القصر

علّت نام گذاری: در پای دروازه شیری سنگی بر روی یکی از قبور قرار دارد که هنوز باقی است.

[مهدوی] محله درکوشک از محلات فرعی محله بیدآباد که آن را باب القصر نیز می گویند. در کتاب آثار ملی اصفهان صفحه ۵۷ گوید: احداث این قصر پیش از قرن هفتم هجری بوده در این محله قبرستانی

بزرگ بوده است که ظاهرا جزیی از قبرستان محله بیدآباد محسوب می شده و آثار قبرستان تا سالهای اخیر باقی بوده که قسمتی از آن در جنوب دروازه کوشک قرار داشت که به صورت درمانگاه صحّت و خانه و غیره تبدیل شده است. در پای دروازه، شیری سنگی بر روی یکی از قبور قرار دارد که هنوز باقی است و بدین مناسبت اطراف آن را پای شیر و یا «پای شیر درکوشک» می گویند. تا حدود هفتاد سال قبل چندین بقعه از آثار قدیم وجود داشته که یکی پس از دیگری توسط مالکین خانه های اطراف خراب شده و جزء خانه های خود نمودند از آن جمله بقعه ای بسیار نفیس و بزرگ بوده که در خانه یکی از شاهزادگان قاجار قرار گرفته و به دست مشار الیه از بین رفت، اما قبرستانی که در اینجا یادآور می شود از قسمت مشرق تا مسجد ذکر اللّه بوده و محل مسجد محل نمازگزاردن بر مردگان بوده است و به همین مناسبت آنجا را «ذکر اللّه» گفته اند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۸۴

شرح مدرسه را با عنوان «مدرسه درب کوشک» بیان خواهیم نمود. در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نسخه ای از کتاب «سفینه النجاه» تألیف محمّد بن عبد الفتاح تنکابنی معروف به فاضل سراب موجود است (صفحه ۱۹۹۱ جلد دهم) که آنرا ابو الحسن بن میر یحیی کسکری در روز چهارشنبه ۲۶ ربیع الثانی سال ۱۱۰۳ در این «مدرسه درب کوشک» به اتمام رسانیده است و این تاریخ تقریبا ده ماه از تاریخ تصنیف کتاب مزبور می گذرد. تاریخ تألیف چهاردهم جمادی الثانی سال ۱۱۰۲ هجری است. در این اواخر مرحوم حاج ملّا حسین علی صدیقین فرزند

مرحوم آقا محمّـد ابراهیم بن محمّـد ربیع عالم زاهـد، متقی (متوفی به سال ۱۳۶۸) در آن تدریس می نمود. دیگر از مدرسـین این مـدرسه، مرحوم آقا میرزا علی اصـغر بن حاج میرزا محمّـد باقر شـریف است که پس از آنکه سالها در مدرسه میرزا مهدی سـاکن بود بـدین مـدرسه انتقال یافته و تا آخر عمر سـطوح فقه و اصول را تـدریس می نمود. در سال ۱۳۸۴ وفـات یافت و در تخت فولاد مدفون گردید.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۸۵

۲۳ مدرسه پاقلعه- مدرسه صدر پاقلعه

سال ساخت: پس از صفوی

وضعیت: غیر مسکونی امّا دایر است.

آدرس: محله پاقلعه، محله مجاور قلعه طبرک

علّت نام گذاری: بانی آن مرحوم حاج محمّد حسین خان صدر اعظم اصفهانی بوده است.

[مهدوی] مرحوم حاج محمّد حسـین خان صدر اصـفهانی در اصـفهان و نجف و کربلا مدارس دینی چندی بنا نمود. که از آن جمله مـدرسه واقعه در محله پـاقلعه اصـفهان است. «محله مجاور قلعه طبرک را پای قلعه گوینـد». مؤلف دانشـمند کتاب نفیس «گنجینه آثار تاریخی اصفهان» (صفحه ۷۴۹) می نویسد: کتیبه سردر این مدرسه به

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۸۶

خـط سـفید بر زمینه کاشـی لاـجوردی و مورخ سال ۱۲۱۷ می باشـد و نمـای اطراف صـحن بـا کاشـی های خشت هفت رنگ آراسته شده است.

این مـدرسه دارای شبسـتانی نسـبتا وسـیع جهت اقامه جماعت می باشـد و تولیت آن از طرف واقف در خاندان آقایان پای قلعه می باشـند و در این اواخر مرحوم حاج سـیّد عبد الحسـین سیّد العراقین (۱۲۹۴- ۱۳۵۰) و پس از وفـات ایشـان تولیت به فرزند ایشان رسید که الحق در حفظ و آبادی مدرسه کوشا بوده و می باشند.

مرحوم جناب در کتاب «الاصفهان» (صفحه ۸۶) طول و عرض آنرا ۳۲* ۳۲ ذرع

نوشته لکن از تعداد حجرات و طلّاب آن نام نمی برد. همچنین در صفحه ۷۱ می گوید: مکتب آقا میرزا علی (شاید منظور میرزا علی آقا شیرازی مفسّر بزرگ نهج البلاغه است) در آنجا دایر است که بیست و هفت نفر در آنجا درس می خوانند.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] این مدرسه یک طبقه و دارای فضای کوچک مشتمل بر ده حجره و اکنون غیر مسکونی می باشد و طلبه ای در آن ساکن نیست و دارای شبستانی است که بصورت مسجد از آن استفاده می شود. اطراف صحن مسجد با کاشی های هفت رنگ تزئین شده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۸۷

۲۴ مدرسه پریخان خانم

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: خیابان سید علی خان (چهارسوق نقاشی و چرخاب قدیم)

علّت نام گذاری: بانی یکی از بانوان حرم صفویّه بوده است.

یکی از مدارس هفتگانه محله خواجو می باشد. در کتاب نفیس «گنجینه آثار تاریخی» (صفحه ۶۸۷) محلّ آن را در مجاورت چرخاب و چهارسوق نقاشی معیّن می کند و در کتاب «آثار ملی اصفهان» (صفحه ۲۹) پس از نقل این مطلب می گوید:

مصالح ساختمانی آن در مسجد رحیم خان و مسجدنو به کار رفته. در مسجدنو، بازار و مسجد دار الشفاء در زمان ریاست مسجد شاهی ساخته شده است نه مسجد رحیم خان و مسجد محله نو.

محل مدرسه را حدود مدرسه علیرضا عبّاسی واقع در خیابان سیّد علیخان نشان

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۸۸

می دهند و مطابق نظریه جمعی، محل فعلی مدرسه راهنمایی علیرضا عبّاسی همان مدرسه قدیم است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] این مدرسه از بناهای عهد صفوی بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۸۹

۲۵ مدرسه تاج الملک

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: در حدود مسجد جامع قدیم اصفهان واقع شده بود.

علّت نام گذاری: به نام وزیر شمس الدوله

[مهدوی] مؤلف دانشمند کتاب «آثار تاریخی اصفهان» (صفحه ۳۷) به نقل از «هزاره ابو علی سینا» می نویسد: مدرسه جامع تاج الملک، این مدرسه را ابو نصر تاج الملک ابن بهرام القوهی (کوهی) هنگامی که وزیر شمس الدّوله بود، در اصفهان بنا کرد و در آن علوم شرعی و سایر علوم تدریس می گردید. نگارنده فعلا اطّلاعات بیشتری از این مدرسه و محلّ آن ندارم و ظاهرا مدرسه در حدود مسجد جامع قدیم اصفهان قرار داشته است و در آن دانشجویان علوم دینی اهل سنّت به کار تعلیم

و تعلّم اشتغال داشته اند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۹۰

۲۶ مدرسه تربت نظام الملک یا ملک شاه

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله باغات احمدآباد

علّت نام گذاری: بانی خواجه نظام الملك بوده است.

[مهدوی] شاردن در سفرنامه خود (صفحه ۷۲) نامی از این مدرسه به میان آورده و می گوید آن را خواجه نظام الملک ساخته و مدفن او نیز همان جا است و محل آنرا در محله باغات «باغ توت» در قسمت احمدآباد از متفرّعات محله کرّان می شمارد.

این مدرسه را ملک شاه نیز می گویند و ظاهرا دلیل آنکه آنجا را از بناهای خواجه نظام الملك طوسی وزیر ملك شاه می دانند آن است که در عهد این پادشاه تمام کارهای مملکت به تدبیر او انجام می شده و کلیّه ی بناهای عمومی بنابر صواب دید و نظریّه این وزیر با تدبیر اتمام می یافته است. [بنابر آنچه که در کتاب «تجارب السلف» هندوشاه نخجوانی (ص ۲۷۷) آمده: این مدرسه در دوره ی سلطنت ملك شاه سلجوقی ساخته شده و با نظارت خواجه نظام الملك و طبعا به منظور آموزش و تعلیم پیروان مذاهب فقهی: حنفی و شافعی دایر گردید. جسد ملکشاه به اصفهان آورده و در این مسجد به خاك سپرده شد. به گفته ی شاردن در سفرنامه ی خود (ص ۱۰۷) مدرسه ی ملك شاهی تا زمان صفوی دایر و در آن زمان به مدرسه ی «دار البطیخ» مشهور بوده است.]

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۹۱

۲۷ مدرسه ترکها

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: معمور و مسکونی و محل تحصیل طلّاب است.

آدرس: محله درکوشک (آیت اللّه طیّب جدید)

علّت نام گذاری: مربوط به زمان آق قویونلوهاست

[مهدوی] در محله درکوشک واقع و ظاهرا مربوط به زمان آق قویونلوها می باشد و به همین مناسبت به مدرسه ترکها شهرت

یافته است. هیچگونه آثاری که دلالت بر سال ساختمان

و بانی آن داشته باشد، در آن موجود نیست. مدرسه ی ترکها در محله درب کوشک، مدرسه ای قدیمی به نام مدرسه ترکها واقع شده که ضمن کوچکی با نماهای کاشی کاری و حجراتی در اطراف دارد. در کتاب «بخشی از گنجینه آثار ملی» (صفحه ۱۱۱) می گوید:

نزدیک بودن آن به سردر تاریخی درکوشک- از بناهای سال ۹۰۲- می رساند که این اثر از زمان آق قویونلوها است و کلمه ترکها هم بیشتر این مطلب را تایید می کند.

کتاب «تاریخ اصفهان و ری» (صفحه ۱۲۲) می گوید: مدرسه ترکها را نه در میان در کوشک و محله نو «بلکه میان درکوشک و بازارچه رحیم خان» که به عهد تراکمه آق قویونلو برمی گردد ساخته شده بود و زمان قاجاریّه، حاج محمّد ابراهیم تاجر آن را تعمیر کرد و موقوفاتی برایش تعیین نموده که امروز در دست نبیره اش حاج محمّد علی شریفیان است. تعمیرات و تزئینات این مدرسه به سبک مدارس صفوی است و بنابر آنچه گفته شد، متأسّفانه تاریخ مرمّت این مدرسه از بین رفته و تنها

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۹۲

سندی که از تعمیرات صفوی باقی مانده، سنگابی است از سال ۱۰۸۱ هجری قمری یعنی در زمان شاه سلیمان صفوی.

[مرحوم جناب در کتاب «الاصفهان» (صفحه ۸۶) طول و عرض این مدرسه را ۲۲* ۲۰ ذرع و تعداد حجرات آنرا سیزده و طلّاب آنرا ۳ نفر می نویسد.]

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۹۳

۲۸ مدرسه توشمال باشی معروف به مدرسه نجفیّه

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: پیدا نشد

علّت نام گذاری: نام بانی

از مدارس قدیم اصفهان در قرن یازدهم هجری است. محمّد طاهر بن حاج محمود اشتهاردی در سال ۱۰۸۴ در این مدرسه ساکن بوده و نسخه ای از کتاب «شفاء»

تألیف ابن سینا را به خط نسخ کتابت نموده است. نسخه به شماره ۲۷۷۸ در کتابخانه عمومی اصفهان موجود است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۹۴

۳۲۹ و۳۰ مدرسه جدّه بزرگ و جدّه کوچک

اشاره

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: محل سکونت طلّاب

آدرس: بازار بزرگ اصفهان

علّت نام گذاری: جدّه بزرگ و جدّه کوچک شاه عباس دوم بانی بوده اند.

[مهدوی] در اصفهان دو مدرسه به نام جدّه معروف است که هر دوی این مدارس مربوط به زمان شاه عباس دوم صفوی است. «مدرسه جدّه بزرگ» واقع در بازار بزرگ از حیث ساخت و «مدرسه جدّه کوچک» واقع در بازار قهوه کاشیها «از جهت وسعت». برخی صفت کوچک و بزرگ دو مدرسه را برخلاف این ترتیب می گویند و گفته شده است که بانی این مدرسه ای که از حیث وسعت کوچک است جدّه بزرگ پادشاه بوده و آن دیگر را جدّه کوچک سلطان ساخته است. امروزه اطلاق کلمه بزرگ و کوچک از طرف عموم مردم بر حسب وسعت بنا است مدرسه بزرگ تر جدّه بزرگ و مدرسه کوچک جدّه کوچک است «مدرسه جدّه بزرگ» از حیث وسعت مورد نظر است. در سال ۱۰۵۸ جدّه پادشاه که اسم او معیّن و معلوم نیست از چه جهت جدّه کوچک بوده است، ساخته و کتیبه آن به خط محمّد رضا امامی- خطاط معروف عهد صفوی- است. مدرسه دو طبقه و اطراف صحن کاشی کاری شده و در آن هیچگونه کتیبه ی تاریخ دار نمی باشد، فقط یک لوحه ی کوچک در رأس پشت بغل ضلع شرقی صحن به خط نستعلیق جمله: «گشت تعمیر این خجسته بنا- ۱۳۳۴» را شامل می گردد، که به حساب ابجد سال تعمیر مدرسه را بیان می کند.

مرحوم جناب در «الاصفهان» (صفحه ۸۶) طول و عرض

مدرسه را ۵۰* ۸۰ و تعداد

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۹۵

حجرات آن را ۶۷ و تعداد طلّاب آنجا را ۵۰ نفر می نویسد. این مدرسه از مدارس آباد و دارای ۶۷ حجره و چندین مدرس بوده و شعبه ای از مادی مدنین از آنجا می گذرد و همیشه مرکز بحث و تدریس و اقامه جماعت بوده «مدرسه جدّه کوچک». در بازار قهوه کاشیها «بازار منجم» چند اثر تاریخی وجود دارند که عبارتند از: ۱- سرای منجم ۲- مسجد ساروتقی ۳- مسجد جدّه کوچک ۴- بازار قهوه کاشیها و چهار سوی آن که همگی غیر از مدرسه از آثار خیریّه ساروتقی می باشد.

مدرسه جدّه به موجب سنگ نوشته ای که بر دیوار یکی از حجرات شمالی مدرسه منصوب است از آثار جدّه پادشاه به نام دلآرام خانم و به سال ۱۰۵۷ بنا گردیده است. کتیبه سردر مدرسه به سال ۱۰۵۶ و به خط محمّد رضا امامی خطاط معروف است. مدرسه را دلآرام خانم در عهد شاه عباس دوم بنا کرده و ثواب آن را هدیه به روح صفی میرزا قرار داده است. آقای بلاغی می گوید: مدرسه در طبقه تحتانی دارای ۱۶ حجره و در طبقه فوقانی ۱۹ حجره دارد که جمعا ۳۵ باب حجره می شود، لیکن مرحوم جناب در «الاصفهان» (صفحه ۶۸) طول و عرض آن را ۲۵* ۲۵ و حجرات آن را ۳۸ و طلّابش را ۲۵ نفر می نویسد.

به ظنّ نگارنده، بانی مدرسه جدّه کوچک «جده مادری پادشاه» و بانی مدرسه جدّه بزرگ «جدّه پدری شاه عباس دوم» می باشد و به همین مناسبت آن را کوچک و بزرگ نامیده اند. مدرسه از دو قسمت تشکیل شده و در قسمت شمالی

فضای نسبتا کوچکی است که مدرس و شبستان مدرسه می باشد. برخی از مطّلعین اظهار نظر می کنند که ساختمان مدرسه قبلا کاروانسرا بوده و دلآرام خانم با جزیی تغییری که در ساختمان آن داد، آنجا را به صورت مدرسه درآورده و وقف طلّاب علوم دینی از

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۹۶

شیعه ی اثنی عشری قرار داد. مدرسه جدّه کوچک از مدارس معمور و طلبه نشین اصفهان و همیشه جمعی از بزرگان علم و حکمت و فقه و اصول در آن ساکن و به بحث و مطالعه و تدریس مشغول بوده اند.

به علّت اهمیّت نمازخانه، در هر دو مدرسه بزرگترین فضا را به نمازخانه اختصاص داده اند این دو مدرسه چهار ایوانی است. نمای کلی ایوان های شمالی و جنوبی مدرسه جدّه بزرگ شامل یک قاب مستطیل شکل عمودی در هر ایوان است که دهانه ای با قوس جناغی را دربرمی گیرد. در طرفین این قاب مستطیل شکل را دو قاب باریک در برمی گیرد که سطوح آن با چند طاق نمای کور و نغول از یکنواختی خارج گردیده است. این دو قاب تأثیر قوسی شکل ایوان را در نما افزایش می دهد.

رخبام ایوان ها در این مدرسه با رخبام سایر نماها در یک راستا قرار گرفته اند ولی دارای تزئینات پرکاری هستند و با این کار تأکید معمار بر ایوان در نماسازی را نشان می دهد.

رخبام طاق ایوان ها در مدرسه جدّه کوچک از مابقی رخبام صحن مرتفع تر است.

این شیوه تأکید معمار بر ایوان را در نماسازی نشان می دهد «کتاب گنجینه تاریخی اصفهان»

گنجینه سردر مدرسه جدّه کوچک که تعدادی حجرات طلبه نشین دارد و پشت بغل های نمای اطراف عمارت دو طبقه آن تزئینات کاشی کاری نیز دارد به خط ثلث سفید

معرق بر زمینه کاشی لاجوردی رنگ به قلم محمّد رضا امامی نگارش یافته به سال ۱۰۵۶ هجری شمسی است.

مدرسه جدّه بزرگ در بازار اصلی اصفهان واقع شده و نهر آبی از وسط آن می گذرد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۹۷

اطراف صحن کاشی کاری شده، دارای دو طبقه حجرات طلبه نشین است. در دوره سلطنت شاه عباس دوم در سال ۱۰۵۸ هجری بنا شده. کتیبه به خط ثلث سفید با کاشی معرق به زمینه لاجوردی رنگ به قلم محمّد رضا امامی به سال ۱۰۵۸ نوشته شده است.

این مدرسه در قسمتی از بازار بزرگ اصفهان به نام قهوه کاشی های واقع شده. به موجب یک کتیبه که بر لوحی از سنگ مرمر به طول ۹۵ عرض ۷۰ نقش بسته و بر دیوار یکی از غرفه های شمالی مدرسه نصب شده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۹۸

۳۱ مدرسه جعفریّه

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: به عنوان خانه تصاحب شده است.

آدرس: خیابان هاتف فعلی روبروی امام زاده سیّد اسماعیل

علّت نام گذاری: به احترام سیّد جعفر معروف به امامزاده جعفر

[مهدوی] مؤلف دانشمند کتاب «آثار ملی اصفهان» (صفحه ۳۸) به نقل از فهرست مدرسه سپهسالار، جلد دوم، صفحه ۴۲۱، می گوید: این مدرسه در اصفهان در قرن یازدهم دایر بوده است. مدرسه ی مزبور بزرگ و دارای حجرات و کاشی کاری شگرفی بوده و در جنب بقعه ی جعفریّه قرار داشته است ولی در قرن اخیر مجاوران، آن مدرسه را به عنوان خانه تصاحب کردند. در «فهرست کتب خطی دانشکده حقوق» (صفحه ۱۸۲) می گوید: عبد الغفار بن محمّد بن یحیی رشتی در سال ۱۰۲۰ کتاب «لوایح جامی» را در این مدرسه کتابت نموده است. بقعه ی جعفریّه از آثار قرن هشتم هجری

در اصـفهان است و تاریـخ بنای آن ۷۲۵ هجری می باشـد. مـدفون در بقعه سیّد شـهید جعفر بن شـمس الدّین حسن بن عماد الدّین بن حسین بن محمّد بن علی بن الحسین (ع) (متوفی در نیمه محرم ۷۲۵) می باشد.

شاردن در سـفرنامه خود (صـفحه ۷۵) می نویسـد: از اینجـا گذشـته [میـدان میر] به مسـجد و حمـام و قبرسـتان میرزا اسـماعیل [مقصود امامزاده اسماعیل] می رسیم پس دو گرمابه است، یکی حمام شاهزاده خانم و دیگری حمام داروغه که متصل به

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۹۹

مقبره بزرگی است که مـدفن بی بی بیگم دختر شاه حسن [منظور اوزون حسن آق قویونلو] است. بعـد به مدرسه جعفریه که با وجود قدمت ساختمان بسیار زیباست، می رسیم، نقاط مهمّ این مسجد «مدرسه»، از سنگ مرمر و کاشی بنا شده است.

مرحوم انصاری در «تاریخ اصفهان و ری» (صفحه ۱۹۰) درباره نسب او می گوید:

جعفر بن مرتضی و نسبش سیّد حسن بن حسین بن محمّد بن علی بن الحسین می رسد که با امامزاده احمد از نژاد حضرت امام باقر (ع) می باشد ...

معلوم می شود شـهادت آن «پـدر و پسـر» مربوط به خیلی سالهـا پیش بوده و «امیر حسـین چوپانی» از امرای قرن هشـتم به دلیل علاقه به تشیّع، این بنـا را برپـا نموده و درباره مـدرسه جعفریّه می نویسـد: مـدرسه بزرگ نیز جنب آن بود، دارای حجرات و کاشـی کاری های شـگرف که از همه کاشـیها بهتر می نمود و آن مدرسه را مجاورین جزء خانه های خود نموده و کاشیها نیز مانند سایر کاشـیها و عتیقه جات راه برونی گرفت و از این عبارت مسـتفاد می شود که مدرسه تا زمان مرحوم انصاری (مرحوم انصاری در سال ۱۳۵۵ ه. ق. وفات نموده است) وجود

داشته و ایشان آن جا را دیده اند و بعدها از بین رفته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۰۰

۳۲ مدرسه جلالیّه

سال ساخت: در عهد صفویه

وضعیت: دایر است.

آدرس: خیابان حافظ محله احمدآباد

علّت نام گذاری: بانی جلال الدین محمّد طبیب

[مهدوی] از مدارس عهد صفوی و در کنار خیابان حافظ «محله احمدآباد» قرار دارد.» در دوره شاه سلطان حسین «به وسیله جلال الدین محمّد حکیم در سال ۱۱۱۴ ه. ق. بنا شده است. در اواخر سلطنت رضا شاه پهلوی اداره آموزش و پرورش در آن تعمیراتی انجام داد و پس از آنکه طلبه های آنجا را اخراج نمود و آنرا به صورت دبستان درآورد تا سالهای اخیر که به همت مردم متدین و دستور حضرت آیت اللّه العظمی مرحوم سیّد محمّد رضا گلپایگانی پس از تخلیه اداره آموزش و پرورش در آنجا تعمیراتی اساسی به عمل آمد و اکنون طلبه نشین است.

کتیبه سردر به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی لاجوردی رنگ مورخ سال ۱۱۱۴ هجری می باشد.

مرحوم جناب در «الاصفهان» (صفحه ۶۸) طول و عرض مدرسه را ۳۵* ۳۰ ذرع می نویسد و از تعداد حجرات و ساکنین آن نام نمی برد. در کتاب نفیس «گنجینه آثار تاریخی اصفهان» (صفحه ۶۶۰) می نویسد: مدرسه جلالیّه که در محله ی احمدآباد اصفهان واقع است یکی از مدارس طلبه نشین اصفهان می باشد که در دوره پادشاهی شاه سلطان حسین بوسیله جلال الدین محمّد حکیم ساخته شده. کتیبه سردر این مدرسه به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی لاجوردی رنگ و مورخ ۱۱۱۴ هجری می باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۰۱

در پشت بغل سردر مدرسه جلالیه به خط بنائی است که رنگی لاجوردی بر زمینه آجری پدید آورده و سوره ی

«النصر» بر آن نقش بسته است و به خط نستعلیق سفید بر کاشی لاجوردی رنگ دو بیت شعر نوشته شده است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] آرامگاه جلال الدین محمّد حکیم بانی مدرسه در یکی از حجرات این مدرسه می باشد. این مدرسه یک طبقه است و اکنون طلّاب در آن سکونت دارند و جزء مدارس درجه دوم اصفهان محسوب می شود.

در زمان شاه سلطان حسین تعداد حجره های آن ۱۴ عدد می باشد. رخبام طاق ایوان ها در این مدرسه از مابقی رخبام صحن مرتفع تر است. این شیوه تأکید معماری ایوان را در نماسازی نشان می دهد. برای زیبایی، مقرنس کاری سردر این مدرسه با آجر آبساب داده شده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۰۲

۳۳ مدرسه جوهان

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: متروکه

آدرس: محله جوهان

علّت نام گذاری: نام محلّه ای که مدرسه در آن بنا شده است.

[مهدوی] محله جوهان یکی از محلات اصفهان بوده در قرن ششم و هفتم هجری برخی از خاندان در آن سکونت داشته اند.

شادروان مهدوی در مقاله ی «دار العلم شرق» مندرج در مجموعه محیط ادب (یادنامه ی اشعار بزرگوار مرحوم سیّد محمّد محیط طباطبایی) ص ۱۰۴، از این مدرسه یاد می کند، اگر چه وجه تسمیه ی این محله که از محلات قدیمی اصفهان در قرن های ششم و هفتم بوده، یادی نمی شود. این مدرسه مدفن گروهی از چهره های شاخص خاندان شفروّه (شقروه) می باشد؛ و کسانی چون: ابو البرکات، رزق اللّه بن هبه اللّه (متوفای ۵۶۱ ه. ق.) در همین مدرسه به خاک سپرده شده اند، درباره این خاندان گفتنی است که برخی از آنها نظیر: شیخ ابو السعادات، اسعد بن عبد القاهر بن اسعد اصفهانی از مشایخ بزرگوار جهان تشیّع محسوب می شوند، و در «طبقات اعلام الشیعه» (مربوط

به قرن هفتم) ص ۱۷ این آثار را از او ذکر می کند:

«مجمع البحرین» و «مطلع السعادتین» و «الکسیر السّعادتین» وی محقّقان بزرگی چون: خواجه نصیر الدّین طوسی و ابن میثم بحرانی را در دامان خود پرورده است (برای آشنایی با این خانواده می توان به مجله یادگار، سال پنجم، شماره ۵ و ۶ و کتاب «دانشمندان و بزرگان اصفهان»، صص ۵۷- ۵۸ و «آثار ملی اصفهان» ص ۴۸ مراجعه نمود).

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۰۳

۳۴ مدرسه چهارباغ یا سلطانی

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: دایر است

آدرس: چهارباغ عباسی

علّت نام گذاری: بانی آن سلطان حسین صفوی بوده است.

[مهدوی] مدرسه چهارباغ از آثار شاه سلطان حسین صفوی و در کنار خیابان معروف چهارباغ عباسی که گاهی آنرا چهارباغ پائین نیز می گفتند (نسبت به چهارباغ بالا که از پل اللّه وردیخان شروع و به سمت جنوب تا باغ هزار جریب ادامه دارد) بنا گردیده است. این مدرسه را «مدرسه ی سلطانی» نیز می گویند: در برخی از کتابها دیده شده و از برخی از مطّلعین شنیده شده است که نام دیگر این مدرسه هفت مدرسه مادر شاه می باشد و بانی آن مادر شاه بوده است. مرحوم جناب در کتاب «الاصفهان» (صفحه ۶۸) طول و عرض این مدرسه را ۱۱۰* ۱۱۵ ذرع و تعداد حجرات آنرا جمعا ۹۶ و طلّاب و مشتغلین و سکنه ی آنجا را ۵۵ نفر می نویسد.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] این مدرسه که اکنون به نام مدرسه چهارباغ شهرت دارد و به نام مدرسه سلطانی و مدرسه مادر شاه نیز خوانده می شود و از جهت ظرافت و نفاست معماری و کاشی کاری و حسن منظره و صفا و روحانیت به یقین قرین و نظیر ندارد و

ساختمـان آن در عصـری آغاز شـده است که فن معماری و صـنعت کاشـی کاری و تزیینات ساختمان در ایران به درجه کمال رسیده بود.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۰۴

به فرمان شاه سلطان حسین صفوی از آخرین شاهان این دوران در سال ۱۱۱۸ بنیاد این بنای باشکوه گذاشته شده و چون شاه نـام برده، خود از دوست داران علوم و صـنایع بوده، و نزد دانشـمندان زمان به فراگرفتن علوم و فنون می پرداخت؛ از این رو بر آن شـد که این مـدرسه که محل سـکونت طلّاب علم و جای تعلیم و تعلم و بحث و تفحّص مسائل علمی است از هر جهت در نوع خود ممتاز و بی نظیر باشد تا آنجا که بنا بر نقل مشهور پس از پایان یافتن ساختمان مدرسه، یکی از حجرات را برای خود اختصـاص داد که اکنون هم آن حجره بـا تزئینـات خـاص از سایر حجرات ممتاز و سالم و بی عیب باقی مانـده و به نام آن شاه بدبخت و تیره روز مشهور است.

می گوینـد وی در حجره مـذکور که در انتهـای شـمال غربی مـدرسه واقع است برای مطالعه و مباحثه و مـذاکره با مدرسـین و طلّاب حاضـر می شده است. در کتیبه ی منظومی که به خط نسـتعلیق بسـیار زیبا در داخل دالان وجود دارد اشاره به شعری که مشـتمل بر ماده تاریخ اتمام بنا می باشد، شده است. ضـلع غربی مدرسه که مشـتمل است بر سـردر بسـیار عالی و کاشی کاری نفیس و ظریف و نمـای زیبای ۱۷ دهـانه ایوان دو طبقه که عقب آن حجراتی است در حاشـیه خیابـان چهاربـاغ قرار دارد و بر زیبایی و شکوه خیابان افزوده است. دور دهانه سردر از کاشی های فیروزه ای

و بر

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۰۵

روی دو پایه سنگ مرمر گلدانی شکل بسیار زیبا قرار گرفته، پهنای دهانه سردر، هفت متر است و در طرفین، دو سکوی مرمر بسیار نفیس و عالی وجود دارد.

در میان مقرنس کاری های بالای در ورودی روی سوسن وسط نقش طاووسی است که بال و پر گشوده و در کمال ظرافت و زیبایی است. کتیبه ی بالایی در به نام شاه سلطان حسین صفوی و به خط عبد الرحیم جزایری به تاریخ ۱۱۱۲ هجری است. مساحت ساختمان و صحن مدرسه قریب ۸۵۰۰ متر مربع است و صحن آن به شکل مربع است که طول آن از مشرق به مغرب ۵/ ۶۵ و عرضش از شمال به جنوب ۵/ ۵۵ متر است. نهر بزرگی که از شعب زاینده رود است «مادی فرشادی» از وسط آن می گذرد و چند چنار کهنسال از چنارهای قدیمی آنجا هنوز باقی است.

در چهار گوشه مدرسه چهار زاویه و در داخل مدرسه، موافق ساختمان های نظیرش، چهار ایوان وجود دارد. ساختمان مدرسه مثل اغلب مدارس قدیمی دو طبقه است و دور تا دور طبقه فوقانی و تحتانی ایوانهای زیبا و خوش طرحی وجود دارد که در عقب آنها حجراتی برای طلّاب ساخته شده است. مجموع ایوانهای تحتانی و فوقانی در داخل و خارج مدرسه و داخل زوایای چهارگانه غیر از انبار و اطاق سرایدار دارای ۱۳۴ حجره می باشد. تمام حجره ها دارای فرش مخصوص به خود بوده است. ایوان جنوبی مدرسه منتهی به گنبد عظیم و باشکوهی می شود که در زیبایی و ظرافت نمونه کاملی از صنایع معماری دوران پرافتخار صفویّه است و مانند گنبد مسجد شاه و مسجد شیخ لطف

اللّه مایه ی اعجاب و شگفت بینندگان می گردد.

در دو طرف ایوان، دو مناره به ارتفاع ۳۸ متر ساخته شده که قسمت فوقانی آنها در

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۰۶

آنجا که مؤذن اذان می گوید با بهترین طارمی های چوبی مشبّک تزیین گردیده است.

کاشی های فیروزه ای مناره ها نیز بسیار زیبا و خوش منظر است. طول دهانه ایوان ۹/ ۵ و عرض آن ۸ متر است و ارتفاع آن ۱۶ متر می باشد. گنبد عظیم و باشکوه در عمق این ایوان قرار گرفته است. در دور گنبد اطراف شاه نشینها و رواقها کتیبه هایی با خطوط بسیار زیبا دیده می شود.

نمازخانه در این مدرسه از فضاهای مهم محسوب می شده است به همین خاطر بزرگترین فضا را در این مدرسه به خود اختصاص داده است. این مدرسه دارای دو نمازخانه است. مقرنس کاری های سردر این مدرسه با کاشی معرّق پوشانده شده است. این مدرسه چهار ایوانی است حجره های طبقه همکف آن دارای پست و یا نیم طبقه ای هستند که به عنوان انباری یا محل خواب مورد استفاده قرار می گیرد.

این مدرسه (سلطانی) که آن را شاه سلطان حسین صفوی در چهارباغ قدیم عباسی به طرف شرق بنا کرد نام دیگر این مدرسه، مدرسه مادر شاه می باشد که در بین سال های ۱۱۱۲ تا ۱۱۲۸ ساخته شده و مساحت آن ۱۲ هزار متر است چهار ایوان به چهار سو دارد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۰۷

۳۵ مدرسه حاج باقر مهابادی

سال ساخت: در سال ۱۰۷۶ هجری قمری

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: پیدا نشد

علّت نام گذاری: به نام بانی

[مهدوی] این مدرسه را حاج باقر مهابادی «مه آبادی» در اصفهان ساخته و تا سال ۱۰۷۶ هجری قمری دایر بوده است.

این مدرسه در منابعی مثل «آثار ملی اصفهان» و «تاریخ

مـدارس ایران» با نام مدرسه ی حاج محمّد باقر، نامیده شده است، چون اضافه کردن محمّد به باقر تا حدودی شـبهه را برطرف می سـازد و این دو نـام در کتب معتبر آن زمـان در کنـار یکـدیگر به کار می رفته است، هم چنان که در «تـذکره نصـرآبادی» (قرن ۱۲) در شرح حال ملّا محمّد امین، متخلّص به «واصل» می نویسد: «جوان قابل آدمی روشی است، تحصیل علوم نموده، از گیلان به تبریز رفته، با ملّا محمّد امین اسطرلاب ساز، مباحثه داشته، به اصفهان آمده، به مدرسه حاج محمّد باقر مهابادی ساکن و به تحصیل مشغول شده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۰۸

۳۶ مدرسه حاج حسن

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: بایر و متروکه است.

آدرس: خیابان هارونیه، جنب مزار حضرت هارون ولایت (ع)

علّت نام گذاری: احتمالا حاج حسن نامی در عصر صفویه در صدد تعمیر آن بوده است.

[مهدوی] در سـمت شـرقی کوچه هارون ولایت جنب مسـجد علی و در نزدیکی «امام زاده هارونیه» مدرسه قدیمی حاج حسن واقع شده است که نویسـنده محترم کتاب نفیس «گنجینه ی آثار تاریخی اصفهان»- دانشمند بزرگوار جناب آقای دکتر هنرفر- در کتاب خود (صفحه ۱۳۷) احتمال داده اند که مدرسه سلطان محمّد سلجوقی باشد که آن را برای تدریس و تعلیم فقه حنفی سـاخته بود. این مـدرسه دو طبقه و در اطراف، حجره هـایی دارد در سـردر این مـدرسه به خط نسـتعلیق سـفید بر زمینه کاشـی خشتی لاجوردی رنگ در یک صفحه کاشی کاری جدید نوشته شده، است:

«بسم اللّه الرحمن الرحیم- انا مدینه العلم و علی بابها»

سرمایه نجات بود مهر بو تراب خواهی اگر نجات ازو روی برمتاب

این مدرسه قدیمی است و ظاهرا به عهد صفویّه برمی گردد و وجود همین

کتیبه گواه اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۰۹

این مطلب است که ساختمان در عهد سلجوقی ساخته شده ولی بعد از آن در آنجا تعمیراتی انجام یافته است و در این اواخر مرحوم آقا میرزا ابو القاسم ناصر حکمت، طبیب احمدآبادی صبحها در یکی از حجرات مدرسه به مداوای بیماران و تدریس کتب اشتغال داشت.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۱۰

۳۷ مدرسه حاج حسین نور الدّین

سال ساخت: ۱۰۶۹ هجری

وضعیت: مسکونی

آدرس: شمال غربی مسجد جامع

علّت نام گذاری: بانی حاج حسین نور الدّین اردستانی بوده است.

در آتشکده اردستان (جلد یکم، صفحه ۳۵) می نویسد: مدرسه حاج حسین نور الدّین در شمال غربی مسجد جامع واقع و دارای حجراتی است قدیمی که برای سکونت و تحصیل طلّاب علوم دینی بنا شده است، بانی و واقف مدرسه مزبور حاج حسین نور الدّین اردستانی است که از مردمان خیّر و معاصر امیر الملك اردستانی بوده است. تاریخ بنا و انجام وقف مطابق عبارت وقف نامه در دهم شعبان ۱۰۶۹ هجری انجام گردیده و چندین رقبه موقوفه دارد که در کتاب نامبرده از آنها یاد شده است. متولّی مدرسه محمّد جعفر بشارت معروف به عشق علی می باشد و آقای حاج میرزا علی طباطبائی کچوئی از روحانیّون محل مدرسه را اخیرا تعمیر و قابل سکونت نموده و عدّه ای از طلّاب را در آنجا سکونت داده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۱۱

۳۸ مدرسه حاج طاهر شیرازی

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: پیدا نشد.

علّت نام گذاری: حاج طاهر شیرازی مدرّس این مدرسه بوده

[مهدوی] معلوم نیست که حاج طاهر شیرازی نامبرده، در یکی از مدارس اصفهان درس می گفته و یا مانند بسیاری از

دانشمندان در منزل تدریس می کرده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۱۲

۳۹ مدرسه حاج عبد الغفار صرّاف

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: در نزدیکی مسجد حکیم

علّت نام گذاری: مدرسه حاجی کلباسی است که توسط حاج عبد الغفار صرّاف تعمیر شده است.

[مهدوی] در کتاب سازمان اوقاف از مردم متدین اصفهان سپاسگزاری می نماید (صفحه ۲۰) می نویسد: مدرسه حاج عبد الغفار صراف در نزدیکی مسجد حکیم بوده که سابقا متجاوزین به موقوفات آن را خراب و اینک تبدیل به خانه شده است. توضیح آن که: «متجاوزینی در کار نیست بلکه توسط اداره موقوفات فروخته شده است» مرحوم حاج عبد الغفار صراف از تجّار محترم اصفهان در این اواخر بوده است و در سال ۱۳۰۳ در سنی متجاوز از نود سال، در نجف اشرف وفات یافته است. این مدرسه همان مدرسه ی حاجی کلباسی است که حاج عبد الغفار در آن تعمیراتی نموده و تا این اواخر مرحوم عبد الغفار ورشوساز زاهدی در آنجا روضه خوانی می کرد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۱۳

۴۰ مدرسه حاج شیخ محمّد علی ثقه الاسلام

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: دایر است.

آدرس: محله حسن آباد

علّت نام گذاری: حاج شیخ محمّد علی آن را تجدید بنا کرده است.

[مهدوی] این مدرسه در محله حسن آباد جنب مسجد ساروتقی در فاصله بین بازارچه چهار مقصود و بازارچه حسن آباد قرار دارد. از مدارس معمور و طلبه نشین اصفهان است که به نام مرحوم حاج شیخ محمّد تقی ثقه الاسلام مسجد شاهی فرزند حاج شیخ محمّد باقر معروف است و به همین جهت برخی آن را به نام مدرسه «ثقه الاسلام» می خوانند. مرحوم حاج میر سیّد علی جناب در کتاب تاریخ خود به نام «الاصفهان» (صفحه ۶۸) طول و عرض این مدرسه را ۴۰* ۴۰ ذرع و تعداد حجراتش را ۲۵

و طلّاب و مشتغلین در آنجا

را ۴۰ نفر می نویسد. در سمت شرقی مدرسه کتیبه ای است مشتمل بر دو قسمت، اول شش بیت که سه بیت اول در قسمت اول کتیبه و سه بیت دوم در قسمت آخر آن به خط نستعلیق بر روی کاشی خشتی به خط زرد بر زمینه ی لاجوردی نوشته شده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۱۴

۴۱ مدرسه حاجی کلباسی

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: نزدیکی مسجد حکیم

علّت نام گذاری: بانی قرچقای

بیک نام داشته حاجی کلباسی مدرسه را تعمیر کرده و یا در آن تدریس کرده است.

حاج محمّد ابراهیم بن حاج محمّد حسن کلباسی عالم زاهد و محقّق معروف قرن سیزدهم (متوفی به سال ۱۲۶۱ ه. ق.) در محله مسجد حکیم سکونت داشته و در مسجد حکیم امامت می نموده، ایشان در جنب منزل خود مدرسه ای جهت تدریس و تحصیل علوم دینیّه احداث نموده که به مدرسه ی حاجی کلباسی معروف بوده. محل مدرسه در قسمت غربی طاق تاریکی- مقابل منزل حاج میرزا هاشم کلباسی نبیره او- تا حدود سی سال قبل خالی از طلبه موجود بوده، در اواخر زمان سلطنت رضا خان پهلوی سال ۱۳۵۷ هجری قمری یکی از احفاد حاجی به نام شیخ محسن کلباسی، آنجا را از اداره اوقاف خریداری نموده و خراب ساخت و به جای آن چندین خانه بنا نمود و مردم از خدا بی خبر نیز چون خانه ها از قیمت عادله ارزان تر بود خریداری نموده و در آنجا ساکن شدند. حق آن بود که اگر اداره اوقاف نیز قصد فروش آنجا را داشت، خاندان کلباسی که فامیلی بزرگ و معتبر می باشد و در بین آنها نیز از اهل علم و روحانی در اصفهان و تهران

و مشهد و کربلا

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۱۵

وجود داشته و دارد و عده ای از آنها نیز که وضع مالیشان بسیار خوب بود، مدرسه را از دولت خریداری نموده و به افتخار نام جدّشان در آن تعمیراتی می نمودند و به صورت مدرسه باقی می گذاردند تا افتخاری بر افتخارشان افزوده شود. معلوم نیست محل مدرسه قبلا نیز مدرسه بوده و به وسیله حاجی تعمیر و آباد شده یا احداث از خود حاجی باشد. از افرادی که در این مدرسه ساکن بوده اند می توان به [مرجع بزرگ شیعیان] مرحوم آیت اللّه حاج آقا حسین بروجردی- رحمه اللّه علیه- متوفی ۱۳۸۱ ه. ق. اشاره کرد. [همچنین فقیه و اصولی و محقّق عظیم الشأن، آقای سیّد محمّد حسن مجتهد اصفهانی (متوفی ۱۲۶۳) از شاگردان ملّا علی نوری و حاجی کلباسی بوده و آثاری چون: «مهجه الفؤاد» در ۱۴ جلد در شرح ارشاد علامه و یک دوره فقه در ۶ جلد، دارد].

مؤلف دانشمند کتاب آثار ملی اصفهان (در صفحه ۴۴) می نویسد: گمان می رود مدرسه کلباسی و مدرسه کوچه کلباسی و مدرسه قرچقای بیک هر سه یکی بوده است به این ترتیب که مدرسه قرچقای بیک توسط کلباسی تعمیر و یا چون در آن مدرسه درس می داده به نام او معروف شد و در هر حال دیگر اثری از هیچ کدام نیست.

نگارنده می گوید: چون همین مؤلف محل مدرسه قرچقای بیک را در بازار رنگرزان می نویسد، احتمال اینکه مدرسه حاجی کلباسی با آن یکی باشد از بین می رود،

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۱۶

چون بین کوچه کلباسی و بازار رنگرزان مسافت زیادی است. نکته قابل توجه مؤلف دانشمند کتاب آثار ملی

اصفهان (صفحه ۴۸۹) آن است که رقابت سختی بین موقوفه مدرسه کاسه گران و مدرسه کلباسی وجود داشته که درباره ی آن می نویسد:

۲۶ مزرعه تقی آباد کران اصفهان خریداری از میرزا محمّد رضا کلباسی و میرزا محمّد تقی با توجه به اینکه سال وقف نامه مدرسه مذکور ۱۱۰۴ می باشد معلوم می شود کلمه کلباسی تنها شهرت مرحوم حاج محمّد ابراهیم کلباسی عالم معروف قرن سیزدهم نمی باشد و افراد دیگری نیز بدین نام و شهرت در قرن یازدهم و اوایل قرن دوازدهم معروف بوده اند.

مرحوم جناب در کتاب «الاصفهان» (صفحه ۶۸) طول و عرض این مدرسه را ۳۰* ۳۵ ذرع می نویسد و از طلّاب و حجرات آنها نامی نمی برد همچنین در صفحه ۷۱ می گوید: مکتب خانه آقا شیخ ابو القاسم در آنجا دایر است و در آنجا دوازده نفر درس می خوانند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۱۷

۴۲ مدرسه حجّتیه

سال ساخت: معاصر

وضعیت: طلبه نشین است.

آدرس:

علّت نام گذاری: به نام بانی

[مهدوی] مرحوم حاج محمّد ابراهیم ریاضی از علمای نجف آباد بوده و در شهرستان مزبور مدرسه دینی احداث نموده که فعلا معمور و طلبه نشین است. بانی مدرسه مرحوم حاج شیخ ابراهیم بن محمّد از شاگردان مرحوم آقا سیّد محمّد حجت کوه کمری تبریزی و مرحوم آقا سیّد محمّد تقی خوانساری بوده و زمانی که مرحوم آیت اللّه بروجردی به قم مهاجرت فرموده اند به حوزه درس ایشان حاضر گردیده و خود در حوزه تدریس می نمود و «اسفار» و «اشارات» و «خلاصه الحساب» و دیگر کتب فقهی و ریاضی و اصول را تدریس می نمود.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۱۸

۴۳ مدرسه حکیم

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: نزدیک فلکه ی سبزه میدان، نزدیک مسجد جامع

علّت نام گذاری: به نام مؤسس آن میر مهدی حسینی معروف به «حکیم الملک»

در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران مجموعه ای است به شماره ۳۸۳۰ در فهرست کتابخانه مزبور (صفحه ۲۸۱۴ جلد ۱۲) گوید: اسماعیل آن را در سال ۱۱۷۳ در اصفهان خریده و در آخر آن شعر فارسی از آقا اسد اللّه مدرس حکیم نوشته شده است. بیان مزبور حاکی است که در سال ۱۱۷۳ یعنی اواخر قرن دوازدهم مدرسه ای به نام مدرسه حکیم در اصفهان وجود داشته است، اطلاعاتی دیگر از این مدرسه و بانی آن و محل و همچنین مدرّسین آنجا نیست. این احتمال که مدرسه فوق الذکر همان مدرسه کاسه گران یا نیم آورد باشد اگر چه ضعیف است لیکن بعید نیست.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۱۹

در کتابخانه شخصی نویسنده نسخه ای از کتاب «ترکیب خالد» می باشد که آن را محمّد باقر بن لقمان نیریزی در عشر

اول شهر ربیع الثانی سال ۱۱۰۵ در مدرسه حکیمیّه نوشته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۲۰

۴۴ مدرسه حوّا بیگم «میرزا تقی»

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: اکنون به خانه اجاره ای مبدّل شده است.

آدرس: خیابان عبد الرزاق محله جماله کوچه حمام شاه علی با مقداری فاصله از حمام شیخ بهایی

علّت نام گذاری: نام بانی میرزا تقی و نام همسر بانی که حوریزاد خانم بوده است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] مدرسه میرزا تقی دولت آبادی که به نام یکی از بانوان خاندان صفوی- که در عصر شاه سلیمان به نام حوّا بیگم نامیده می شده است- در سال ۱۰۷۱ قمری در عصر سلطنت شاه عباس ثانی برای سیّد نعمت اله جزایری ساخته شده است فعلا بصورت مدرسه وجود ندارد و محلّ آن را به اجاره اشخاص داده اند.

[مهدوی] در کتاب «آثار تاریخی اصفهان» (صفحه ۵۳) در ضمن بیان مسجد طیبه گوید: مسجدی بود در حوالی مسجد حکیم و ظاهرا با مدرسه طیبه که به نام های میرزا تقی و حوّا بیگم و کلباسی نیز معروف بوده و اکنون اثری جز سنگ سقاخانه از آن وجود ندارد متّصل بوده است. نگارنده گوید: محل مدرسه میرزا تقی در پشت حمام شاه عباس در برابر بابا عبد اللّه معروف و معیّن است و مدرسه حاجی کلباسی نیز در کوچه مسجد حکیم، نرسیده به طاق تاریکی و کوچه سنگی معلوم و مشخص می باشند بنابراین اشتباه نویسنده محترم «آثار تاریخی اصفهان» که این دو محل را یکی دانسته است، ظاهر می گردد و ثانیا بانی مدرسه میرزا تقی همچنان که معروف است و در کتیبه ای که در کتاب گنجینه (صفحه ۶۱۰) نقل شده و عبارات

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۲۱

مرحوم سیّد نعمت

اللّه جزایری معلوم می شود که میرزا تقی فرزنـد محمّد باقر دولت آبادی در سال ۱۰۷۱ هجری قمری این مدرسه را جهت سیّد جزایری بنا نموده است و هیچگونه اشاره ای به حوّا بیگم نیست، بنابراین باید گفت مدرسه حوّا بیگم در نزدیکی کاروانسـرای حوّا بیگم (عوام آن را حبّه بیگم می گوینـد) در جنب بازارچه و مسـجد جامع جعفر آباده ای بوده است و غیر از مـدرسه میرزا تقی دولت آبـادی می باشـد. حوّا بیگم دختر شاه عباس کبیر می باشـد. در تاریـخ پنـج شـنبه پانزدهم شوال المکرم سال ۱۳۹۳ قمری با یکی از فضـلا که در سابق ساکن بازارچه حاج محمّد جعفر آباده ای بود درباره مدرسه میرزا تقی صـحبت شد، ایشان اظهار داشـتند که من در زمان کودکی به اتفاق پدرم- که از علمای محل بود- به مدرسه میرزا تقی که در تصـرّف حاج شـیخ حسن بود، مکرّر می رفتم. مدرسه بسیار بزرگی بود و در دو طرف دو حیاط خلوت داشت، و معروف بود که مدرسه چهار در خروجی داشـته یکی در کوچه آردفروشـان که به یکی از این خلوتهـا بـاز می شـد و ظاهرا همان مـدرسه حوّا بیگم بوده که به مـدرسه میرزا تقی راه داشـته و بعـدا هر دو بـایر و خراب شـده است. ضـمنا نـامبرده اظهـار می داشت که در اسپریس چـاه گاه مدرسه سـنگ نبشـته بزرگی را از زیر خاک درآورده اند که مربوط به مدرسه بود لیکن در آن تاریخ سنّ من، مقتضی آن که مطالب را بخوانم و در خاطر بسپارم، نبود و اکنون معلوم نیست آن سنگ نبشته چه شد و در کجا می باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۲۲

۴۵ مدرسه خارج درب دروازه

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس:

خارج درب دروازه حسن آباد

علّت نام گذاری: محل ساخت مدرسه

[مهدوی] در خارج درب دروازه حسن آباد اصفهان در قرن دوازدهم مدرسه ای بوده و ظاهرا ارتباط با خاندان صفویّه داشته است. به نظر نگارنده مقصود از این مدرسه، مدرسه مریم بیگم (دختر شاه صفی) و واقف کتاب «مختلف الشیعه»، تألیف علّامه حلّی به شماره ۱۴۷۲ که در کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران موجود می باشد نیز مشار الیه می باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۲۳

۴۶ مدرسه خرابه

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: در محلّه ی خواجو

علّت نام گذاری: شاید چون خاکی بوده

[مهدوی] این مدرسه ظاهرا در محله ی خواجو جنب مسجد خرابه که بعدها به نام مسجد خاکی معروف شد و ویران گردید، بوده است. در این اواخر به همت ساکنین محله خواجو تعمیر و آباد شد و به نام مسجد «صاحب الزمان» نامیده شده است.

نکته قابل توجه این که، مدرسه به نام «خرابه» بوده «نه آنکه خرابه صفت آن باشد» و به هر روی تا سال ۱۲۲۳ ه. ق. معمور و آباد بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۲۴

۴۷ مدرسه خلیفه سلطان

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: حدود محله ستّی فاطمه

علّت نام گذاری: بانی ملقّب به سلطان العلما و خلیفه السلطان بوده است.

در قرن یازدهم در اصفهان مدرسه ای به این نام وجود داشته است. در کتابخانه ملی ملک تهران نسخه ای از حاشیه «تحریر

القواعـد المنطقیه» به خـط نسـتعلیق محمّـد سـلیم بن محمّـد تقی رودبـاری موجود است که مشار الیه در سال ۱۰۶۴ در مدرسه سلطان العلماء خلیفه سـلطان بوده است. میر سیّد علاء الدین حسین سلطان العلماء و خلیفه سلطان از علمای عصر صفوی بوده و ظاهرا در حدود محله ی «ستّی فاطمه» منزل داشته است و احتمالا مدرسه مشار الیه نیز در همین حوالی بوده است. مقبره سادات خلیفه سلطانی در ستّی فاطمه و قبرستان مجاور آن

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۲۵

تا این اواخر موجود بوده و نویسـنده برخی از آن قبور را دیده. از آن جمله قبر علّامه فقیه سیّد حسن بن خلیفه سلطان می باشد که بعدا از بین رفت.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۲۶

۴۸ مدرسه خواجه صدر الدین علی

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله بابا قاسم در کوچه میرزا شریف حکیم

علّت نام گذاری: به نام خواجه صدر الدین علی طیب

[مهـدوی] میرزا طاهر نصـرآبادی، وی را بانی سه مدرسه می داند (صـفحه ۴۵۷ تـذکره) و گویـد: در محله بابا قاسم در کوچه میرزا شـریف حکیم که مهمانخانه میرزا یوسف بوده و اکنون چنـد نفر درویش در آنجا ساکننـد، به نظر می رسد که ساختمان این مـدرسه در زمان میرزا طاهر از صورت طلبه نشـین بودن خارج گردیده ولیکن از صورت وقفیت خارج نشده بود و منزل و مسکن درویشان بوده است. در «منتظم ناصری» و «تاریخ اصفهان

و ری» در ضمن وقایع سال ۸۸۸ با اندکی اختلاف آمده: وفات صدر الدین محمّد طیب زیبری اصفهانی که نسبت آقا محمّد صادق مؤلف کتاب «شاهد صادق» به او می پیوندد ظاهرا فرزند بانی مدرسه بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۲۷

۴۹ مدرسه خواجه صدر الدّین علی

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: حوالی مسجد جامع قدیم

علّت نام گذاری: به نام خواجه صدر الدّین علی طیب

میرزا طاهر نصرآبادی در تذکره خود (صفحه ۴۵۷) می گوید: خواجه صدر الدین علی سه مدرسه ساخته یکی در حوالی مسجد جامع قدیم در جنب خانه میرزا هدایت اللّه طیب که درگاهش چند سال قبل از این بود و کتابه اش را حقیر خوانده ام، الحال اثری از آن باقی نیست. گویا میرزا صدر الدین جابری داخل کاروانسرای خود کرد. نگارنده گوید: کلمه ی گویا به تردید، ظاهرا بی مورد است. اگر میرزا طاهر مدرسه را دیده بود و کتابه اش را خوانده است بنابراین محل آن را دقیقا می داند، حال اگر جزء کاروانسرا شده یا نشده باید به صراحت اظهار می نمود نه با تردید.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۲۸

۵۰ مدرسه خواجه محبت

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله باغات

علّت نام گذاری: شاید از واقفان بنا بوده است.

[مهدوی] این مدرسه در قرن یازدهم در عصر شاه سلیمان صفوی در اصفهان دایر بوده و محمّد داوود تویسرکانی برادرزاده حسن تویسرکانی در آنجا تحصیل می کرده است و اکنون اثری از این مدرسه نیست و ممکن است جزء آن هفت مدرسه باشد که قرن چهاردهم مصالح ساختمانی مخروبه ی آنها صرف ساختن مساجد دیگر گردیده است. نگارنده گوید: بسیاری از این مدارس که ذکر گردیده و یا آنکه بعدا نامبرده شده، در اثر انتقال پایتخت از اصفهان و جنگ و ستیزهای عهد افشاریه و

زنـدیه و همچنین قحط و غلاها و بیماری هایی که به مردم این شـهر روی نموده است، بایر و در نتیجه مخروبه شده و محل آن مرکز اجتماع کثافات و احیانا مرکز اعمال

خلاف شرع و عرف گردیده و مردمان ولگرد و هرزه در آنجاها به خیال آسوده مشغول قمار بوده اند. لهذا مرحوم حاج شیخ محمّد باقر مسجد شاهی و شیخ محمّد باقر فشارکی- دو مجتهد بزرگ اصفهان- و جمعی دیگر از مجتهدین حکم کردند که باقی مانده ی آنجاها را خراب کرده و مصالح آن را در مسجدهای شهر بکار برند. این حکم به نظر برخی از مقدّسین گران آمده و در این مورد از مرحوم حاج میرزا محمّد حسین شیرازی استفتاء نمودند؛ چون خبر به شیخ محمّد باقر نجفی رسید بالای منبر گفت: مردم هر کس که می خواهد از جناب میرزا استفتاء کند

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۲۹

صورت آن را چنین بنویسد: مدارس و مساجدی مخروبه بود و شیخ محمّد باقر نجفی دستور خراب کردن آن را داد، آیا عمل او صحیح بوده یا خیر؟ نگارنده گوید:

مراد از تقرّب خان، حکیم داوود بانی مسجد حکیم است که در هندوستان بدین نام شهرت داشته است. مطلب دیگری که می توان از بیان نصرآبادی استفاده کرد آنکه میر علاء الدین حسین خلیفه سلطان در مدرسه خواجه محبت تدریس می نموده است.

[کتاب حسین سلطان زاده] از این مدرسه در حال حاضر اثری باقی نمانده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۳۰

۵۱ مدرسه خواجه الملک (خواجه ی ملک)

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: در میدان نقش جهان

علّت نام گذاری: به نام بانی آن (خواجه ملك مستوفی)

[کتاب حسین سلطان زاده] یکی از مدارس بزرگ و مهم قبل از صفویّه است که پس از ساختمان مسجد شیخ لطف اللّه کم کم رو به ویرانی رفت تا این که در اواخر صفویه به کلّی خراب شد، مدرسه خواجه ملك می باشد. این مدرسه

بسیار بزرگ بود و حدود آن از طرف مغرب به باغ نقش جهان «میدان نقش جهان فعلی» و از جنوب به مسجد شیخ لطف اللّه و از طرف مشرق باغ بزرگی را شامل می شده و تا شمال محل فعلی «سرای بیگدلی» وسعت داشته است. خواجه ملک از بزرگان اصفهان است که در زمان شاه اسماعیل می زیسته و این مدرسه به نام او بوده است و او این مدرسه را توسعه می دهد و سرائی هم در کنار آن بنا می کند. هنگامی که شاه عباس کبیر در اولین سفر خود (در سال ۹۹۸) به اصفهان آمد. مردم بی نهایت از او طرف داری و استقبال کردند و بعد از سه روز که در معرض مردم ظاهر شد تا او را ببینند مردم باز اظهار کردند که شاه را ندیدیم و قرار بر این شد که شاه روی بام مدرسه خواجه ملک بایستد و مردم از باغ نقش جهان او را تماشا کنند. شرح تظاهرات عجیبی که مردم اصفهان آن روز برای شاه عباس صفوی کردند در کتاب «زندگانی شاه عباس کبیر» تألیف نصر اله فلسفی به گونه ای مفصّل آمده است.

مرحوم صدر هاشمی راجع به مدرسه خواجه ملک چنین نوشته است: مدرسه

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۳۱

خواجه ملک که در مجاورت مسجد شیخ لطف اله بنا شده بود و از آثار قبل از صفویه بوده است و مدت زمانی در اصفهان مرکز بحث و تحقیق بوده و بیشتر علما و دانشمندان و مدرسین مشهور عهد صفویّه از آن بیرون آمده اند. یکی از دانشمندان عصر بنام مولانا محمّد زمان تبریزی در کتاب خود موسوم به «مزاید الفوائد» شرح حال جمعی

از فضلا و علمایی را که در این مدرسه تحصیل می کرده و بعدا صیت شهرتشان اطراف و اکناف را گرفته بود، بیان کرده است. مدرسه خواجه ملک در زمان شاه عباس بزرگ هنگام بنای مسجد شیخ لطف اله تعمیر شد و مدرس آن به عهده شیخ لطف اله میسی عامل واگذار شده است. علت از بین رفتن این مدرسه که بسیار بزرگ بوده، یکی ساختن مسجد شیخ لطف اله در کنار آن و دیگر ساختمان مدارس معروف در دوره صفویّه است که موجب از رونق افتادن این مدرسه گردیده، شاه عباس صفوی در ابتدای سلطنت خودش در صدد ساختمان محلی برای مشورت با علما بود و نیّت دیگر او داشتن یک مسجد خصوصی برای خاندان سلطنت بود. بدین سبب در خلوت جنوب مدرسه خواجه ملک، مسجد شیخ لطف اله را بنا می کند و یکی از علل نداشتن صحن برای مسجد، وجود صحن بزرگ مدرسه خواجه ملک در کنار آن بوده است. دیگر از دانشمندان و مدرّسین این مدرسه ملّا عبد اللّه و آقا حسین خوانساری بوده اند که دانشمند اخیر الذکر در زمان شاه سلیمان صفوی می زیسته و بسیار در او نفوذ داشته است و حجره ی او در جنوب مدرسه خواجه ملک چسبیده به گنبد شیخ لطف اله بوده است. امروزه تنها قسمتی از این مدرسه بنام «سرای بیگدلی» در خیابان حافظ وجود دارد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۳۲

۵۲ خواجه نظام الملک طوسی

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله دردشت

علّت نام گذاری: به نام خواجه نظام الملک طوسی

مدارسی که خواجه نظام الملک طوسی وزیر معروف ملکشاه سلجوقی بنا می کرد به نام «نظامیّه» خوانده می شد که از

آن جمله است:

۱- نظامیه بغداد

۲- نظامیه نیشابور

۳- نظامیه ری

۴- نظامیه اصفهان

برای اطلاع از وضع مدرسه خواجه نظام الملک طوسی در اصفهان به کتاب «نظامیه»

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۳۳

تألیف ارزشمند دکتر نور اللّه کسائی رجوع شود. این که گویند مدرسه خواجه نظام در محله ی احمدآباد در «دار البطیخ» که آنرا عوام «البطی» می گویند قرار داشته و آیا این بنا همان مدرسه خواجه نظام الملک یا نظامیّه است، اشتباه و خالی از حقیقت است. آقای نصرت اله مشکوتی در کتاب «از سلاجقه تا صفویه» (صفحه ۴۷) می نویسد: از جمله مدارس دوره نظام الملک، مدرسه و مسجد خواف است که از مدارس نظامیه به شمار می رود و امروز جز چند دیوار ویرانه و قطعاتی از کتیبه های کوفی بی نهایت زیبا چیزی از آن باقی نمانده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۳۴

۵۳ مدرسه خواجه محرم

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله یزدآباد

علّت نام گذاری: نام بانی خواجه محرم بوده

[تاریخ فرهنگ اصفهان] شاردن ضمن شرح مجله یزدآباد چنین می نویسد: خواجه محرم مهتر و سوگلی شاه صفی بوده است. خانه او بسیار زیبا و در سمت راست مسجدی است که آنرا مقصود بیک می نامند. نزدیک خانه خواجه محرم مدرسه و کاروانسرایی است که خود او ساخته و به نامش شهرت دارد. درآمد کاروانسرا صرف شاگردان آن مدرسه می شود.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۳۵

۵۴ مدرسه دار البطّیخ

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله دار البطّیخ

علّت نام گذاری: به نام محلّی که مدرسه در آنجا ساخته شده است.

[کتاب حسین سلطان زاده] این مدرسه ها در محله دار البطّیخ «جعفریه، دار البطیخ، گلگوز» قرار داشته و شاردن در این باب چنین می نویسد: بعد به مدرسه جعفریّه که با وجود قدمت ساختمان بسیار زیباست می رسیم، نقاط مهم این مدرسه از سنگ مرمر و کاشی بنا شده است. سپس قصر حسن آشپز است که در اوان ترقی آشپزی ساده بود. سپس به مدرسه دار البطیخ می رسیم که نزدیک حمام و مدرسه ای است بنام مدرسه گلگوز و سپس به یخچالهای احمدآباد می رویم.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۳۶

۵۵ مدرسه دار الشفا

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: جای مسجد دار الشفاء واقع در بازار نجارها و مقابل بازار قیصریّه

علّت نام گذاری: نزدیکی به بیمارستان دار الشفا

[مهدوی] شاردن در سفرنامه خود صفحه ۵۶ در وصف بازارهای اصفهان می نویسد: از بازار شاه شروع می کنیم ... این بازار به بازار چوب فروشان و ذغال فروشان منتهی می شود که روزهای جمعه در آنها دهقانان کرباس می فروشند، وصل به آن بیمارستانی است که آن را دار الشفاء می نامند. این بیمارستان هم شباهتی به بیمارستانهای ما ندارد این عبارت از باغی است که اطراف آن اتاقهای کوچک زیبای دو طبقه است و عدّه ی آنها تقریبا هشتاد باب است ... پزشک بیمارستان به نزدیکی در روی نیمکتی از ساعت هشت تا ظهر می نشیند و دستورهای لازم و نسخه های مجانی به بیماران می دهد و دوا و غذاهای بیماران را از عواید موقوفه می پردازد. با نقل بیان شاردن معلوم می شود دوا و غذای مجانی نیز به آنان می داده اند و هیچ

عنوان مدرسه نداشته است. مگر آنکه گفته شود پزشک بیماران در آنجا تدریس دروس طب نیز می کردند.

در بازار نجارها مقابل بازار چیت سازها که یک طرف آن قیصریّه و میدان شاه و طرف دیگر بازار نجّارها و بازار شمالی و جنوبی است، مسجدی در زمان ریاست

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۳۷

آقایان به مسجد شاه (ریاست و قدرت حاج شیخ محمّد تقی معروف به آقا نجفی) در زمین دار الشفاء صفوی بنا کردند به نام مسجد دار الشفاء که در این سالهای اخیر بنای آنها تکمیل شده و ضمن آن سنگ فرش گردید و فعلا از مساجد معمور اصفهان است و دانشمند بزرگوار آقای حاج سیّد حسن خادمی فرزند حاج سیّد ابو جعفر بن آقا سیّد صدر الدّین عاملی موسوی اصفهانی، شبها در آن اقامه جماعت نموده و عدّه ی کثیری از فیض جماعت ایشان بهره مند می شوند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۳۸

۵۶ مدرسه دار العلم

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: مشخص نگردید

علّت نام گذاری:-

[مهدوی] از مدارس قرن یازدهم اصفهان است. در کتابخانه دانشگاه تهران نسخه ای از کتاب «تأویل الایات الظاهره فی فضائل العتره الطاهره» تألیف سیّد شرف علی حسین استرآبادی نجف آبادی موجود است که ناصر بن محمّد نجفی آن را در سال ۱۰۶۵ در مدرسه ی دار العلم نوشته است. از این نویسنده و مدرسه دار العلم فعلا بیشتر از این اطّلاعی در دست نیست.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۳۹

۵۷ مدرسه دده خاتون

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: خیابان سیّد علی خان فعلی

علّت نام گذاری: به نام بانی

[مهدوی] ظاهرا یکی از مدارس هفت گانه ی محله ی خواجو بوده و محل آن در کنار خیابان ثریّای قبلی قرار داشته است. در کتاب نفیس گنجینه آثار تاریخی اصفهان صفحه ۶۸۷ در پاورقی بنام این مدرسه ده خاتون اشاره نمود و آن را جزء هفت مدرسه خواجو معرفی می کند و می گوید: از جمله آثاری که در دوره صفویه بنا شده و تا اواخر عهد قاجاریه برقرار بوده مجموعه بناهایی است که بنام هفت مدرسه شهرت داشته و امروزه هم اراضی بایر آنها در مجاورت چرخاب و چهارسوق نقاشی بنام زمین های هفت مدرسه معروف است مدرسه دده خاتون یکی از هفت مدرسه مزبور بوده و اسامی سه مدرسه دیگر نیز به نام «اسفندیار بیک» و هم چنین «زینب بیگم» و «پری خان خانم» ضبط شده است. در کتاب آثار تاریخی اصفهان (صفحه ۲۸) محل آن را در محله چرخاب و گوید برحسب اجازه علمای وقت مصالح آن به مصرف ساختمان مساجد رسیده است. بانی آن میرزا باقر باب الدشتی- پدر زن میر عماد الدین محمّد حسینی

جد سادات خاتون آبادی است- که مشار الیه مدرسه را برای داماد خود بنیان نهاد.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] محل این مدرسه بین کوچه سید علی خان و کوچه ثریا، در حدود کوچه عدل بوده و تا مدتها پیش ویرانه های آن به نام زمین های «قول تشن» معروف بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۴۰

[کتاب حسین سلطان زاده] مدرسه مزبور که در محله چرخاب و چهار سوق نقّاشی واقع بود، به وسیله ی یکی از بانوان حرم تأسیس شد و پس از آنکه ویرانی در آن راه یافت، از آن مصالح برای بنای مسجدی تازه احداث، استفاده کردند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۴۱

۵۸ مدرسه دردشت

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله دردشت

علّت نام گذاری: به جهت محله ای که در آن قرار گرفته است.

[مهدوی] در محله دردشت که از محلّات آباد اصفهان از قرن پنجم به بعد به شمار می رود، آثار مدرسه خرابه ای با دو مناره هنوز باقی است. کاروانسرای جنب آن را به مناسبت وجود این دو مناره به نام «کاروانسرای دو مناره» می خوانند. در اینجا مقبره ای است منسوب به سلطان بخت آغا دختر کیخسروی (خسرو خان) اینجو و زن شاه محمود می باشد.

از آثار مدرسه دردشت فقط دو مناره آن باقی مانده که در جنب مقبره سلطان بخت آغا قرار دارد. مناره های آن «مناره های سردر مدرسه دردشت» به ارتفاع هشت متر و بر روی کتیبه ای به خط بنایی موجود است. طرز بنای مقبره و گنبد سلطان بخت آغا و سردر مدرسه و مناره ها خاکی است که در آنجا ساختمانهای مفصّل و مجلّلی بوده است که در طول زمان خراب گردیده و از صورت اوّلیه خارج شده است. مدرسه ظاهرا بسیار

وسیع و بزرگ و کاشی کاری بوده، لیکن فعلا غیر از یک کاروانسرای کوچک چیزی از آن باقی نیست و غیر از سنگ قبر که تاریخ ۷۵۳ را بر پیشانی دارد، هیچگونه اثر تاریخی در این بنا موجود نیست. بانی ساختمان مدرسه و بقعه ظاهرا خود سلطان بخت آغا یا شوهر او (قطب الدّین شاه محمود) می باشد.

بنابراین مدرسه از مدارس قبل از صفویّه و مربوط به قرن هشتم هجری است. مؤلف کتاب آثار ملی اصفهان (صفحه ۴۵) احتمال داده است که این مدرسه همان مدرسه

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۴۲

شوری باشد.

از نیمه دوم قرن هشتم هجری، دو مناره دردشت برفراز سردر بلندی با ارتفاع حدود ۱۵ متر- که از عظمت دیرین آن حکایت می کند- قرار گرفته و ارتفاع آن از سطح پشت بام بیش از هشت متر نیست.

از ترتیب استقرار ساختمان های بعد از سردر به علّت تغییرات زیادی که در وضع این ناحیه روی داده است، اطّلاعی در دست نیست و از ساختمان وسیع آن غیر از فضای مختصری که در عقب سردر واقع است؛ چیزی باقی نمانده ولی به طوری که معمّرین ساکن در اطراف این بنای تاریخی برای نگارنده نقل کرده اند تا یک قرن پیش هم اطاق های ویران اطراف مدرسه دردشت که مناره ها و سردر فعلی مدخل آن محسوب می شده، باقی بوده و تدریجا ضمیمه خانه های اطراف شده و تا یک قرن پیش به صورت تکیه ی محلی برای اجتماع مردم محله دردشت بود. بقعه ی فعلی از طرف ضلع شمالی راهی به داخل مدرسه داشته است که فعلا مسدود می باشد و ترتیب ساختمان بقعه در مجاورت سردر و راه داشتن آن به مدرسه، مؤیّد

این مطلب است که ساختمان مناره ها و سردر فعلی مدرسه نیز از اقدامات خود سلطان بخت آغا بوده و جای تأسّف است که به علت انهدام تدریجی تارک مناره ها و از بین رفتن کتیبه ها و بالاخص ساختمان وسیع مدرسه دردشت و کتیبه سردر مدرسه که جای آن خالی است، هیچ کتیبه و لوحه ای که ساختمان این مجموعه وسیع معماری را صریح بیان کند، باقی نمانده ولی جای خوشوقتی است که سنگ نفیس آرامگاه دختر اینجو و ملکه مظفّری به یغما و تاراج نرفته و علّت آن به طوری که نگارنده تحقیق نموده است، جنبه ی قدسی این بقعه می باشد که عامّه ی مردم در قرون اخیر آن را متبرّک و مقدّس می شمرده اند، حتی امروز هم که حدود هفت قرن از تاریخ بنای آن می گذرد، مانند عموم زیارتگاه ها و اماکن مقدّسه، مردم اصفهان بر مزار ملکه ی مقتول شمع روشن می کنند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۴۳

۵۹ مدرسه درکوشک- باقریه- پاشیر

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی ؛ ص۱۴۳

ل ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: در محله درب کوشک و باب القصر

علّت نام گذاری: در محلّه ی درب کوشک واقع است.

[مهدوی] قبلا متذکر شدیم که مراد از مدرسه در کوشک ظاهرا همان مدرسه باب القصر باشد و همچنین یادآور شدیم که مدرسه باقریّه نیز نام دیگری از همین مدرسه می باشد و نیز گفته شد که این مدرسه را به مناسبت نزدیک بودن آن با شیر درکوشک، مدرسه پاشیر نیز می خوانند. کتیبه ی درکوشک که ظاهرا مربوط به بقعه ای بوده که قبلا متذکّر شدیم جزو خانه ی یکی از شاهزادگان قاجار قرار گرفته و به دست او خراب شده. دلیل بر آن است که «میر علی بیک برتاک» نامی این

سردر را جهت زاویه و گنبد پدرش در سال ۹۰۲ در زمان حکومت رستم بهادر خان آق قویونلو بنا کرده است.

[کتاب حسین سلطان زاده] در محله درب کوشک مجاور قبرستان پیش، گویا مدرسه ای به نام درب کوشک وجود داشته که اکنون اثری از آن برجای نیست.

برخی این مدرسه را همان مدرسه باقریّه یا پاشیر می دانند اما برخی دیگر معتقدند که این مدرسه غیر از مدرسه باقریّه بوده است.

این مدرسه که سابقه تزئیناتی از نوع کاشی های معرّق داشته و در مجاورت سردرب کوشک و قبرستان سابق درب کوشک واقع شده که طلبه نشین است و هیچ گونه تزئیناتی ندارد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۴۴

۶۰ مدرسه درویشان

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله خواجو حدود بازارچه حسن آباد و تکیه بکتاش

علّت نام گذاری: به علت سکونت درویشان به این نام نامیده شده است.

این مدرسه ظاهرا در حدود بازارچه حسن آباد و تکیه ی بکتاش قرار داشته و از آثار قبل از صفویّه در اصفهان بوده است. [این مدرسه، در محلّه ی خواجو، مجاور قبر شاه حسن «اوزون حسن» قویونلو قرار داشته که به مرور زمان از بین رفته است].

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۴۵

۶۱ مدرسه ذو الفقار

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: طلبه نشین

آدرس: بازار بزرگ اصفهان در نزدیک محله نیم آورد

علّت نام گذاری: نام شمشیر حضرت علی (ع) روی دیوار شبستان

[مهدوی] یکی از مدارس معمور و طلبه نشین واقع در بازار کوچه ذو الفقار است.

شاردن در سفرنامه خود، ضمن بیان محله نیماورد (صفحه ۸۹) گوید: نقاط مهم این محله عبارتند از: کوچه جماله و مسجد ذو الفقار که وجه تسمیه آن به مناسبت نام شمشیر حضرت علی علیه السلام است و یک حمام و یک مهمانخانه به اسم خاصه تراش است که فقط اصلاح شاه را می کند و این خود مقامی شامخ است. در کتاب گنجینه آثار ملی اصفهان (صفحه ۳۸۴) درباره مسجد ذو الفقار می نویسد: آنچه در این مسجد جالب توجه می باشد آن است که عکس چند شمشیر دوسر «ذو الفقار» روی دیوارهای گچی شبستان نقاشی شده است. مسجد در سال ۹۵۰ بوسیله شیخ محمّد صفی نامی ساخته شده و کاتب آن محمّد سیاوش نام دارد و در سال ۱۱۰۹ شخصی به نام حاج میرزا اسد اللّه ربقاتی جهت مسجد وقف نمود و وقف نامه آن بر لوح سنگی سیاه منقوش و بر بالای کتیبه مسجد نصب گردیده

است. نویسنده این کتیبه محمّد نصر نام دارد. از فرمانی که بر سنگ سیاه رنگی منقوش و بر دیوار مسجد منصوب است معلوم می شود که خاصه تراش استاد علیرضا نام داشته و در سال ۱۰۳۷ هجری قمری بدین سمت اختصاص یافته است. علت شهرت این کوچه و

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۴۶

مدرسه و مسجد به ذو الفقار معلوم نیست.

مرحوم جابری در تاریخ اصفهان و ری (صفحه ۲۴۷) می نویسد: از مساجد دوره شاه طهماسب اول یکی مسجد ذو الفقار است و آن را ذو الفقار بیک اسپهانی که خاصه تراش شاه طهماسب در قزوین بوده ساخته و حمام را بنا نهاد چون آن حمام را نیز به حمام خاصه تراش پس از چهارصد سال می خواندند. سردرب کاشی معرّق دارد به تاریخ ۹۵۰ و مساحت بیش از نیم جریب و کوچه دست چپش نیز به نام او معروف و مدرسه ای ابتدای کوچه ساخته، که مساحتش ۷۰۰ ذرع تخمین زده می شود. مدرسه در اول کوچه مجاور مسجد در قسمت جنوب قرار دارد کمی از کف کوچه و بازار گود است در این اواخر اندکی مخروبه و بایر گردیده بود. در سالهای اخیر به همت دانشمند بزرگوار مرحوم شیخ محمّد باقر زند کرمانی و سرمایه ی مادی مردم متدیّن بازار تأمین گردید و اکنون طلبه نشین است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۴۷

۶۲ مدرسه رکن الدین یزدی

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: بازار خواجه محمود

علّت نام گذاری: بانی سیّد رکن الدّین محمّد یزدی

[مهدوی] در کتاب «آثار ملی اصفهان» (صفحه ۳۵) می گوید: این مدرسه در قرن هفتم هجری به همت سیّد رکن الدّین محمّد یزدی در بازار خواجه محمود در اصفهان بنا شده و

مشتمل بر دار الحدیث و دار الکتب و دار الادویه بوده است. سپس مؤلف نامبرده صورت ربقات موقوفه مدرسه را که هشت فقره می باشد و مخارج و طرز تقسیم آنرا روی وقف نامه مفصلا مذکر داشته است. بانی مدرسه سیّد رکن الدّین محمّد بن قوام الدّین محمّد بن نظام حسین یزدی- قاضی القضات- می باشد.

موقوفات این مدرسه به شرح زیر است:

الف): تمام بازار خواجه محمود که دو طرف دارد و به جنب مدرسه است و هر طرفی مشتمل بر چند دکّان می باشد که در جلوی آن در همان محله واقع است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۴۸

ب و ج): حمام مردانه متصل به این بازار و حدود یکی از دو طرف بازار و حمام منتهی به بازار خواجه محمود و کارگاه فخاری و کوچه مشهور به ابو سعید قصّاب و باغچه و خانه ورثه سعدپور دارد و مستراح ها و سقاخانه های مسجد امام محمود مشرف می گردد و حدود طرف دیگر به خانه و خزانه سپهسالار فخر الدین مبارز از محله دار الحدیث منتهی می شود. دکان های سه گانه متصل به هم نوسازی واقع در محله و همان موضع و حدودش منتهی به راه مسجد منسوب به محمّد بن سعید صباغ و به مسجد و بازار خواجه محمود و شارع عام و ممر است.

ه): تمام سرای نو دو سقف که آن را خود سیّد رکن الدّین محمّد بن قوام الدّین قرون ۷ و ۸ ساخته است.

و): دکان طبّاخی که متّصل به کاروان سرای محلّه و بازار مسگران است.

ز): دو دکان متّصل به کاروان سرای جدید که یکی از آن دو بقّالی و دیگری نانوایی است.

ط): تمام قصر مورّخ واقع در بازار عسکر

اصفهان

دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۴۹

۶۳ مدرسه رکن الملک

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: به صورت چند حجره کوچک پابرجاست.

آدرس: در تخت فولاد

علّت نام گذاری: به نام بانی آن

[مهدوی] حاج میرزا سلیمان بن محمّد کاظم شیرازی اصفهانی معروف به رکن الملک- نایب الحکومه ی اصفهان- از مردمان نیک سیرت و فاضل و ادیب و مردی خیّر بوده که آثار خیر و نیک او در اصفهان زیاد است. از جمله آثار خیر او ساختمان مسجد و مدرسه ای در اوّل تخت فولاد «قبرستان عمومی اصفهان» است.

مشار الیه در سال ۱۲۵۴ هجری قمری در شیراز متولد و در سه شنبه ۷ جمادی الاول سال ۱۳۳۱ در اصفهان وفات یافته و در دالان مسجد خویش در بقعه ای مخصوص مدفون گردید.

تمام کتیبه ها و نوشته های سردر مدرسه و مقبره و مسجد را دانشمند گرانمایه جناب آقای دکتر هنرفر در کتاب نفیس «گنجینه آثار ملی اصفهان» نوشته است. لیکن آنچه قابل ذکر است آنکه در هیچ یک از کتیبه ها اسمی از مدرسه برده نشده و همه جا نام مسجد مذکور است. مسجد در اوّل تخت فولاد، طرف مغرب قرار دارد و چون از در وارد شوند فضای کوچکی است که همان مدرسه می باشد، دارای پنج حجره و آب انبار و مستراحهای مسجد نیز در همین قسمت قرار گرفته است. در صحن غربی آن سردر دیگری است که از آن به مسجد وارد می شوند. در قسمت جنوبی و دالان مقبره رکن الملک قرار گرفته است. از آثار خیریّه دیگر رکن الملک به غیر از آنچه قبلا

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۵۰

گفته شد، تعمیر برخی از مساجد دیگر اصفهان است. از آن جمله مقابل مدرسه اسماعیلیه واقع در کوچه قصر منشی

با کتیبه آن می باشد. در سالهای اخیر مدرسه تعمیر گردیده لیکن عنوان مدرسه دینی ندارد و فقط حجراتی است که در آنها قفل شده است. مقابل مدرسه اسماعیلیه محل دروازه حسن آباد مسجد کوچکی است که بر روی دیوار آن بر کاشی نوشته شده است: «به دستور «رکن الملک» تعمیر گردید». بنابراین باید تعمیر این مسجد را نیز از کارهای نیک این نایب الحکومه نام برد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۵۱

۶۴ مدرسه زهرا بیگم

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله احمدآباد، نزدیک مسجد ایلچی

علّت نام گذاری: احتمالا به نام بانی

[مهدوی] جنب مسجد زهرا بیگم در محله احمدآباد قرار داشته و خرابه آن تا به این تاریخ باقی است. کتیبه ای سنگی در اتاق قدیمی مسجد زهرا بیگم موجود است که به نام ضیاء الدّین بوده و می نماید که بانی این بنا ضیاء الدّین است و معلوم نیست به چه علت به نام زهرا بیگم شهرت یافته ممکن است به وسیله ی این بانو در زمانی در این محل تعمیراتی انجام یافته باشد، در هر حال احتمال اتحاد مدرسه زهرا بیگم و مسجد زهرا بیگم «ضیاء الدّین» بسیار قوی است. در تعمیرات اخیر که بوسیله مردم دیندار زیر نظر فامیل ارجمند حجت الاسلام آقای شیخ مهدی فقیه ایمانی در این مسجد انجام گردید، آنجا را به نام «مسجد الزهرا» نامیدند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۵۲

۶۵ مدرسه زینب بیگم

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: خیابان شهید موحدیان فعلی و خیابان ثریای قدیم نزدیک چهارسوق نقاشی و چرخاب بوده است.

علّت نام گذاری: به نام بانی زینب بیگم، دختر سلطان حسین صفوی

[مهدوی] یکی از هفت مدرسه خواجو که تا اواخر عهد قاجاریه در اصفهان وجود داشته و سپس ویران شده و ظاهرا محل آن

در حدود چهارسوق نقاشی و محلّه ی چرخاب «خیابان ثریّای قدیم و خیابان شهید موحّدیان فعلی» بوده است. بنام زینب بیگم مشهور بوده است. بانی این مدرسه یکی از شاهزاده خانم های صفویّه بوده و معلوم نیست مدرسه به دست چه کسی و به چه منظوری خراب شده است؟

ظاهرا علت اصلی، بایر بودن مدرسه و خراب شدن محله بوده است و اینکه مؤلف

کتاب «آثار ملی اصفهان» می نویسد: برحسب تجویز علمای دین مصالح ساختمانی آن در ساختن مسجد رحیم خان و شبستان مسجدنو بکار رفته است، یقینا اشتباه می باشد و آنچه مسلّم است قسمتی از مصالح ساختمانی هفت مدرسه مستهلك در مسجد محله نو «مسجد نو» و مسجد رحیم خان بکار رفته است و این حدود و اطراف آن مربوط به آقایان مسجد شاهی بوده است. ظاهرا همین زینب بیگم بانی ساختمان حمام زینب بیگم واقع در محله کوشك است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] این مدرسه بنام زینب بیگم عمه شاه عباس بوده و تا این

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۵۳

اواخر ویرانه های آن در وسط خیابان ثریّا (طرف شمالی آن)، بین اراضی مزروعی خودنمائی می کرد.

[کتاب حسین سلطان زاده] بانی مدرسه زینب بیگم واقع در نزدیکی محله چرخاب و چهار سوی نقّاشی، یکی از زنان حرمسرای سلاطین صفوی بود. پس از آنکه ویرانی در بنای مدرسه راه یافت، همچون مدرسه پری خان خانم، با صلاح دید علمای مذهبی از مصالح آن در بنای مساجد رحیم خان و مسجد نو بهره برداری شد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۵۴

۶۶ مدرسه ساروتقی

سال ساخت: صفوی

وضعیت: دایر است.

آدرس: بازارچه ی حسن آباد

علّت نام گذاری: حاج شیخ محمّد علی مدرسه ساروتقی را تجدید بنا کرد.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] ساروتقی صدر اعظم شاه صفی و شاه عباس ثانی بوده، از این شخص مجموعه بناهایی در اصفهان باقی مانده که عبارتند از: بازار ساروتقی، مسجد بزرگ ساروتقی، کاروانسرای ساروتقی، چهارسوی ساروتقی، مسجد کوچک ساروتقی و مدرسه ساروتقی که اکنون بنام مدرسه حاج شیخ محمّد علی معروف است. چنانکه در شرح حال ساروتقی مضبوط است، کاخ و مسجد و مدرسه او متّصل به همدیگر بوده

است و ظاهرا این محل جایی است که فعلا به نام مدرسه «حاج شیخ محمّد علی» نامیده می شود و این تغییر نام بدین علّت است که مدرسه ساروتقی بوسیله ایشان کاملا تجدید بنا و تعمیر گردیده است، این مدرسه در بازارچه حسن آباد و جنب مسجد ساروتقی واقع است و تاریخ ساختمان آن باید همان تاریخ باشد که در کتیبه مسجد به خط محمّد رضا امامی (سال ۱۰۵۳) ضبط شده است. سال اتمام تعمیرات در ضمن دو مادّه ی تاریخی که در جبهه شمالی آن کاشی کاری شده است به تاریخ ۱۳۱۷ هجری آمده است، ساختمان این مدرسه یک طبقه و مشتمل بر حجرات متعدد می باشد و اکنون یکی از مدارس طلبه نشین اصفهان به شمار می رود.

[کتاب حسین سلطان زاده] ساروتقی «مقتول ۱۰۵۵» فرزند نانوایی از اهالی تبریز

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۵۵

بود که پدرش وی را به خاطر فقر روانه اصفهان کرد. او به خدمت نظام وارد شد و پس از چند سال به تدریج به مقامات عالی از جمله مقام صدارت شاه صفی و شاه عباس رسید. شاردن در وصف او می گوید که از رشوه خواری برکنار بود و در اداره امور لیاقت نشان می داد، چنانکه شاه صفی از وجود چنان وزیری مسرور بوده او در سال ۱۰۵۳ مدرسه را در بازارچه عباس آباد و در جوار مسجد و کاخ خود عمارت می کند. این مدرسه در سال ۱۳۱۷ بوسیله حاج محمّد علی تعمیر شده و اکنون به مدرسه «حاج شیخ محمّد علی» معروف است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۵۶

۶۷ مدرسه سلطان محمّد سلجوقی

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: در هارون ولایت، محله ی «دار البطّیخ» قرار گرفته است.

علّت نام گذاری: به

نام بانی

[تاریخ فرهنگ اصفهان] سلجوقیان در ری و اصفهان بناهای بسیار ساختند و در ترویج علم و دانش در آغاز سلطنت خود مساعی وافی و کافی به کار بردند، ثمره ی کوشش و مجاهدت و بذل توجه و عنایت آنان، اوج فرهنگ و هنر در دوران فرمانروایی ایشان بوده است. سلطان محمّد سلجوقی (۴۹۸ تا ۵۱۱ ه) در اصفهان مدرسه عظیمی ساخت و برای آن کتابخانه ای بزرگ فراهم آورد و این مدرسه سالیان دراز به صورت دانشگاهی اسلامی در تربیت و پرورش دانشمندان و طالبان علم نقشی برجسته و بزرگ ایفا کرده است. حمداله مستوفی در «تاریخ گزیده» می نویسد: سلطان محمّد به غزای هندوستان رفت و جنگی سخت کرد و از بت خانه هندوستان بتی که مهتر بتان بود، سنگین به وزن نزدیک ده هزار من بیرون آورد هندوان از او برابر مروارید عشری می خریدند، نفروخت و گفت مردم باز گویند که آذر بت تراش و محمّد بت تراش آن بست را به اصفهان آورد و جهت خواری در آستانه مدرسه ای که خوابگاه سلطان است انداخت و امروز همچنان است. درگذشت سلطان محمّد را رابع عشرین ذی الحجه سنه احدی عشر و خمس مئه نوشته اند. «۵۱۱ هجری قمری» امروز نیز خوشبختانه قسمتی از بنای مدرسه و مناره ای که در کنار آن بوده و پابرجاست و بنا به نوشته حمداله مستوفی

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۵۷

آرامگاه سلطان محمّد سلجوقی نیز آنجا است. این بنا در مقابل در ورودی صحن هارون ولایت و متصل به مسجد علی قرار دارد، در ضلع شمالی آن فعلا مدرسه کوچکی است که ساختمان آن از نظر معماری کاملا به آثار دوران سلجوقی مانند است

و باید گفت باقیمانده ی قسمتی از مدرسه سلطان محمّد می باشد. متاسفأنه این مدرسه تاریخی در حال انهدام و ویرانی است و از آن استفاده ای نمی شود.

مدرسه مذکور دو طبقه دارد و دورتادور آن را ایوان های کوچکی فراگرفته که جنب آن حجراتی برای طالبان علم ساخته اند. در جنوب غربی مدرسه مناره مسجد علی قرار دارد. در این مکان و این بنا روزگاران دراز مدرسه ای بزرگ و کتابخانه ای عظیم قرار داشت که کعبه آمال دانش پژوهان و طالبان علم ایران بود و این مدرسه امروزه به نام مدرسه حاج حسن معروف می باشد و علت آن معلوم نیست.

در گوشه جنوب غربی مدرسه مناره مسجد علی قرار دارد که آن را مناره مسجد سلطان سنجر نیز نامیده اند. این مدرسه امروزه به حاج حسن معروف است و محتمل است که مدرسه سلطان محمّد سلجوقی باشد و بر سردر این بنا نوشته شده است «أنا مدینه العلم و علی بابها».

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۵۸

۶۸ مدرسه سلیمانیّه

سال ساخت: صفوی

وضعیت: دایر است

آدرس: سمت جنوب غربی مسجد امام

علّت نام گذاری: در زمان شاه سلیمان صفوی ساخته شده است.

[مهدوی] در سمت جنوب غربی مسجد امام «مسجد شاه سابق» و دارای حجره جهت سکونت طلّاب نمی باشد بنابراین نام مدرسه به آن دادن به نظر بی مورد است، چون قسمت شرقی را مدرسه می گویند اینجا را مدرسه می نامند. در اطراف این صحن غرفه هایی است که داخل و خارج آنها با کاشی های ساخت هفت رنگ تزئین گردیده است. سنگ شاخص مسجد امام «مسجد شاه قدیم» در پای یکی از ستون های این مدرسه قرار دارد و مشهور آن است که شیخ بهائی (متوفی ۱۰۳۰ یا ۱۰۳۱ ه. ق.) این شاخص را

نصب نموده است. کاشیهای این مدرسه به خط محمّد رضا امامی مورّخ سال ۱۰۷۸ می باشد. با توجّه به سال تاریخ مدرسه (در ۱۰۷۸) و تاریخ کتابت این نسخه در سال ۱۰۷۵ چنین به نظر می رسد که غیر از مدرسه سلیمانیّه قسمت جنوب غربی مسجد امام، مدرسه ای دیگر بدین نام در اصفهان وجود داشته و دانشمند نامبرده «عبد الصمد» در آنجا سکونت داشته است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] این مدرسه که بوسیله دو مدخل بزرگ به صحن مسجد و سه مدخل بزرگ دیگر به محوّطه ی زیر گنبد غربی متّصل می شود، مدرسه سلیمانیّه نام دارد. سنگ شاخص معروف مسجد شاه که در زیر قسمت پائین یکی از جرزهای شمالی صحن تعبیه شده است که ظهر اصفهان را در چهار فصل نشان می دهد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۵۹

مدرسه سلیمانیه که قرینه مدرسه ناصری است حجره ندارد و اطراف آنرا غرفه هایی که با کاشی های خشت هفت رنگ و ازاره های مرمر فراگرفته است.

برای مزید اطلاع و چگونگی تزئینات و کیفیت کاشی کاری در داخل مدرسه و دیگر نکات فنی و تاریخی این مدرسه به کتاب «آثار تاریخی اصفهان» رجوع شود.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۶۰

۶۹ مدرسه و مسجد سیّد

سال ساخت: اواخر صفویّه

وضعیت: دایر است.

آدرس: محله بیدآباد در خیابان مسجد سیّد

علّت نام گذاری: به نام بانی مدرسه سیّد شفتی

[مهدوی] مرحوم حجّه الاسلام سیّد محمّد باقر شفتی بیدآبادی پس از آنکه مسجد سیّد را بنا نمود و در آن حجراتی جهت سکونت طلّاب ایجاد کرد، در روی شبستان بزرگ مسجد «شرق» یک مدرس بزرگ احداث فرمود. تعداد حجرات مسجد سیّد جمعا بیست و هشت عدد می باشد و تا چند سال قبل طلبه نشین و مسکونی بود در

این اواخر به عللی طلّاب را از مسجد اخراج نمودند در مسجد چندین مکتب خانه معتبر بوده که از آن جمله: مکتب ملّا محمّد تقی جزائری و آقا شیخ عزیز بیدآبادی و حاج میرزا محمّد را باید نام برد. از مدرّسین مدرّس مسجد سیّد باید مرحوم «ملّا حسین نائینی» را نام برد. در کتاب انساب خاندان های مردم نائین (صفحه ۱۴۵) می نویسد: از علماء اتقیاء بود و در مسجد سیّد اصفهان تدریس می کرد و شبی آتش در خرمن هستی او افتاد و سوخت و وفات یافت. مدفنش در مزار تخت فولاد اصفهان نزدیک بقعه ی آقا محمّد بیدآبادی است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] بنای مسجد مدرسه سیّد از بزرگترین مساجد اصفهان است که در قرن سیزدهم هجری بوسیله حجّه الاسلام سیّد محمّد باقر شفتی» (۱۱۶۰– ۱۱۸۰) از روحانیون بزرگ اصفهان و از مراجع عالیقدر شیعه در اواخر نیمه اول قرن سیزدهم هجری ساختمان آن شروع شده است و کاشی کاری آن تا پایان نیمه دوم

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۶۱

قرن سیزدهم هجری پایان یافت بدین معنی که چون عمر حجّه الاسلام برای اتمام تزئینات آن کفایت نکرده، قسمتی به وسیله ی فرزندش و قسمتی به وسیله ی نواده اش به اتمام رسیده ولی هنوز تزئینات قسمت هایی از آن همچنان ادامه دارد.

در دو ضلع شرقی و غربی مسجد سیّد چهار مهتابی در جلوی حجرات فوقانی آن واقع شده و در حقیقت تمامی فضای بالای مسجد را محیط مدرسه و اطاقهای محل سکونت طلّاب قرار گرفته و در قسمت شرقی بر روی شبستان تالار تدریس حجّه الاسلام شفتی قرار دارد که بسیار بزرگ و به طرز جالبی است. این بنا را می توان نمونه دیگری از

آخرین بناهای «مسجد- مدرسه» دانست که در ایران ساخته شده است.

در این مدرسه برای جدا کردن فضای مدرسه از فضای مسجد که محل رفت و آمد نمازگزاران است راه حل مفیدی به کار برده اند حجره های این مدرسه حیاطهایی که سطح آنها به اندازه نیم طبقه بالاتر از حیاط اصلی هم سطح کوچه قرار دارند، جای گرفته اند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۶۲

۷۰ مدرسه سیّد العراقین

سال ساخت: بعد از صفویه

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله پاقلعه

علّت نام گذاری: به نام متولّی

مدرسه (در محله پاقلعه)

[مهدوی] این مدرسه همان مدرسه صدر پاقلعه است که به مناسبت آن که علامه فقیه مرحوم حاج سیّد عبد الحسین خاتون آبادی معروف به سیّد العراقین (متوفّی به سال ۱۳۵۰ ه. ق.) متولّی آنجا بود بدین نام شهرت یافت. وی از مجتهدین بزرگوار و از علما و مدرّسین عالیقدر سادات پاقلعه بوده است. به نوشته مرحوم جناب طول و عرض مدرسه ۳۲؟؟؟ ۳۲ می باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۶۳

۷۱ مدرسه شاهپوریّه

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: پیدا نشد

علّت نام گذاری: به نام بانی

[مهدوی] از مدارس قرن یازدهم هجری در اصفهان است. در کتابخانه عمومی اصفهان نسخه ای از «ارشاد الاذهان» علّامه حلّی موجود است که محمّد زمان بن درویش علی جزینی آن را در یکشنبه محرم ۱۰۸۷ در این مدرسه به خط نسخ کتابت نموده

است. از این نویسنده و مدرسه شاهپوریه بیشتر از این اطّلاعی بدست نیامده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۶۴

۷۲ مدرسه شاه حسن

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله خواجو دروازه حسن آباد

علّت نام گذاری: مجاورت قصر شاه حسن

[مهدوی] شاردن در سفرنامه خود (صفحه ۱۲۵) ضمن توصیف از محلّه ی خواجو می نویسد: محله خواجو از دروازه حسن آباد شروع می گردد. ابتدا به خرابه های قصر شاه حسن که عمارت پابرجایی نیست می رسیم، سپس مدرسه معموری به همین نام است که قبر شاه حسن در آنجاست این همان اوزون حسن آق قویونلو است. مدفون در این مقبره حسن پاشا نامی از امرا بوده و احتمالاـ همان «اوزون حسن و پادشاه آق قویونلو» است و او مطابق آنچه مرحوم حاج میرزا حسن خان جابری انصاری مؤلف «تاریخ اصفهان و ری» که خود آن را دیده نشان می داد جنب چهارسوی اسفندیار بیک پشت مدرسه صارمیّه ی فعلی بوده و مدرسه نیز از مدارس محلّه ی خواجو می باشد که در اواخر قرن سیزدهم خراب شده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۶۵

۷۳ مدرسه شاهزاده ها

سال ساخت: صفوی

وضعیت: خراب شده و تبدیل به دبستان شده است

آدرس: در انتهای بازار رنگرزها و نزدیک مسجد حکیم

علّت نام گذاری: ساخته شده به وسیله ی یکی از شاه زاده های صفوی

[تاریخ فرهنگ اصفهان] از مدارس دیگر دوره صفوی مدرسه شاهزاده هاست که در انتهای بازار رنگرزان نزدیک مسجد حکیم وجود داشته و آن را شهربانو خانم دختر شاه سلطان حسین ساخته و در آن ملّا عبد الجواد حکیم مدرس معقول بوده.

مساحتش بیشتر از یک جریب و دو طبقه بوده است و حمّام شاهزاده ها را موقوفه آن مدرسه می دانند. این مدرسه تا سال ۱۳۱۴ شمسی که از طرف اداره فرهنگ خراب و در محل آن دبستانی به نام حکیم نظامی بنا گردید، طلبه نشین بوده و چند

نفر طلبه در آن سکونت داشته و

به تحصیل علوم دینی مشغول بوده است. این مدرسه به علت نزدیکی با مسجد حکیم و همچنین مدرس آن مرحوم ملّا عبد الجواد حکیم به مدرسه ی حکیم معروف بوده است. سیّد جلال الدین کاشانی «مؤیّد الاسلام» مدیر مسئول روزنامه «حبل المتین» هنگامی که برای تکمیل تحصیلات به اصفهان آمد ابتدا در این مدرسه اقامت کرده و خدمت میرزا ابو المعالی محمّد کلباسی فرزند حاج ابراهیم کلباسی (۱۲۴۷– ۱۳۱۵ ه. ق.) به تعلیم سطوح پرداخت.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۶۶

۷۴ مدرسه شاه طهماسب

سال ساخت: ۹۱۸ هجری قمری

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: کنار خیابان هاتف در مغرب هارون ولایت

علّت نام گذاری: بانی و تعمیرکننده آن میرزا شاه حسین وزیر شاه طهماسب بوده است.

[مهدوی] شاردن در سفرنامه خود (صفحه ۹۸) ضمن شرح محله ی میدان کهنه بعد از منار خواجه عالم (که در کنار خیابان هاتف قرار داشت و در مسیر خیابان هاتف خراب شد و جنب آن مسجد خواجه اعلم قرار دارد) گوید: بعد از حمام و کاروانسرایی است که به نام کوزه گران معروف و مدرسه ای به نام مدرسه شاه طهماسب آنجاست. احتمال اینکه مراد از مدرسه شاه طهماسب، مدرسه هارون ولایت باشد، احتمالی ضعیف بوده و نکته ی قابل ذکر دیگر آنکه اگر مقصود مدرسه حاج حسن باشد هم ضعیف است و باید این مدرسه را از مدارس درجه ی دوم اصفهان در عهد صفویه دانست که بعدها از بین رفته است و مانند هزاران آثار تاریخی دیگر تنها نامی از آن به یادگار مانده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۶۷

۷۵ مدرسه شاه عباس کبیر

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: پیدا نشد

علّت نام گذاری: به نام شاه عباس اوّل– پادشاه مقتدر صفوی–

مدرسه شاه عباس کبیر با عنوان مدرسه شاهیّه، شهنشاهیه، عباسیّه و در سوی با عنوان مدرسه شاهیّه یاد شده است. ولی از محل

و خصوصیات این مدرسه چیزی به دست نیامد جز اینکه در نیمه اول قرن یازدهم (تاریخهای ۱۰۱۹- ۱۰۴۰) آباد و مسکونی و محل فعالیت علمی بوده است.

مـدرسه شـاه عباس مورد بحث غیر از مـدرسه جامع عباسـی است که در مجموعه مسـجد قرار گرفته است. [مهـدوی] بر اساس نوشته نسخه ای از جلد دوم قواعد الاحکام علامه ی حلّی به خط وجیه الدین در کتابخانه

علامه ی مفضال جناب حاج سیّد محمّد علی روضاتی نتیجه گرفته می شود که مدرسه ی مذکور در ۱۰۴۰ هجری در اصفهان دایر بوده است. ممکن است مدرسه همان مدرسه شاه طهماسب باشد که قبلا متذکر شدیم یا مدرسه دیگری که فعلا از آن اطلاعات بیشتری در دسترس نیست.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۶۸

۷۶ مدرسه شفیعیّه

سال ساخت: ۱۰۶۷ هجری قمری

وضعیت: تخریب

آدرس: دردشت در محله احمدآباد (جنب خیابان ابن سینا)

علّت نام گذاری: به نام بانی محمّد شفیع بن جمال الدّین محمّد خوارزمی

[تاریخ فرهنگ اصفهان] مدرسه شفیعیه از بناهای دوره شاه عباس ثانی در محله ی «دردشت» واقع شده است. این مدرسه چنان که از کتیبه ی سردر آن (به خط محمّد رضا امامی) استفاده می شود، در سال ۱۰۶۷ هجری قمری به وسیله محمّد شفیع اصفهانی فرزند جمال الدّین خوارزمی بنا شده است. این مدرسه یک طبقه و دارای حجراتی برای استفاده طلّاب می باشد. نمای خارجی صحن مدرسه آجر ساده است ولی در داخل ایوان های چهارگانه و در تزئینات آن بیشتر از گچ استفاده شده است. این مدرسه در دست تعمیر می باشد و دو لوح سنگی که شامل موقوفات مدرسه است، در این مدرسه وجود دارد.

[کتاب حسین سلطان زاده] محمّد شفیع اصفهانی فرزند جمال الدّین محمّد خوزانی در سال ۱۰۶۷ ه. ق. در عهد شاه عباس دوم این مدرسه را در محله دردشت بنا نمود. بخشی از وقف نامه مدرسه که متعلّقات مدرسه در آن ذکر شده، چنین است:

«محمّد شفیع ابن جمال الدّین محمّد خوزانی اصفهانی کل این مدرسه حقیره محدّثه خود را، با بیوتات معیّنه ی معلومه ی مربوطه به آن که بیوتات مسفوره

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۶۹

مشتمل است بر سه شاخه و حجرات

تحتانی و فوقانی اطراف آنها، و غسالخانه مربوط به مـدرسه مسـطوره است و ... ممرّ بیوتات مـذکوره از میان این چهار صـفّه و شبسـتان متصـله به کریاس در مدرسه که مسـجد است بر طلبه علوم دینی اثنی عشـری که ادای صـلوات در مسـجد و شبستان و تغسـیل و تکفیـل امـوات مؤمنین در غسالخـانه مزبور و طلب علوم دینیه در مساجـد و مـدرسه و بیوتـات مـذکوره نماینـد». این مـدرسه در اوایـل قرن سـیزدهم دچـار ویرانی گشـته بود و مؤلف «نصف جهان» ضـمن تعریف «الاصـفهان» آن را دیـده بود و درباره اش گفته است که در آن احدی ساکن نبود (گویا در زمان فتنه افغان ها خراب شده بود).

در داخل ایوان های چهارگانه چهار طرف صـحن قطار بندی های گچی دارد (نظیر قطارهای مسجد علی) ایوان جنوبی بزرگ تر از ایوان هـای دیگر است و تزئینـات بیشتری از قطارهـای گچی دارد اما یک چشـمه ایوان آن تجدیـد ساختمان شـده است. کتیبه سـردر مـدرسه به خط ثلث سـفید معرق بر زمینه کاشـی لاجوردی حاکی از آن است که مدرسه در دوره ی سـلطنت شاه عبّاس دوم به وسیله محمّد شفیع اصفهانی بنا گردید و کتیبه های آن به خط محمّد رضا امامی است.

در مـدخل ایوان بزرگ جنوبی مـدرسه، دو لوح بزرگ سـنگی بر دیوارهای دو جانب ایوان نصب شـده و خطوط نصف از هر یک از دو لوح به مرور زمان از بین رفته است.

در این مدرسه از خشت به عنوان مصالح اصلی ساختمانی استفاده شده و سطوح

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۷۰

نمایی آن با یک ردیف آجر روکش شـده است. بزرگترین فضا در این مـدرسه به نمازخانه اختصاص دارد. این مدرسه دارای دو

نمازخانه است که در آنها به منظور برگزاری نمازهای جماعت اهالی محل و برپایی مراسم سوگواری استفاده می شود.

این مدرسه یک غسالخانه نیز دارد.

مدرسه شفیعیه در بابلدشت اصفهان است و کتیبه آن به نام شاه عباس دوم (شاه عباس ثانی) می باشد. بانی آن محمّد شفیع اصفهانی می باشد (۱۰۶۷ ه. ق.).

شایان ذکر است که علاوه بر شفیعیّه ی دردشت، مدرسه ی دیگری به همین نام در محله ی احمدآباد وجود داشته، که گویا تاریخ ساخت آن با عنایت به کتیبه ی آن در تاریخ ۱۰۹۴ ه. ق. بوده یعنی به روزگار سلطنت شاه سلیمان صفوی، که مرحوم مهدوی در ادامه می افزاید: «محل مدرسه ی شفیعیّه (احمدآباد) کوچه نوّاب (مقابل کوی دولت آبادی) در فضایی که منسوب به نوّابها می باشد، قرار داشته و دبستان دخترانه ی کاوه، اینک به جای آن مدرسه ساخته شده است».

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۷۱

۷۷ مدرسه شمس آباد

سال ساخت: در سال ۱۱۲۵ هجری

وضعیت: دایر است.

آدرس: در محله مستهلک عباس آباد (حاشیه خیابان شیخ بهائی)

علّت نام گذاری: به نام محله شمس آباد

[مهدوی] در ضلع جنوبی خیابان شیخ بهائی مدرسه ای قدیمی قرار دارد که در موقع تعریض خیابان، قسمتی از آن خراب شده و جزء خیابان گردید. قبل از تعریض در اینجا کوچه ی وسیعی قرار داشت و نهری از آن عبور می کرد که مردم اصفهان به آن «نهرآبادی» می گویند گاهی آن را جدّ شاه و یا مادی شاه هم می گفتند.

بر روی سردر مدرسه حجره ای و روی آن گلدسته مدرسه قرار داشت. در بنای جدید که قسمتی از حجرات شرقی و غربی و تمام حجرات شمالی مدرسه خراب شد، گلدسته را بر روی سردر جدید ساختند لکن حجره از بین رفت. مرحوم جناب در الاصفهان (صفحه

۶۸) طول و عرض آنجـا را ۳۲* ۲۶ ذرع می نویسـد امّـا از تعـداد حجرات و طلابـش نـام نمی برد. بـانی مـدرسه میرزا محمّد محمّـدی فرزنـد میرزا محمّـد تقی تاجر عباس آبادی است که آن را در سال ۱۱۲۵ هجری در زمان سـلطنت شاه سلطان حسین صفوی بنا نمود و کتیبه آن به خط عبد الرحیم می باشد. ظاهرا این مدرسه یکی از مدارس هفتگانه محله ی مسـتهلک و عباس آباد می باشـد که تا کنون دایر و پابرجاست. در چنـد سال قبل اداره اوقاف به عنوان ساختمان کتابخانه قصـد خراب کردن آن را داشت که به عللی انجام نگردید.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] این مدرسه نسبت به مدارس عهد صفوی کوچک و فقط

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۷۲

چند حجره دارد و اکنون بیشتر از آن به عنوان مسجد استفاده می شود ولی جزء بناهای تاریخی اصفهان به ثبت رسیده است.

مدرسه ی شمس آباد، در زمان شاه سلطان حسین ساخته شده، بانی آن میر محمّد مهدی تاجر عباس آبادی است که آن را در ۱۱۲۵ ه. ق. دایر کرده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۷۳

۷۸ مدرسه شمسیّه

سال ساخت: ۱۱۰۴ هجری قمری

وضعیت: به عنوان یک اثر تاریخی به ثبت رسیده است.

آدرس: در محله ی کاسه گران و در بازار ریسمان (محلّه ی میدان کهنه)، نزدیک میدان قیام

علّت نام گذاری: به دلیل واقع شدن در محله ی کاسه گران

[مهـدوی] نام اوّلیه ی مـدرسه کاسه گران است امّا چون بیشتر به نام کاسه گران شـهرت دارد، به همین نام معروف شده است. مؤلف «آثار ملی اصـفهان» (صفحه ۴۸۲) گویـد: گمان می رود که مـدرسه ویرانه ای بوده که شـمس الدّین محمّد یزدی بانی آن بوده و چون مخروبه شده بود، حکیم الملک اردستانی با صلاح دید و تصویب مراجع وقت

به تجدید بنای آن پرداخت. به این دلیل گاهی آن را «حکیمیّه» هم می نامند و اتفاقا در وقف نامه ی مورّخه ی ۱۱۰۴ ه. ق. به نام «حکیمیّه» اشاره شده است. این مدرسه از بناهای زیبای اواخر عهد صفوی است (دوره حکم رانی شاه سلیمان صفوی) گویا تزئینات، گچ بری و کاشی کاری آن از سال ۱۱۰۳ به این طرف چندین بار انجام پذیرفته و از نکات جالبی که در این اثر تاریخی دیده می شود آن که نام استادان و معماران و خطاطان مشهور و معروف که نقشی- ولو اندک- در طرّاحی و معماری این بنا داشته اند، ذکر شده است. این مدرسه زمانی محل تحصیل و تدریس بزرگانی چون: میرزا ابو الحسن جلوه و استاد شادروان محمّد علی

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۷۴

معلم حبیب آبادی و ... بوده است و عمدتا پذیرای طلّاب نایینی و زوّاره ای بوده، از آنجا که تولیت مدرسه به دکتر ارسطو علاج- ساکن تهران- سپرده شده بود، مدرسه به خاطر مشغله ی فراوان ایشان به حالتی نیمه ویرانه درآمده بود که در سال ۱۳۴۵ شمسی تولیت مدرسه به آقای حسین عامری واگذار شد و از محل موقوفات مبالغی برای بازسازی آن در نظر گرفته شد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۷۵

۷۹ مدرسه شوری

سال ساخت: احتمالا قرن ۸

وضعیت: تخریب

آدرس: محله دردشت

علّت نام گذاری: به نام محل

[مهدوی] مؤلف دانشمند کتاب نفیس «گنجینه آثار تاریخی اصفهان» (در صفحه ۳۲۰) ضمن معرفی مقبره سلطان بخت آغا واقع در محله دردشت می نویسد:

یک نام تاریخی از این محل که تا این عصر باقیمانده «شوری» است که هم اکنون حمام شوری نزدیک این بنا و امامزاده شوری یا امامزاده عبد اله با این نام موجود است و

بعید نیست که مدرسه متصل به مناره های دردشت هم مدرسه شوری نام داشته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۷۶

۸۰ مدرسه شیخ علی خان زنگنه

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: در محله قلعه طبرک در جنوب شرقی اصفهان

علّت نام گذاری: به نام بانی آن مدرسه

[تاریخ فرهنگ اصفهان] این مدرسه که اکنون وجود ندارد در نزدیکی قلعه ی طبرک بوده است. بانی آن شیخ علی خان زنگنه صدر اعظم ایران در زمان شاه سلیمان صفوی است او در زمان شاه عباس ثانی حکومت کرمانشاه را داشت و در آنجا نیز آثاری از خویش به یادگار باقی گذاشت وی تا سال ۱۱۰۱ ه. ق. وزیر اعظم ایران بوده است. از آثار دیگر وی می توان به مسجد باشکوهی به نام مسجد خان تلواسکان (تل واژگون) در محله ی خواجو اشاره نمود که مدرسه نیز در فاصله ی نه چندان زیادی از همین مسجد قرار گرفته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۷۷

۸۱ مدرسه شهرستان

سال ساخت: دوره ی صفویّه

وضعیت: تخریب

آدرس: در شهرستان (جی قدیم)

علّت نام گذاری: به نام محل بنا

[مهدوی] در کتاب آثار ملی اصفهان (صفحه ۴۶) به نقل از «تاریخچه ی ابنیه تاریخی اصفهان» (صفحه ۱۹۳) می نویسد: این مدرسه در شهرستان «جی قدیم» اصفهان بوده است و به مرور زمان از میان رفته است. بر اساس کتب خطی کتابخانه نویسنده از کتاب حاشیه خطائی نتیجه گرفته، که مدرسه تا سال ۱۰۸۷ معمور و طلبه نشین بوده و ظاهرا در فتنه افغان خراب گردیده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۷۸

۸۲ مدرسه شهشهان

سال ساخت: قرن سیزدهم

وضعیت: تخریب

آدرس: در محله شهشهان نزدیک مسجد جامع در فاصله نسبتا کمی با خیابان ابن سینا

علّت نام گذاری: به نام محل بنا (اقامت شاه علاء الدّین محمّد که خود را شاه شاهان می خوانده است)

[تاریخ فرهنگ اصفهان] شهشان از محلات بزرگ و قدیم اصفهان محسوب می شود و یکی از بقاع متبرّکه ی اصفهان، بقعه ی شهشهان «شاه شاهان» است که در این محل و نزدیک مسجد جامع اصفهان و جنب «مسجد صفا» واقع شده و دارای حسینیه و مدرسه می باشد. در این بقعه شاه علاء الدین محمّد که از اجلّه ی سادات و اشراف و نقبای اصفهان بوده، مدفون گردیده است. این سیّد جلیل القدر در رمضان سال

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۷۹

۸۵۰ هجری در ساوه پس از تبعید از اصفهان به دستور شاهرخ و به اغوای گوهرشاد خاتون مصلوب می شود. سپس جسد او را با احترام به اصفهان می آورند و در حسینیه و خانقاه خود سیّد مدفون می کنند. چون در آن زمان رسم بود که بزرگان را در مدارس دفن کنند، احتمالا تنها مدرسه ای که مخصوص شیعه در اصفهان بوده همین محل

است که فعلا بقعه ی شهشهان و آرامگاه شاه علاء الدّین محمّد قرار دارد و با مختصر تغییری اکنون موجود است.

[مهدوی] این مدرسه بنام حنفیان نیز شهرت داشته و ظاهرا پس از کشته شدن شاه علاء الدّین امور مدرسه زیر نظر فقهای حنفی اصفهان اداره می شد و ظاهرا محل آن صحن فعلی شهشهان بوده است که در این اواخر مکتب خانه شده بود و پس از تصرّف موقوفات بقعه شهشهان، به وسیله مرحوم حاج حسین شهشهانی- مستشار دیوان عالی کشور- به صورت درمانگاه درآمد و به روایت کتاب مدارس اصفهان دیگر اثری از آن باقی نمانده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۸۰

۸۳ مدرسه شیخ الاسلام

سال ساخت: نامعلوم

وضعیت: تخریب

آدرس: چهار راه تختی

علّت نام گذاری: به مناسبت داشتن منصب شیخ الاسلامی مدرّس آن

[مهدوی] مدرسه شیخ الاسلام مدرسه ای بوده در شهر اصفهان که آخوند ملا محمّد باقر سبزواری در آن تحصیل می کرده است. نگارنده گوید: خانه شیخ الاسلام و مسجد شیخ الاسلام و حمام شیخ الاسلام در مجاورت یکدیگر در محله ی «سینه پایینی» (نزدیک چهار راه تختی) قرار دارد و احتمال دارد که مدرسه مشار الیه نیز در همین محل قرار داشته است و مدرسه میرزا جعفر در مشهد مقدس منسوب به همین خانواده است که مقبره ی فامیلی آنان در یکی از سردابهای جنوبی آن قرار دارد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۸۱

۸۴ مدرسه شیخ لطف اللّه

سال ساخت: سال ۱۰۱۵ هجری قمری

وضعیت: تخریب

آدرس: مقابل باغ نقش جهان در میدان نقش جهان

علّت نام گذاری: به نام مدرس آن شیخ لطف اللّه میسی

[مهدوی] تردیدی نیست که مدرسه شیخ لطف اللّه و مدرسه خواجه ملك در جنب مسجد شیخ لطف اللّه قرار داشته است، اما

اینکه آیا مـدرسه شـیخ لطف اللّه همان مـدرسه خواجه ملك می باشـد که در عهـد صـفویه تعمیر شده، معلوم نیست، امّا چون شیـخ لطف اللّه اسـد عاملی در آن تـدریس می نموده به نام او شـهرت یافته است. این نکته بنابر دلایلی محلّ تردیـد است و به نظر نمی آید که هر دو یکی باشند.

صرف نظر از اینکه نگارنده معتقد است: شاه عباس جهت شـیخ لطف اللّه مدرسه ای بنا کرده است، به نظر می رسد دو مدرسه در طرفین مسـجد شـیخ لطف اللّه قرار داشته است: آنکه به سمت جنوب بوده مدرسه شیخ لطف اللّه است که فعلا کاروانسرای مخروبه ای است و آنکه در جهت شمال قرار دارد (سمت

چپ کسی که روبروی در مسجد می ایستد) مدرسه خواجه ملک نام داشته است و به طوری که برخی از مطّلعین و پیرمردان نقل می کنند محل دبستان شیخ لطف اللّه زمین باقی مانده ی مدرسه خواجه ملک است و حتی پایه های یکی دو ستون از مدرسه را تا این اواخر در همانجا دیده اند.

[کتاب حسین سلطان زاده] این مدرسه در سال ۱۰۱۵ ه. ق. طلبه نشین بوده است و

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۸۲

احتمال دارد که با مدرسه خواجه ملک مستوفی که در نزدیکی مسجد شیخ لطف اللّه قرار داشته یکی باشد زیرا شیخ لطف اللّه مدرس این مدرسه بوده است. مولانا رجبعلی «متوفی ۱۰۷۰» یکی از علمای دوره شاه عباس دوم نیز مدتی در این مدرسه به تدریس اشتغال داشت.

شیخ لطف اللّه میسی، مدرّس و سرپرست اصلی این مدرسه بوده، بعضی همان خواجه ملک- که تعمیرات مسجد را انجام داده- صاحب نام این مدرسه و مسجد معرفی کرده اند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۸۳

۸۵ مدرسه شیخ یوسف بنا (مدرسه ی محمّد صالح بیک) (مدرسه ی افتخار الملک)

سال ساخت: قبل از صفوی و احتمالا قرن سوم

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله شیخ یوسف بنا در محله خواجو

علّت نام گذاری: به نام محله (که مقبره شیخ یوسف بنا در این محل بوده)

[مهدوی] شاردن در سفرنامه خود (صفحه ۱۲۶) در ضمن بیان دیده ها و شنیده های خود از محله ی خواجو می نویسد: «در سمت چپ کوچه ای که چهارسوق مقصود را به باغ مراد متصل می نموده است، مهمانسراهایی بزرگ و باغهای زیبایی قرار دارد. در این کوچه بزرگ که مدرسه شیخ یوسف بنا در آنجاست و یکی از محلات خارج شهر را نیز به همین نام می خوانند» (این محله هنوز به نام محله شیخ یوسف بنا معروف

می باشـد). ظـاهرا در اواخر قرن سـیزدهم هجری مـدرسه خراب شـده و فعلاـ اثری از آن بـاقی نیسـت و شایـد محـل آن زمین توتسـتان شـرقی مسـجد باشـد که آن هم در این چنـد سال اخیر به صورت خانه مسـکونی درآمـده و دیگر هیـچ گونه اثری از مدرسه باقی نیست.

[تاریخ فرهنگ اصـفهان] محله خواجو بالاتر از بازار حسن آباد، در طویل ترین و عریض ترین کوچه های اصـفهان واقع است. در این کوچه بزرگ، مدرسه شـیخ یوسف بنا قرار دارد. و آن گاه در توضـیح محله خواجو نوشته: «در این محل هشت مدرسه وجود دارد. محله عباس آباد ...، مـدرسه مادر شاه» که بانی آن مادر شاه عباس دوم بوده است این مدرسه بزرگترین مدرسه ی این محله است که در آن امور

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۸۴

مربوط به مسـجد هم انجـام می شود. محراب که در جنب آن واقع است بسـیار بزرگ می باشـد. در محله زیبـا و بزرگ عباس آباد، غیر از این مـدرسه، پنج مدرسه ی دیگر موجود است که نام برده نشده است. محله شـیخ یوسف بنا در سـمت چپ محله خواجو و به سـمت شـرق واقع است. محله شـیخ یوسف بنا دارای دو مدرسه است که یکی را مدرسه افتخار الملک می نامند و دیگری مـدرسه محمّـد صالـح بیک می باشد. و «شاردن» در سـفرنامه ی خود (ص ۱۴۴) می نویسـد: در این محلّه دو مدرسـه است: یکی را مـدرسه ی افتخار الملک و دیگری را مدرسه محمّد صالح بیک می نامند، هر یک از این دو مدرسه دارای یک حمـام متصّل و متعلّق به آنهاست. در کتاب «تاریـخ محله ی خواجو» (ص ۳۰) به نـام و محل آن اشاره شـده است. و در کتاب «آثار تاریخی اصفهان» (ص

۴۲) در تاریخچه ی محله ی خواجو می نویسد: این مدرسه در محله ی شیخ یوسف جزء خواجوی اصفهان بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۸۵

۸۶ مدرسه صدر اعظم

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: در میدان نقش جهان

علّت نام گذاری: به نام لقب بانی

شاردن در وصف عمارات اطراف بازار شاه چنین می نویسد: بازار حلاجان که به مسجد صدر ختم می شود و متصل به مسجد سردر قصر «محمّد مهدی» صدر اعظم اعتماد الدّوله و برادرش شیخ الاسلام است که هر دو دارای یک سردر واحد می باشند. بالا‌تر از آن، مدرسه ی بزرگی است که همنام مسجد و در یک زمان و به وسیله یک بانی ساخته شده است (منظور شاردن مدرسه صدر است که نزدیک مسجد صدر که همان شیخ لطف اللّه فعلی می باشد، بوده است). بالای سردر و داخل این مدرسه کتیبه هایی است که اندرزهای بسیار عالی دارد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۸۶

۸۷ مدرسه صدر بازار

سال ساخت: در دوره صفوی (احتمالا ۱۲۲۰ ه. ق.)

وضعیت: دایر است.

آدرس: در بازار گلشن یا جارچی

علّت نام گذاری: به نام بانی حاج محمّد حسین خان صدر

[تاریخ فرهنگ اصفهان] مدرسه صدر که در حدود سال ۱۲۲۰ هجری قمری بنا گردیده و از جمله آثار فراوان و باقیات صالحات مرحوم حاج محمّد حسین خان صدر اعظم اصفهانی می باشد که در بازار گلشن یا بازار جارچی باشی واقع است. به موجب مدارک تاریخی، بعد از انقراض سلسله ی صفویّه تا طلوع سلطنت قاجاریه که افاغنه و افشاریه و زندیه بر سر کار آمدند، به آثار خیر و گرانبهائی نظیر آثار گذشته برخورد نمی کنم، لکن در دوران قاجاریه با ظهور رجال نامی و بزرگی مانند: قائم مقام فراهانی، حاج محمّد حسین خان صدر و میرزا تقی خان امیر کبیر- که در زمره ی مفاخر کشور کهن سال

ایران می باشند- در بعضی از شئون فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی تحرّک و تحوّلی به وجود

آمد. افسوس که بدخواهان و دشمنان ترقّی و تعالی مملکت نگذاشتند این تلاش ها و مجاهدت ها به ثمر برسد! و مخصوصا شادروان حاج محمّد حسین خان صدر ملقب به امین الدّوله علاوه بر انجام تعمیرات اساسی، در تعدادی از مساجد و مدارس و ابنیه ی متعلّق به ادوار گذشته، شخصا نیز آثاری خیر از خود به یادگار گذاشته است. مشهورترین بنای تاریخی بازمانده از دوره حکومت حاج محمّد حسین خان صدر اصفهانی، مدرسه ی صدر است که بعد از

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۸۷

انقضای عصر صفوی تا به امروز از مدارس باشکوه و دایر اصفهان و در شمار مهم ترین مدارس قدیمه به شمار می رود. این مدرسه همیشه مرکز تدریس و افاضه ی علما و حکما و مدرسین والا مقامی بوده است، از جمله مدرسین معروف آن مرحوم آقا شیخ علی یزدی که کتاب مغنی اللبیب را در نحو و معالم را در اصول تدریس می کرد و مخصوصا در تدریس این دو تخصص بسزایی داشت. این مدرسه در شمار مهمترین مدارس اصفهانی است که در آن رشته های مختلف علوم و معارف اسلامی از فقه و اصول و حدیث و تفسیر کلام و منطق «اعم از معقول و منقول» و حکمت تدریس می شود و از بین طلّاب فاضل و با فضیلت این مدرسه شخصیت های بزرگ علمی به جهان تشیّع عرضه شده است که شرح حال آنها مبحث جداگانه ای می طلبد و نباید از نظر دور داشت که این مدرسه هم اکنون هم از معروف ترین آموزشگاه های دینی ایران به شمار می رود. از ایّام قدیم برای اشغال حجرات این مدرسه دائما بین طلّاب علوم دینیّه کشمکش وجود داشته است.

مؤلف کتاب «تاریخ اصفهان و ری»

درباره مدرسه صدر چنین می نویسد: بعد از صفویه نیز مدارسی بنا شده و مهمتر از همه مدرسه صدر بوده و آن به همت حاج محمّد حسین خان، صدر اعظم ایران، که در زمان دولت قاجاریه بوده، بنا شده است. مرحوم صدر چهارباغ خواجو و مدرسه اش را در مقابل بنای چهارباغ کهنه یا چهارباغ شاه عباس و مدرسه بازار را در مقابل مدرسه چهارباغ و تذهیب عمارات صدری را برابر تزیین عمارات صفویّه و هفت دست فتحعلیشاهی را در جنب هفت دست شاه عباس احداث نموده، اما اگر دقت شود از یک وزیر که بیست سال

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۸۸

در برابر پنج پادشاه به نمایش قدرت بدهد، هنری شگرف و گوهری بالاتر از وصف و حرف است. این مدرسه که ساختمان و تزئینات نماهای خارجی آن ناتمام مانده و عمر صدر برای انجام این مهم کفایت نکرد، با کاشت درختهای کهن کاج، صفا و طراوت مخصوصی دارد، دارای یک طبقه و فضا و حجرات آن شبیه مدرسه چهارباغ است و همچنین چهار ایوان در چهار سمت آن ساخته اند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۸۹

۸۸ مدرسه صدر چهارباغ یا صدر خواجو- امین الدوله

سال ساخت: اوایل حکومت قاجاریّه

وضعیت: تخریب

آدرس: چهارباغ خواجو

علّت نام گذاری: محل ساخت

[مهدوی] از آثار امین الدّوله فرزند مرحوم صدر اصفهانی است که قبلاً نیز نامی از او برده شد. از اوایل قرن چهاردهم هجری مدرسه خالی از سکنه و نیمه خراب گردید.

بدین جهت شهرداری آن را تصرّف نموده و با اندک تعمیری آنجا را تیمارستان قرار داد. سالها به همین کیفیّت باقی بود تا پس از پیش آمدن شهریور ۱۳۲۰، به همت مردم دیندار به صورت اوّلیّه برگشت و اکنون معمور

و طلبه نشین است.

در کتاب: «تاریخچه ی محله خواجو» (صفحه ۳۱) درباره ی این مدرسه می نویسد:

این مدرسه از زمان تأسیس همچنان معمور بوده تا پس از گرانی سال ۱۳۳۶ قمری که این ناحیه شهر از سکنه خالی گردید، مدرسه نیز بایر گردید و فقط در ایّام عاشورا و سایر ایّام سوگواری در مسجد آن مجلس روضه خوانی برپا و اقامه جماعت می شد، تا این اواخر که فی الجمله فتوری در امور طلّاب و محصّلین علوم دین حادث گردید. بطور کلّی مدرسه و مسجد متروک شد و چون نه از طرف متولی اقدامی برای تعمیر آن صورت گرفت و نه از طرف مردم توجّهی به آن مبذول گردید، در نتیجه همه ی قسمت های آن به شکل مخروبه و اتاقها بدون در و پنجره و بیشتر اطاق آنها نیمه خراب و صحن آن کثیف شده بود. لذا شهرداری اصفهان آنجا را تصرف نموده و تیمارستان، یعنی محل تجمّع دیوانگان قرار داد و این وضع چندین

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۹۰

سال به طول انجامید و فقط شهرداری تعمیراتی جزئی در اتاقها نموده که فی الجمله قابل استفاده باشد. در اساس و بنیان مشاهده می کرد که در جایی که باید علوم دینی و معارف تدریس شود و مسجدی که از نظر شریعت مطهّره، تطهیر آن واجب است در زیر دست و پای دیوانگان به چه صورتی درآمده است، ناراحت می شد تا اینکه در حدود سال ۱۳۶۰ قمری مردم و دولت متوجه شدند که فقط از راه تقویت روابط درسی و اعیانی است که می توان جلوی حوادث را گرفت. بنابراین عده ای از اهل خیر و صلاح و معتمدین دور هم جمع شده و برای

نجات مسجد و مدرسه از جنگ تیمارستان به فکر چاره جویی برآمده و بدین منظور اقداماتی را آغاز کردند و چون شهرداری حاضر نبود آنجا را تخلیه کند و تصرف من له الحق، بدهد دست توسل به مرجع عالیقدر شیعه حضرت آیت اللّه العظمی مرحوم حاج آقا حسین بروجردی (۱۲۹۲– ۱۳۸۰) (قدّس اللّه روحه الشریف) زدند و از ایشان استمداد طلبیدند و معظم له نیز دست به کار شده و در اثر توجه ایشان، دولت دستور تخلیه و تحویلش را داد.

مدرسه از طرف شهرداری به معتمدین محل تحویل داده شد، و بعدها به همّت و مردانگی جمعی از اهل خیر و صلاح و وکیل معظم له در اصفهان تعمیرات اساسی آن شروع شد و تاکنون به وضع آن رسیدگی می شود (تعمیرات مدرسه پس از تألیف کتاب نامبرده تمام شده است). تمام حجرات و مدرس ها و مسجد تعمیر شده است و کاشی کاری گردید و فعلا از مدارس آباد و معمور می باشد که در حدود ۲۵ نفر از طلّاب علوم دینیّه از سطح مقدماتی گرفته تا آنها که در خارج درس می خوانند، و در آن سکونت داشته و صبح و عصر جلسات مباحثه و مذاکره فقه و اصول و تفسیر و سایر معارف اسلامی در آنجا منعقد می شود و در سه وقت صبح و عصر و شب در مسجد آن اقامه جماعت می شود و این ها همه از برکات وجودی مرحوم آیت اللّه

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۹۱

بروجردی است.

مدرسه دارای دو درب می باشد: یکی به سمت چهارباغ خواجو و دیگری در کوچه سمت شرق بر سردر مدرسه سمت خیابان چهارباغ که عبارتی نیز بر روی کاشی خشتی آن نوشته شده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۹۲

۸۹ مدرسه صدر عام– وزیر موقوفات

سال ساخت: عهد صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: نزدیک حمام شیخ بهائی

علّت نام گذاری: به نام صدر عامه، متصدی موقوفات سلطنتی

[مهدوی] شاردن (صفحه ۱۱۲) در ملک محله ی دردشت به نام این مدرسه اشاره نموده و محلّ آن را نزدیک حمام شیخ بهائی معرفی می کند و می گوید: مدرسه ای به نام وزیر موقوفات (صدر عامه) در آنجاست. صدر عامه متصدّی موقوفاتی سلطنتی بوده است و همچنین متصدّی امور موقوفات عمومی نیز بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۹۳

۹۰ مدرسه صدریّه

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: در محله دردشت

علّت نام گذاری: به نام مدرّس و سرپرست مدرسه (صدر الدّین خجندی)

[مهدوی] مدرسه نظامیه اصفهان را به مناسبت آنکه آل خجند تدریس و تولیّت آنرا داشته اند و هر کدام از آنان که بدین مقام می رسیدند به صدر الدّین مشهور

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۹۴

می شدند (مانند لقب سلطان العالی که به برخی از رجال آن زمان می داده اند) مدرسه را نیز به همین جهت صدریّه می خواندند. جهت شرح مدرسه و محل آن به نظامیّه رجوع شود.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۹۵

۹۱ مدرسه صفویّه

سال ساخت: قبل از دوره صفویه

وضعیت: تخریب

آدرس: در محله چهارسو مقصود

علّت نام گذاری: یادگار ایام نخستین حکومت صفویّه در اصفهان می باشد.

[مهدوی] در کتاب «آثار ملی اصفهان» (صفحه ۴۲) به نقل از کتاب زندگانی شاه عباس اول، جلد سوم، صفحه ۵۶، گوید: این مدرسه در شهر اصفهان پشت باغ شرکت هند و هلند واقع بوده است. و در زمان شاه عباس اول دایر و طلبه نشین بوده است. شاردن در سفرنامه خود (صفحه ۷۰) پس از آنکه ذکری از شرکت هلندی می کند می گوید: در عقب این عمارت مدرسه ای است به نام مدرسه صفوی که در مدخل بدنام ترین محله های اصفهان است. این کوی مشتمل بر سه کوچه و هفت کاروانسرای بزرگ است که آنها را کاروانسرای فواحش گویند. از بیانات فوق چنین بر می آید که این مدرسه در حدود چهارسوی «مقصود» قرار داشته و شاید محل تحصیل شاه زادگان صفوی بوده و علّامه محمّد تقی مجلسی و ملّا محمّد

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۹۶

شولستانی (متوفی ۱۸۰۵) از مدرّسین آنجا بوده اند و ظاهرا پس از وقوع فتنه ی افغان از بین رفته است.

در کتابخانه ملی ملک در میان نسخه ای از کتاب «الموجز» تألیف علی بن حزم قریشی به خط مسعود بن محمّد بن محمّد موجود است که در سال ۷۷۲ کتابت آن را در این مدرسه به پایان رسانده است. بنابراین این مدرسه مربوط به قبل از عهد صفوی بوده و در قرن هشتم دایر بوده است و احتمال این که مدرسه خواجه ملک باشد خطا و اشتباه است. این مدرسه از مدارس قبل از عهد صفوی است و در دوران سلاطین صفوی تعمیراتی بر روی آن انجام گرفته است و نام مدرسه صفویه مربوط به قرن هشتم می باشد و علت تسمیه بر نگارنده فعلا مجهول است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۹۷

۹۲ مدرسه طاهریّه

سال ساخت:-

وضعیت: تخریب

آدرس: در شهر اردستان در محله فهره جنب مقبره ی پیر مرتضی علی اردستانی (عارف قرن نهم)

علّت نام گذاری: به نام بانی میرزا محمّد طاهر اردستانی

[مهدوی] مدرسه علمیه طاهریه از مدارس قدیمی شهر اردستان در محله فهره در مجاورت بقعه ی پیر مرتضی قرار دارد. در کتاب «آثار ملی اصفهان» (صفحه ۴۵) نام آن را در شمار مدارس اصفهان و توابع ذکر نموده و گوید: از بناهای میرزا محمّد طاهر اردستانی بوده است. سپس موقوفات آن را نام برده و گوید: این مدرسه در نیمه دوم قرن حاضر بوسیله اداره معارف وقت خراب و جزء دبیرستان آنجا گردید آقای ابو القاسم مهرابی در کتاب «آتشکده یزدان»- جلد یکم- صفحه ۳۵، می نویسد: شیخ علی اکبر متولی مدرسه احمدی از افراد بانی و واقف این مدرسه بود که تا زمان حیات تولیّت آنجا را بر عهده داشت.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۹۸

۹۳ مدرسه طیّبه

سال ساخت: در زمان صفویه (سال ۱۰۷۱ ه. ق.)

وضعیت: تخریب (فقط سنگ سقاخانه باقی مانده است)

آدرس: در حوالی مسجد حکیم در محله جمال کله با اندکی فاصله از حمام شیخ بهائی و بازار بزرگ نزدیک خیابان عبد الرزّاق فعلی

علّت نام گذاری: میرزا تقی نامی آن را تأسیس کرده است.

[مهـدوی] در سـردر قـدیمی مـدرسه میرزا تقی در مقابـل امـامزاده عبـد اللّه در محله ی جماله در کوچه ی حمام شاه علی قرار داشـته که در ضمن سه نام جهت مدرسه معیّن می کند و از آن ها یاد می نماید که یکی از آنها «طیّبه» است. مؤلف «آثار ملی اصفهان» (صفحه ۳۵) گوید: مسجد طیبه در حوالی مسجد حکیم و ظاهرا با مدرسه طیبه که به نامهای میرزا تقی و حوّا

بیگم و کلباسی نیز معروف بود و اکنون اثری جز سنگ سقاخانه از آن وجود ندارد متّصل بوده است. نویسنده گوید: مدرسه طیبه و میرزا تقی یکی است و مدرسه حوّا بیگم و مدرسه کلباسی دو مدرسه دیگر می باشند و مدرسه طیبه در حوالی مسجد حکیم قرار نگرفته است (به مدرسه میرزا تقی مراجعه شود).

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۱۹۹

۹۴ مدرسه ملّا عبد اللّه

سال ساخت: صفوی

وضعیت: دایر

آدرس: بازار بزرگ اصفهان نزدیک میدان نقش جهان

علّت نام گذاری: به نام شخصیت بزرگ علمی و معنوی مولی عبد اللّه شوشتری

[مهدوی] نگارنده گوید تولیّت موقوفات مدرسه ملّا عبد اللّه تا این تاریخ در خانواده ی آقایان سبزواری و آقایان شیخ الاسلام می باشد مدرسه دارای دو در می باشد: یکی در بازار که در بزرگ و رسمی مدرسه می باشد و دیگری به سمت کوچه شرقی مدرسه که به آن «چاه حاج میرزا» می گفتند و در نام گذاری های جدید به نام «میر عماد» خوانده می شود. شاردن در سفرنامه خود (صفحه ۴۳) می نویسد:

هرگاه در طول این دالانها (مراد شاردن بازارهای مسقّف می باشد) عبور می کنیم به دالانی می رسیم که طرف آن عطاران و قنّادان و داروفروشان و طرف دیگر فروشندگان زیورها و پارچه های کهنه قیمتی در سالنهای این جماعت به مدرسه ی عبد اللّه (ملّا عبد اللّه) ختم می شود و آن طرف مدرسه محل آشپزان است که در روز به مردم غذای بی گوشت می فروشند «ظاهرا مقصود شاردن بازارچه حاج میرزا می باشد» مرحوم جناب در کتاب «الاصفهان» (صفحه ۶۸) طول و عرض مدرسه را ۶۰* ۵۰ ذرع می نویسد و تعداد حجرات آن را ۳۲ و ساکنین مدرسه را ۱۰ نفر می نویسد. در فهرست کتابخانه ی آستان قدس رضوی «صفحه ۳۹۳- جلد ۵-»

به نقل از عالم درباره ملّا عبد اللّه عباس گوید: نزد شاه عباس کبیر احترام و مکانتی بسزا

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۰۰

داشته و به استدعای شاهنشاه مذکور رقباتی بر چهارده معصوم علیه السلام وقف نموده و هم مدرسه ای برای حضرتش ساخت که بنام حضرتش مرسوم و معروف است و به مساعی او اصفهان مرکز علمی بزرگ امامیّه گشت. مرحوم انصاری در «تاریخ اصفهان و ری» (صفحه ۲۶۸) درباره ی این مدرسه به اختصار می نویسد:

اساس آن از دوره ی شاه عباس و تعمیر و تزئین آن از شاه سلیمان، کاشی کاری سردر مدرسه به عهده ی صدر اصفهانی و به نام فتحعلیشاه قاجار است. از ساکنین مدرسه یکی ضیاء کفرائی شاعر معروف است و حجره او تا سال ۱۳۲۰ در تصرّف اولاد او بود و آخرین نفر از این خاندان مرحوم حاج میرزا بهاء شاعر است که در همان حجره ساکن و به نوشتن قباله جات مشغول بوده است.

[کتاب تاریخ فرهنگ اصفهان] شاه عباس اول این مدرسه را برای تدریس مولانا عبد اللّه شوشتری از علمای معروف اصفهان در ابتدای بازار شاه اصفهان بنا

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۰۱

می نماید. ساختمان مدرسه دو طبقه است و شاخه ای از نهر فدن یکی از مادیهای منشعب از زاینده رود از میان صحن مدرسه عبور می کرد. مدرسه مذکور مدتی از مهمترین مدارس اصفهان محسوب می شد. پس از فوت ملّا عبد اللّه (۱۰۲۲ ه. ق.) امام جماعت مدرسه به ملّا محمّد باقر مجلسی واگذار گردید. در سالهای ۱۱۵۸ و ۱۲۱۸ (زمان نادر شاه و فتحعلیشاه) تعمیراتی در ساختمان مدرسه به عمل می آید.

مؤلف کتاب «حوزه های علمیه» (ص ۴۰۶) می نویسد: این مدرسه در ابتدای بازار

بزرگ نزدیک میدان امام اصفهان واقع است. این مدرسه به صورت دو طبقه و از مهمترین مدارس علمیه اصفهان می باشد. مرحوم ملّا عبد اللّه شوشتری در این مدرسه به کار تربیت طلاب اشتغال داشته و در مجلس درسش چهره هایی مانند مجلسی اول از شاگردان بزرگ او به حساب می آمده و به نشر علوم و معارف مشغول بوده. در این مدرسه برای ایجاد نمازخانه ایوان سمت قبله را محرابی می ساختند و به عنوان نمازخانه استفاده می شده. رخبام ایوان ها را با رخبام سایر نماها در یک راستا قرار گرفته ولی دارای تزئینات پرکاری است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۰۲

۹۵ مدرسه عربان (مدرسه ی آیت اللّه خادمی (ره))

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: کوچه بازار حسن آباد بالاتر از امامزاده احمد نرسیده به بازار مدرسه قدیمی

علّت نام گذاری: سکنه ی مدرسه در ابتدا بیشتر طلبه های عرب بوده اند.

[مهدوی] در کوچه بازار حسن آباد، بالاتر از امامزاده احمد (ع) و نرسیده به بازار، مدرسه ای قدیمی قرار دارد به نام مدرسه عربان. شاردن در سفرنامه خود (صفحه ۲۱) می نویسد: «بالاتر از این مقبره فراح احمد، مدرسه بزرگی است که دارای چهل اتاق می باشد و مردم به عنوان فراح آن را مدرسه حفران «عربان» می نامند. غیر از عربها که کودن ترین و جاهل ترین طبقه ی طلّاب هستند (قضاوت غیر واقعی و ظالمانه ای است که شاردن درباره این طبقه از طلّاب نموده است) کسی در آن نمی رود. اگرچه همانطور که زبان لاتین، زبان علمی مغرب زمین است، زبان عربی زبان علمی مشرق به شمار می رود، اما همان وضعی که به سر روستائیان آمده بر سر اعراب نیز وارد شده است». این مدرسه مانند بسیاری از مدارس دیگر این شهر در اثر عدم توجه و نداشتن موقوفات و

خالی شدن طلبه رو به ویرانی نهاده بود تا در سالهای اخیر (پس از شهریور ۱۳۲۰) به سعی و اهتمام حضرت آیت اللّه آقا سیّد محمّد رضا خراسانی تعمیراتی اساسی در آن به عمل آمده و تاکنون طلبه نشین می باشد. در گذشته مدرسه کتیبه ای نداشته و یا در اثر گذشت زمان از بین رفته بود امّا در تعمیرات اخیر کتیبه ای به خط نستعلیق شامل بیست و پنج بیت شعر از

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۰۳

مرحوم حاج میرزا حسن خان جابری انصاری در آنجا نصب گردیده است. ضمنا آیات ۳۵ تا ۳۷ سوره اسری (بنی اسرائیل) در بالای آن نوشته شده و در آخر کتیبه نوشته اند: سنه ۱۳۶۲ عمل سیّد حسن موسوی زاده (کاشی ساز معروف اصفهانی) در کتاب «آثار ملی اصفهان» (صفحه ۴۸۱) ضمن بیان این مدرسه گوید: شاید نام مدرسه به زبان عربها ارتباط پیدا می کرد. در هر حال چون سکنه ی آن مدرسه از طلّاب عرب بوده اند به نام مدرسه ی عربها نامیده شده است و با این فرض در ابتدای امر نام دیگری داشته که مهجور گردیده است. زمان ساختن مدرسه یقینا مربوط به قبل از عهد صفوی نمی باشد و در مدرسه هیچگونه آثار تاریخی وجود ندارد جز آنچه شاردن نام آن را ذکر نموده است. مرحوم جناب در «الاصفهان» (صفحه ۶۸) طول و عرض مدرسه را ۴۰* ۴۰ ذرع و تعداد حجرات آنها را ۲۲ و طلّاب ساکنین در آنجا را ۹ نفر می نویسد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۰۴

۹۶ مدرسه عصمتیّه

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: بایر است.

آدرس: بازار خواجه محمود اصفهان

علّت نام گذاری: شاید به نام یکی از همسران واقف

در [کتاب حسین سلطان زاده] سیّد رکن الدین

حسینی یزدی وزیر سلطان ابو سعید و پسرش امیر شمس الدین (در گذشته در سالهای ۷۳۳ و ۷۳۲ هجری) وقف نامه ای دارند موسوم به «جامع الخیرات» که در آن به موقوفات واقع در خارج یزد اشاره شده است. بر پایه ی وقف نامه، مدرسه ای در کوی بازار خواجه محمود اصفهان به نام مدرسه عصمتیّه مشهور است که شامل سه بنا، یعنی: دار الحدیث، بیت الادویه و دار الکتب، بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۰۵

۹۷ مدرسه علی بن سهل

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: قبرستان قدیمی محله طوقچی

علّت نام گذاری: به نام عارف بزرگ علی بن سهل بن اظهر اصفهانی

[مهدوی] در قبرستان قدیمی محله ی طوقچی بقعه و خانقاه علی بن سهل بن اظهر اصفهانی عارف و صوفی قرن چهارم هجری، هنوز برقرار است و اخیرا برخی از مشایخ صوفیّه خاک آنجا را تخت گاه خویش قرار داده اند. ابن بطوطه سیاح معروف قرن هشتم از این خانقاه دیدن کرده و در کتاب سفرنامه ی خود از آن نام می برد. در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران مجموعه ای است بنام دستور (به شماره ۲۱۴۴) که آنرا تاج الدین حسین صاعد جمع آوری نموده وجود دارد که مؤلف در آنجا گوید روز شنبه ۶ شوال ۹۸۶ نهمین روزی بود که در اصفهان به سر می بردیم و در حالی که در مدرسه ی شیخ علی ابن سهل به سر می بردم، آنرا نوشته ام. بیان تاج الدین حسین صاعد حاکی از آن است که در قرن دهم هجری مدرسه ای بدین نام در اصفهان وجود داشته است و ظاهرا مدرسه همان خانقاه و یا جنب آن بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۰۶

۹۸ مدرسه عمر بن عبد العزیز

سال ساخت: قبل از صفویه

وضعیت: تخریب

آدرس: در محل مسجد جامع اصفهان

علّت نام گذاری: به نام بانی آن

[مهدوی] در قسـمت شـمال شـرقی مسجد جمعه اصفهان، مسجد کوچکی متصل به آن مسجد قرار دارد که به مسجد عمر و یا صفّه ی عمر معروف است. نویسـندگان کتب گاهی از آن به نام مـدرسه یاد می نمایند. مثلا در کتاب «از سـلاجقه تا صـفویه» تألیف آقای نصرت اللّه مشکوتی (صفحه ۲۲۳) می نویسد: ابنیه ی دیگری در مسـجد جامع به نظر می رسد که انتساب آنان به سلسله ی آل مظفر

به شرحی که خواهم نوشت قطعی است. از مهمترین بناهای این دوره صفّه یا مدرسه ی معروف به عمر بن عبد العزیز می باشد که دارای چهل ستون و گنبد خاکی و ایوان شمالی و جنوب شرقی است که کلّیه ی این ساختمانها از دوره ی آل مظفر و زمان قطب الدین شاه محمود می باشد. تاریخی که برای ساخت این صفه قطعی به نظر می رسد، محرم سال ۷۶۸ ه. ق. می باشد و بانی ساختمان آن مرتضی بن المحسن العباس می باشد.

نویسنده کتیبه ی خود را «عزیز التقی الحافظ» معرفی می کند. در کتیبه صراحت دارد که بانی نام برده این قسمت را به مسجد اضافه نموده است. علّت شهرت این قسمت از مسجد به عمر (در زبان عوام آن را صفّه ی عمریها می خوانند) به نظر نگارنده چنین است که چون در زمان حکومت افغانها در اصفهان بوسیله آنان در این قسمت از مسجد تعمیراتی انجام یافته و نام خلفای راشدین را در کتیبه ذکر نموده اند و مردم شیعه مذهب اصفهان آنان را عمری خطاب می کردند، این صفه به نام صفّه ی عمریها معروف شد. همچنانکه هنوز هم بدین نام در بین عوام اشتهار

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۰۷

دارد. بعدها که نویسندگان در کتب خویش نام آنجا را ذکر کردند. به نام عمر بن العزیز عجلی حکمران اصفهان بدون توجه به تاریخ بنا و بیان صریح این عبارت که «اضافه الی البناء»، این قسمت را منسوب بدو دانسته اند. در کتاب آثار ملی اصفهان «صفحه ۴۴» گوید: مدرسه عمر بن عبد العزیز: این مدرسه را قطب الدین محمود شاه آل مظفر «۷۶۷- ۷۷۸ ه. ق.» در محل مسجد جامع شهر اصفهان بنا کرده است.

پس گوید: به نظر نگارنده مدرسه از بناهای عمر بن عبد العزیز بوده و به همت قطب الدین محمود تعمیر شده است. با توجه به مطالب ذکر شده معلوم می گردد اولا صفّه ی عمریها مربوط به عمر بن عبد العزیز نیست. ثانیا سلطان محمود آن را ساخته و با این که در زمان سلطنت او، دیگری آن را بنا نموده است. مرحوم انصاری درباره این صفّه گوید: چون این صفّه به نام عمر مشهور بوده است، در دوره ی صفویه به تعمیر آن توجهی نمی شد و اشرف افغان- علیرغم دشمنی با شیعه- به تعمیر آن پرداخته است (تاریخ اصفهان و ری صفحه ۱۹۸) با توجه به نوشته ی مرحوم انصاری و اذعان به اینکه مشار الیه یکی از محقّقین بوده اند به نظر می رسید که صفه قبل از تعمیرات اشرف افغان نیز به «صفّه ی عمریها» شهرت داشته و مربوط به اهل تسنّن بوده است و اما تاریخ تأسیس و یا تعمیر مدرسه، این قسمت از هیچیک از کتیبه ها معلوم نمی شود و ممکن است که آنجا مدرس برخی از فضلا بوده باشد و مدرسه تعمیر این زمان نبوده بلکه مدرس اسم مکان باشد و در آنجا مدرسین به افاده و افاضه مشغول بوده اند. در انتهای کوچه رشتی ها منشعب از چهارباغ پائین (چهارباغ پهلوی) در محل سه راه بازارچه ای بود که تا چهل و پنج سال پیش آثار آبادی در آن ظاهر بود و بعدا طاقهای بلند و زیبای آن خراب شده و بدین ترتیب جزو دکانها قرار گرفت. این بازارچه به نام بازارچه های عمریها معروف بود و نشانه ی این بود که در این محل عده ای از اهل تسنّن سکونت داشته اند.

اصفهان

دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۰۸

۹۹ مدرسه ی علایی

سال ساخت: عهد دیالمه

وضعیت: بقایای آن باقی است.

آدرس: محله ی دردشت در نزدیکی مدرسه ی شفیعیّه

علّت نام گذاری: شیخ الرئیس – ابو علی سینا – فیلسوف نامی ایران

[کتاب حسین سلطان زاده] در مدتی که ابو علی سینا در زمان امارت علاء الدوله کاکویه دیلمی در اصفهان به خدمت او بود با وجود مشاغل وزارتی، به تدریس هم می پرداخت. گنبدی موسوم به ابو علی «باعلایی» در محله دردشت و در نزدیکی مدرسه ی شفیعیّه ی اصفهان موجود است که گفته اند: مدرس (محل تدریس) ابو علی سینا و متعلق به مدرسه ای در آن هنگام بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۰۹

۱۰۰ مدرسه فاضل هندی

سال ساخت: صفوی

وضعیت: غیر موجود

آدرس: خیابان گلزار، کوی کرّان، مجاور مسجد فاضل هندی

علّت نام گذاری: به نام مدرّس مدرسه

[مهدوی] در کتاب «سازمان اوقاف از مردم متدین اصفهان سپاسگزاری می کند» در صفحه ۱۸۹ در ضمن بیان آثاری که از بین رفته است گوید: مدرس فاضل هندی یکی از آنها بوده و در پاورقی می نویسد: فاضل هندی از شاگردان مجلسی دوم (علّامه محمّد باقر مجلسی) و محل مدرسه در کوی کرّان قرار داشته است در کتاب «انساب خاندانهای نایین» (صص ۱۲۳ و ۱۵۳) گوید: مدرسه فاضل هندی که در محله کران مجاور مسجد فاضل بود و در نقشه چاپی اصفهان سال ۱۲۹۹ شمسی که به وسیله ی سیّد رضا خان هویدا تهیه گردید، موجود بوده است امّا اکنون اثری از آن باقی نیست و از مسجد تنها مختصر بنایی باقی مانده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۱۰

[تاریخ فرهنگ اصـفهان] ملّا بهاء الدین مشهور به فاضل هندی از شاگردان مجلسی دوم بود. محل مدرسه ی او در کوی کرّان و اکنون تبدیل به مسجد گردیده است که

نزدیک دبیرستان رابعه می باشد. او از جمله کسانی است که در روز افتتاح مدرسه چهارباغ حضور داشته است. و به هر حال مدرسه ی او تا اوایل دوره ی پهلوی اول فعّال بوده و بعدها از بین رفته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۱۱

۱۰۱ مدرسه فاطميّه

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب شده

آدرس: پیدا نشد.

علّت نام گذاری: به نام نامی حضرت زهرا (س)

[مهدوی] در کتاب آثار ملی اصفهان (صفحه ۴۴) می نویسد: این مدرسه در سال ۱۰۶۷ ه ق در شهر اصفهان دایر و طلبه نشین بوده است. ولی متأسفانه اینک اثری از آن نیست و در حوادثی که بعد از شکست صفویه از محمود افغان پیش می آید، سرنوشت این مدرسه نیز در هاله ای از ابهام قرار می گیرد (شاید از آنجا که نام مقدّس صدیقه طاهره (س) را بر پیشانی داشته و یا به جهت بغض نهانی متعصّبین اهل سنّت ویران گردیده است). در کتابخانه ی دانشکده حقوق دانشگاه طهران (تهران)، نسخه ای از جلد دوّم «من لا یحضره الفقیه» به شماره ۴۲۱ موجود است، که شمس الدین بن اسماعیل طالش، آن را در رمضان ۱۰۶۷ ه. ق. در این مدرسه در شهر اصفهان کتابت نموده است. همین نویسنده نسخه ای از «مشیخه من لا یحضر» را در سال ۱۰۹۳ در این مدرسه به پایان آمده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۱۲

۱۰۲ مدرسه فخريّه

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده

آدرس: پیدا نشد

علّت نام گذاری: بانی آن فخر الملک بن خواجه نظام الملک طوسی بوده است.

[کتاب حسین سلطان زاده] این مدرسه به فخر الملک بن خواجه نظام الملک طوسی منسوب است و گویا تا سال ۱۰۹۸ طلبه نشین بوده است. نگارنده گوید: بعید به نظر می رسد که مدرسه فخریّه که در فهرست مذکور است، همان مدرسه احداثی

فخر الملک باشد، زیرا کلّیه ی آثار دوره سلاجقه در عهد مغول از بین رفته و اگر چیزی و اثری باقی باشد رنگ تشیّع به خود گرفته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۱۳

۱۰۳ مدرسه قاسمیّه- هاشمیّه

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: خیابان گلزار فعلی

علّت نام گذاری:-

[مهدوی] در کتاب «انساب خاندانهای مردم نایین» (صفحه ۱۲۳) آمده: مدرسه قاسمیه- هاشمیه واقع در محلّه ی باغ مراد (که خیابان گلزار فعلی از آن جا می گذرد) قرار دارد و به داشتن روحانیّت و معنویّت خاصّی معروف بوده است. از این مدرسه اثری نیست و کتاب که در سال ۱۱۱۶ هجری در مدرسه قاسمیّه- هاشمیّه نگاشته شده، نزد نگارنده موجود است و ظاهرا این مدرسه در عهد افاغنه از بین رفته است. بنابراین مدرسه تا قرن دوازدهم باقی و معمور بوده و سپس دچار سرنوشتی مانند سایر مدارس دیگر گردیده: اول بایر و بدون طلبه، سپس مخروبه و سرانجام به صورت خانه یا کاروانسرا و زمین و باغ مزروعی درآمده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۱۴

۱۰۴ مدرسه قرچقای بیک

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: بازار رنگرزان

علّت نام گذاری: بانی قرچقای بیک نام داشته است.

[مهدوی] مؤلف «آثار ملی اصفهان» (صفحه ۴۵) به نقل از «تاریخچه ی ابنیه ی تاریخی اصفهان» می نویسد: مدرسه ای بوده واقع در، در بازار رنگرزان اصفهان و ظاهرا این مدرسه همان مدرسه ی معروف به مدرسه ی کلباسی کوچه کلباسی است. نگارنده گوید: حمام قرچقای بیک و مسجد قرچقای بیک که در اصطلاح عوام به آن «قرچقه» می گویند در قسمت غربی

خیابان شاهپور نرسیده به چهار راه جوشاه «محل تقاطع خیابان شاهپوریه و خیابان شیخ بهائی» قرار گرفته است و سالها به همین نام بود. اگرچه مسجد را بعد از تعمیراتی که در این سالهای اخیر در آنجا به عمل آمده، به نام مسجد و کتابخانه ی ابو الحسن اصفهانی می نامند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۱۵

۱۰۵ مدرسه قطبیّه

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: محله مستهلک و عباس آباد

علّت نام گذاری: به نام بانی

[مهدوی] این مدرسه در قرن یازدهم در اصفهان معمور و طلبه نشین بوده است.

میرزا طاهر نصرآبادی (تولد ۱۰۲۷) در تذکره ی خود (صفحه ۱۷۵) می نویسد: میرزا باقر نواده ی قاضی زین العابدین تبریزیست که مرد مبارکه بود در کمال صلاح و فضیلت. میرزا باقر نواده اش جوان قابل، صالح و فاضلی است در تحصیل علوم سعی بسیار نموده حقا که باقر علوم و جامع کمالات است. استفاده علوم از خدمت بندگان علّامی آقا حسین نموده و باب توفیق به هدایت ایشان بر وی گشوده، تدریس مدرسه قطبیه و تقسیم گندم و گوشت تبارزه به طریقی که با جد مرحومش بود الحال با اوست و در نظم اشعار و معما سلیقه اش معیارست. نگارنده گوید: احتمال آنکه این مدرسه جزو مدارس هفتگانه محله ی مستهلک و عباس آباد

می باشد خیلی قوی است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۱۶

۱۰۶ مدرسه کاسه گران

سال ساخت: صفوی

وضعیت: پابرجا و طلبه نشین

آدرس: بازار ریسمان اصفهان

علّت نام گذاری: تأسیس در محله ی کاسه گران

[تاریخ فرهنگ اصفهان] بنای مدرسه کاسه گران واقع در بازار ریسمان اصفهان «منشعب از بازار بزرگ عربان» که هم اکنون نیز طلبه نشین می باشد به همت فاضل ارجمند امیر محمّد مهدی الحسنی الحسینی مشهور به حکیم الملک اردستانی به سال ۱۱۰۵ هجری قمری (که مصادف با آخرین سال سلطنت شاه سلیمان صفوی بوده) به اتمام رسیده است. مرحوم جابری انصاری در کتاب «تاریخ اصفهان و ری» راجع به حکم الملک اردستانی و مدرسین کاسه گران و نیم آورد شرحی آورده که در این عبارات خلاصه می شود: حکیم الملک در هندوستان به عهد اورنگ زیب شاه مطبی داشته. اتفاقا دختر پادشاه مریض می شود و اطبّای هند از معالجه وی عاجز می شوند، حکیم الملک به معالجه او می پردازد و چون بهبودی می یابد به حکیم و زنش (زینب بیگم) جوایز بسیار می بخشد و همسرش مدرسه نیم آورد را بنا کرد و معادل پولی که خرج این دو بنا می شود املاک و مستغلاتی خریده وقف این دو مدرسه می کنند.

از خصوصیات دیگر این مدرسه تاریخی ذکر نام استادان و معماران و خطاطان مشهور و معروف کتیبه هاست که ساختمان مدرسه و کارهای تزئینی و هنری آن را بر

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۱۷

عهده داشته اند و در کمتر آثار باستانی مشابه چنین وضعیتی به چش می خورد.

راجع به تزئینات کاشی کاری، طرح های متنوّع کتیبه تاریخی سردر گچ بری ایوان شمالی، کتیبه سردر داخلی، انواع خطوط و سایر مشخصات ساختمانی و بنایی مدرسه به کتاب «گنجینه آثار تاریخی اصفهان» مراجعه شود».

کاسه گران: رخبام طاق ایوان ها در این

مدرسه از مابقی رخبام صحن مرتفع تر است این شیوه تأکید معمار بر ایوان را در نماسازی نشان می دهد. تزئینات کاشی این مدرسه به شیوه معرّق است. مقرنس کاری ایوان شمال شرقی این مدرسه با آجر آسباب داده شده است (مجله رواق).

[گنجینه آثار تاریخی]: در ذیل و بالای در ورودی مدرسه به خط بنائی مشکی سه رگی سفید و مشکی بر زمینه آجری نوشته شده است.

در بالای سکوهای طرفین سردر به خط بنایی فیروزه ای بر زمینه ی آجر عبارت ذیل نوشته شده است «سبحان اللّه و الحمد للّه و لا اله الا اللّه و اللّه اکبر و لا حول و لا قوه الا باللّه العلی العظیم»

در اطراف پشت، بغل در یک شکل چهار ضلعی نوشته شده «طلب العلم فریضه» و به طور پراکنده اسامی اللّه، محمّد و علی نوشته شده و شکل مربع مستطیل در طرفین سردر مدرسه کاسه گران به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی لاجوردی رنگ نام استاد بنا کننده، سردر مدرسه ی استاد محمّد مومن فرزند استاد علی بیک و سرکار بنای مدرسه محمّد محسن حسینی مشهدی به چشم می خورد.

در داخل سوسنهای قطار سردر داخلی مدرسه که با ایوان شمالی قرینه است در چهار شکل مربع به خط بنایی قرمز رنگ بر زمینه سفید اشعاری نوشته شده و در دو شکل مربع مستطیل به خط ثلث مشکی در زمینه سفید نام استاد سازنده در سردر

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۱۸

داخلی نوشته شده است.

کتیبه ای هم در سردر داخلی مدرسه کاسه گران «قرینه ایوان شمالی به خط ثلث لاجوردی رنگ بر زمینه سفید نقاشی شده»

کتیبه گچ بری ایوان شمالی مدرسه کاسه گران:

در اطراف ایوان شمالی مدرسه کاسه گران به خط ثلث

سفید بر زمینه قهوه ای به قلم جعفر بن عبد اللّه و مورّخ سال ۱۱۰۳ هجری قمری کتیبه هایی وجود دارد.

ابعاد مدرسه ۴۱* ۴۱ با سی حجره است. این مدرسه دارای نقشه ای مفصل و تزئینات پرهزینه می باشد و از نظر ابعاد در اندازه ها، شیوه ی ساختمان، مصالح گنجایش و جادهی و تنوّع و مناسب تزئینات با مدارسی همانند شمس آباد، جلالیه، اسماعیلیه قابل مقایسه نیست. در این مدرسه برای ایجاد نمازخانه ایوان سمت قبله را محرابی می ساختند و به عنوان نمازخانه استفاده می شده و به علت اهمیت نمازخانه بر تزئینات این ایوان ها توجه خاصی مبذول شده است. کتیبه تاریخی سردر مدرسه به خط ثلث با کاشی سفید معرق بر زمینه لاجوردی به قلم عبد اللّه رجال و مورخ سال ۱۱۰۵.

- در خلف میدان کهنه قرار دارد.

- این مدرسه طلبه نشین بوده و از بناهای دوره سلیمان صفوی در بازار ریسمان واقع است. میر محمّد مهدی ملقب به حکیم الملک بانی آن است که آن را در ۱۱۰۵ ه. ق. ساخته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۱۹

۱۰۷ مدرسه کرّان

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت:

آدرس: شرق محله ی احمدآباد به نام کهران مخفف کاهران

علّت نام گذاری: بانی خواجه نظام الملک در محله کرّان یا کهران مدرسه احداث شده

[مهدوی] کران که برخی آنرا کهران مخفف کاهران می نامند از محلات قدیمی اصفهان می باشد که هنوز به همین نام در شرق محله احمدآباد معروف است. در این محل عدّه ی زیادی از محدّثین در قرون اولیّه ی اسلام تا حدود قرن پنجم می زیسته اند. مؤلف «آثار ملی اصفهان» (ص ۴۵) در قسمت عنوان مدرسه کرّان می نویسد: مدرسه ای بوده که خواجه نظام الملک طوسی در محله کرّان اصفهان بنا کرده بود

و چون خواجه در مذهب امر به تعصّب داشت، مقرر کرده بود که بر بالای درب مدرسه نام شافعی را ننویسند، بلکه بنویسند: «وقف علی اصحاب الامامین، إمامی الأئمه صدری الإسلام» و ممکن است این مدرسه همان نظامیه اصفهان

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۲۰

باشد و در اینکه این مدرسه همان نظامیه است تردیدی نمی باشد برای روشن شدن مطلب به نظامیه رجوع شود. مؤلف «آثار ملی اصفهان» (ص ۲۵۹) نام پانزده نفر از معاریف محدّثین و دانشمندان منسوب بدین محله را ذکر نموده است. از قسمتهای معروف این محله که جزو محله دار البطّیخ بوده است. میدان فرش فروشان «ائمه اطیبین» و کوچه جوشون را در کتاب نام برده اند.

در کتاب «انساب خاندانهای مردم نائین» (ص ۱۵۳) آمده که: کرّان بر وزن صحّاف محله ای است در اصفهان و گفته می شود که اصل این کلمه کاران بوده که نام یکی از باغهای تاریخی اصفهان است و در این محله قرار داشته است. باغ کاران مطابق تحقیق دانشمندان و تاریخ نویسان در کنار رودخانه زاینده رود حدود محله ی خواجوی فعلی بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۲۱

۱۰۸ مدرسه کسر

سال ساخت: دوره ی صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: در محله شیخ یوسف بنّا در شمال رودخانه زاینده رود

علّت نام گذاری: نامعلوم

[مهدوی] در محله ی شیخ یوسف قرار داشته و تا حدود چهل سال قبل حیاط مدرسه و چندین اطاق از آن باقی مانده است و بعدا به وسیله ی برخی از همسایگان تصرّف گردید و به صورت خانه ی مسکونی درآمده است. آخرین مالك این خانه مرحوم دکتر سیّد محمّد باقر نجات بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۲۲

۱۰۹ مدرسه کمر زرّین

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: میدان کهنه

علّت نام گذاری: یکی از بانوان حرم صفوی بوده است.

[مهدوی] شاردن در سفرنامه خود (ص ۸۱) ضـمن شرح و بیان محله ی میدان کهنه گوید: بالاتر از آن «قیصریه کهنه» حمام و مـدرسه و مسـجدی است که هر سه را «کمر زرّین» می خواننـد. مسـجد کمر زرّین فعلاـ معمور و از مساجـد آباد این شـهر می باشـد و در آن سالهـا مرحوم حاج میرزا محمّـد طبیب زاده فرزنـد مرحوم حاج میرزا ابو القاسم ناصـر حکمت امامت می نمود. مشارالیه از علما و مؤلفین و مصنّفین بوده و پس از وفات در ایوان بقعه ی علّامه ی مجلسی مدفون گردید.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۲۳

۱۱۰ مدرسه کوچه جماله کله

سال ساخت: در زمان شاه عباس دوم

وضعیت: تخریب

آدرس: در محله جمال کله

علّت نام گذاری: به نام محله ای که شخصی به نام جمال کله کدخدای آن بوده است.

[مهـدوی] شاردن در سـفرنامه خود (ص ۱۱۲) می نویسـد: از این کـوچه که خـارج می شـویم «کوچه حمـام وزیر» طرف چپ کوچه ی آقـا جمـاله است و در آن مـدرسه ای است که سـردر آن دو منـاره ی بلنـد است و نیز کاخی زیبا در آنجاست که از بزرگترین کاخهای شـهر است. می گویند شاید مراد شاردن از این مدرسه، مدرسه دردشت و مقبره ی سـلطان بخت آغا باشـد (گرچه از این مقبره ذکری نمی کنـد) که در جای خود به آن اشاره خواهـد شد. به نظر نگارنده این دو مدرسه (مدرسه کوچه جماله و مدرسه دردشت) به دلایل زیر یکی هستند:

محل این مدرسه را در کوچه جماله می نویسند و آن مدرسه در محله دردشت می باشد.

هیچ اشاره ای به مقبره نمی کند و حال آنکه شایسته ذکر بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۲۴

۱۱۱ مدارس کوچه عربان و قیصریّه ی کهنه

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: کوچه عربان، قیصریه کهنه یا محله جویباره جدید

علّت نام گذاری: به علت وجود داشتن در محله قیصریه ی کهنه و کوچه عربان

[مهدوی] شاردن در سفرنامه خود (ص ۸۱) بعد از آن که قیصریه قدیم اصفهان را معرّفی می کند می نویسد: این محله دارای مدارس و کاروان سراهاست که معروف ترین آنها کاروانسرای اردستانیها و کوچه ای نیز بنام یهودیها در آن جاست. شاردن پس از بیان این مطالب اطلاع دیگری از مدارس و اسامی آنها و محل دقیق آنها به دست نمی دهد و سپس به قبرستان و مقبره ی «کمال الدین اسماعیل» می پردازد و اظهار می دارد که مردم اصفهان به سبب قبر کمال اسماعیل، آن مکان را مقدّس می دانند.

علیهذا این مدرسه باید در محل خواجوی فعلی باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۲۵

۱۱۲ مدرسه گچ کنان

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب اصفهان دار العلم شرق، مهدوی ؛ ص۲۲۵

رس: میدان کهنه

علّت نام گذاری: نام بانی

[مهدوی] شاردن در سفرنامه خود (ص ۸۰) می نویسد: نزدیک همین چاله گودال مقصود بیک و کوچه سلطان زنگنه چهار کوچه بزرگ بنام عرق گیرها و مسگران و نمکی و دو برادران است که حمّام های متعدّدی دارد و معروف ترین آنها حمام خواجه عالم است و وجه تسمیه آن به مناسبت نام بانی آن است که یکی از علمای متحجّر عصر خود بوده است. دو کاروانسرا و دو مدرسه به اسم گچ کنان و «مقصود عصّار» نزدیک هم واقعند. با نقل عبارات شاردن محل وقوع این مدرسه تقریبا معین گردید. این مدرسه در قرن یازدهم در اصفهان دایر بود، و فعلا اطلاعی از آن نداریم. از این رو در کتاب هایی مثل: «تاریخ فرهنگ اصفهان» و «تاریخ مدارس ایران» با استناد به این قول شاردن، وجود چنین مدارسی را در عهد صفوی تأیید کرده اند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۲۶

۱۱۳ مدرسه گلگوز

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محلّه ی دار البطّیخ

علّت نام گذاری: خواجه نظام الملک طوسی

[مهدوی] اگرچه این مدرسه مربوط به کتاب ما نیست لکن چون در سفرنامه شاردن اسمی از آن برده شده و محلّ آن را تعیین نموده، ذکر آن به میان می آید. شاردن در سفرنامه خود (صفحه ۷۵) پس از ذکر مدرسه جعفریّه و مدرسه دار البطّیخ گوید:

پس به مدرسه دار البطّیخ می رسیم که نزدیک حمام قرار گرفته و مدرسه ای است به نام مدرسه گلگوز در کنار آن قرار دارد و سپس به یخچالهای احمدآباد می رسیم.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۲۷

۱۱۴ مدرسه مبارکه

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله طوقچی

علّت نام گذاری: بانی آن آغا مبارک (از غلامان شاه عباس ثانی) بوده است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] در محله گلبهار در انتهای خیابانی که از خیابان حافظ منشعب و به خیابان مشیر ختم می گردد، دبستان دخترانه ای موجود است که دبستان «ناموس» نامیده می شود، محل این دبستان در سابق مدرسه ای قدیمی بوده که آن را مدرسه مبارک یا مبارکه می نامیده اند. این مدرسه از بناهای زمان صفویّه و بانی آن آغا مبارک نام (گویا از غلامان حرم سرای شاه عباس ثانی) بوده است. وجه تسمیه مدرسه به مناسب اسم بانی آن آغا مبارک بوده که کم کم تحریف شده و مبارکه نامیده شده است و قبر آغا مبارک نیز در دالان مدرسه وجود داشته است. این مدرسه به شکل مستطیل و دارای ده پانزده حجره برای طلّاب علوم دینی و حوض کوچکی در وسط و دو باغچه در دو طرف آن بود. در سال ۱۳۱۳ شمسی هنگام بازدید مرحوم صدر هاشمی از این مدرسه چند نفر طلبه در آن سکونت داشته

و به تحصیل علوم دینی مشغول بوده اند. سردر مدرسه از کاشی های خشتی رنگی مربوط به اواسط دوره ی صفویّه که روی آنها آیاتی از قرآن نوشته و زینت داده شده بود، تزیین گردیده است. در دالان مدرسه یادگارهائی به تاریخ ۱۲۱۳- ۱۲۱۴- ۱۲۱۵ قمری وجود داشت من جمله تاریخ وفات مرحوم آقا اعتبار خواجه سرکار نواب مرحوم عسگر خان گیلانی که در ۱۷ محرم ۱۲۱۳ قمری فوت کرده نوشته

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۲۸

شده بود: در سال ۱۳۱۳ شمسی این مدرسه از طرف اداره فرهنگ خراب و در محل آن دبستانی بنا گردید. مرحوم شیخ جابری انصاری این مدرسه را مبارکه نامیده و درباره ی آن چنین می نویسد: مدرسه مبارکه و مسجد مختصری که جنب آن بود، آن را مبارك نامی که غلام شاه سلیمان بوده ساخته و امروز به مسجد جدید مبدّل گشته و با فضای عقب قریب یک جریب زمین دارد.

[مهدوی] مرحوم جناب در کتاب تاریخ اصفهان موسوم به «الاصفهان» (ص ۷۱) ضمن بیان مکتب خانه های اصفهان می نویسد: مکتب آقا میرزا عبد الحسین در محله ی طوقچی در مدرسه مبارکه قرار دارد و تعداد ۲۰ محصل در آنجا درس می خوانند. بنابراین باید گفت این مدرسه در طوقچی قرار داشته و تا سال تألیف کتاب الاصفهان (یعنی ۱۳۴۲ قمری) مدرسه وجود داشته و قابل استفاده بوده است.

[حوزه های علمیه شیعه]، البته این مدرسه، غیر از مدرسه مبارکیه (آقا مبارك) در آخر محلّه ی گلبهار (کوچه کرمانی نزدیک خیابان مشیر) می باشد، زیرا مرحوم جناب، از مدرسه مبارکه محلّه گلبهار، نیز جداگانه یاد می کند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۲۹

۱۱۵ مدرسه مبارکیّه

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: محله گلبهار خیابان حافظ

علّت نام گذاری: قبر آقا مبارك

در دالان مدرسه قرار داشته است.

[مهدوی] از مدارس عهد صفوی در اصفهان است. سالها حاج محمّد بن علی اردبیلی در آن ساکن بود و کتاب «جامع الرّواه» را در آنجا به بهترین روش تألیف فرموده و چون کتابش به اتمام رسید و دانشمندان و علمای زمان آن را دیدند همگان پسندیدند، به طوریکه شاه سلیمان صفوی دستور استنساخ آن را داد. وقتی مرحوم حاج محمّد اردبیلی خواست آن را بنویسد، جمعی از علمای زمان را در حجره ی خویش در مدرسه مبارکیّه دعوت نمود و هر کدام به عنوان تبرّک قسمتی از خطبه ی اول کتاب را نوشته (به مدرسه آقا مبارک نیز رجوع شود).

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۳۰

مدرسه مبارکیه که چند تن از طلّاب در آن سکونت داشتند، به واسطه ی بی علاقگی اولیای امور، روز به روز بر ویرانی آن افزوده شد تا این که اداره معارف اصفهان در سال ۱۳۱۳ شروع به ساختن دبستان کرد و با نقشه اسقف طامسن، این دبستان ۱۷ اطاق و یک سالن دارد. در سردر آن نام دبستان، شعار معارف و تاریخ بنای ساختمان با کاشی معرق قرار دارد.

نام دبستان: دولتی حکیم نظامی

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۳۱

۱۱۶ مدرسه محرّمیّه

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله ی یزدآباد

علّت نام گذاری: بانی آن خواجه محرم (مهتر و سوگلی شاه صفی) بوده است.

[مهدوی] این مدرسه بنا به نقل مؤلف کتاب «آثار ملی اصفهان» (صفحه ۴۲) در شهر اصفهان بوده است. در بیست و ششم جمادی الاول سال ۱۱۰۸ محمّد بن عبد الغنی جبلی در آن اقامت داشته است. مؤلف محترم کتاب نام برده مأخذ وجود این مدرسه را کتاب «تاریخچه محله ی

خواجو» (صفحه ۳۰) ذکر می کند، و حال آنکه در کتاب نام برده، چنین مدرسه ای معرفی نشده است.

شاردن در سفرنامه خود (صفحه ۷۴) می نویسد: قصر خواجه محرم که مهتر و سوگلی شاه صفی بوده است خانه ای بسیار زیبا [است] و در سمت راست مسجدی است که آنرا مقصود بیک می نامند (همان مسجد تکیه ظلمات). [سردر این خانه هنوز باقی است و هشتی بصورت دکان تجاری درآمده و قبلا یکی از مخدومین ظلّ السلطان در اینجا ساکن بود به نام میرزا نادر خان و در پیشانی سردر جمله: «یا هادی المضلّین» با خط نستعلیق بسیار زیبا جلب توجه می کرد.]

نزدیک خانه خواجه محرم مدرسه و کاروان سرایی است که خود او ساخته و به نامش شهرت دارد. با نقل عبارت شاردن محل مدرسه محرّمیّه در جنب مسجد تکیه ظلمات معین گردید.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۳۲

۱۱۷ مدرسه مرتضویّه

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: پیدا نشد

علّت نام گذاری: به نام بانی

[مهدوی] مؤلف دانشمند کتاب «آثار تاریخی اصفهان» به نقل از جلد یازده صفحه **۲۳۱۲** فهرست کتاب های اهدایی مرحوم مشکوه به دانشگاه تهران می نویسد: این مدرسه در تاریخ ۱۱۱۱ در شهر اصفهان دایر بوده است. امّا از تاریخ تأسیس و نام بانی و خصوصیّات دیگر بنا و یا تاریخ نابودی آن، هیچ گونه اطّلاعی در دست نیست.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۳۳

۱۱۸ مدرسه مسجد حکیم

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: خیابان مسجد سیّد

علّت نام گذاری: به نام مدرس بزرگ و نامدار آن آخوند ملّا عبد الجواد حکیم خراسانی

[مهـدوی] مسـجد حکیم دارای حجراتی است که گـاهی طلّاب و دانشـجویان دینی در آن سـکونت می نموده انـد از آن جمله میرزا طاهر نصرآبادی در تذکره ی خود (ص ۱۱۶) می نویسد: «میرزا ابو البقاء خلت شاه ابو الولی ولد شاه ابو الفتح از سادات نجیب ابرقوینـد. در این دوران به اصـفهان آمـد چون همشـیره ی ایشان در خانه میرزا محمّد تقی خلت تقرّب خان است، مشار الیه را تکلیف به خانه نموده بعد

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۳۴

از سـعی بسـیار راضی نشده در مسجد تقرب خان حجره گرفته، الحال در آن مکان به تحصیل مشغول است». در پشت شبستان شمالی مسـجد حکیم در پستوی دکانها سه قبر بود که مستأجر مغازه آنها را از بین برده یکی از آنها مربوط به میرزا محمّد تقی فرزنـد حکیم داوود و دیگری قبر زوجه اش و سومی ظاهرا مربوط به همین میرزا ابو البقاء می باشد. قبور بدون سـنگ و تاریخ بوده و به طوری که نقل می کنند هر سه قبر دارای سنگ های نفیس بوده که قبلا آنها را از بین برده اند.

یکی دیگر از ساکنین حجرات این مدرسه مرحوم سیّد محمّد تقی مستجاب الدعوه (متوفی در سال ۱۲۶۳ به سن قریب به ۹۰ سالگی) از خواصّ مرحوم حاجی کلباسی می باشد.

مشار الیه عالم و فاضل و زاهد و ادیب و فقیه بوده و در محله خواجو سکونت داشته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۳۵

۱۱۹ مدرسه مشعلدارباشی

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: حدود خیابان حافظ و بازارچه حاج کلانتر

علّت نام گذاری: به نام بانی

[مهدوی] شاردن در سفرنامه خود حدود محل این مدرسه را تعیین می کند. ظاهرا محل این مدرسه حدود خیابان کرمانی و بازارچه حاج کلانتر بوده و برخی احتمال داده اند که همان مدرسه مبارکیه باشد که قبلا متذکر شدیم.

از این مدرسه و محل آن و بانی ساختمانش بیشتر از این اطلاعی در دست نیست.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۳۶

۱۲۰ مدرسه ملکه خاتون

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده

آدرس: بازار لشکر

علّت نام گذاری: به نام بانی آن ملکه خاتون

[کتاب حسین سلطان زاده] مدرسه ملکه خاتون در زمان تالیف راحه الصدور (۵۹۹) در اصفهان معمور بوده است زیرا مؤلف آن (ابوبکر راوندی) می نویسد: «و پیش از وفات ملکشاه، بر آن عزم بودند که در اصفهان، به بازار لشکر (اینجا که امروزه مدرسه ی ملکه خاتون است) دار الخلافه و حرمی بسازند و او را آنجا بنشانند». و آنگاه که این مدرسه ساخته می شود به نام بانی آن نامیده شده است و حدّاقل تا زمان تألیف کتاب (سال ۵۹۹) قطب الدین ابو بکر راوندی آن را آباد و پرجمعیّت دیده

است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۳۷

۱۲۱ مدرسه علمیه مشکوتی

سال ساخت: معاصر

وضعیت: دایر

آدرس: شمس آباد، خوزان

علّت نام گذاری: به نام بانی آن حاج شیخ علی مشکوتی

[مهدوی] در محل شمس آباد خوزان از توابع شهر سده (همایونشهر) تکیه هایی جهت اقامه ی عزاداری و سوگواری حضرت سید الشهداء (علیه السلام) وجود داشته که در زمان حیات حضرت آیت اللّه العظمی مرحوم حاج آقا محبی بروجردی (عطر اللّه مضجعه الشریف) با کسب اجازه از محضر ایشان حجّه الاسلام حاج شیخ علی مشکوتی آن را بصورت مدرسه درآورده و جهت آن حجراتی بنا نمود به شرط آنکه طبق معمول سنوات قبل در آنجا اقامه ی عزاداری شده و محل عنوان حسینیّه و تکیه بودن خود را از دست ندهد. فعلاـ تکیه ی قدیم به صورت مدرسه دینی و به نام «مشکونیه» ساخته شده و جمعی از طلّاب و مشتغلین از مقامات و سطوح در آنجا به مدرس و بحث مشغول می باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۳۸

۱۲۲ مدرسه مریم بیگم

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: مجاورت چهارسوق نقاشی و اوّل محله ی خواجو

علّت نام گذاری: بانی مدرسه مریم بیگم دختر شاه صفی بوده است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] تا چند سال قبل در اصفهان مدارس بازمانده از عهد صفویّه که بصورت خرابه بوده اند، اکثرا نشانه هایی وجود داشت و متأسّفانه غیر از مدارسی که اکنون موجود است از مدارسی که ذیلا نام می بریم، دیگر هیچ اثری باقی نمانده است و از آن جمله است مدرسه مریم بیگم. این مدرسه که در مجاورت چهارسوی نقاشی و به دستور دختر شاه صفی (در سال ۱۱۱۵) بنا و برای آن موقوفاتی نیز اختصاص داده شده بود. از دیر زمانی غیر مسکونی گردیده و حتی هنگامی که

فرصت الدوله شیرازی برای سیاحت و بازدید این

مدرسه می رود درباره ی آن چنین می نویسد:

یک طبقه در آن ندیـدم مگر در بعضـی اتاقها سگ بچه گـذارده و در دالانش تاپو (خمره گلی) می ساختنـد. کسانی که برای تماشای مدرسه می رفتند، پس از عبور از دالان درازی وارد صـحن مدرسه می شدند که در اطراف آن حجراتی برای سکونت طلّاب علم و در وسط حوض بزرگی بنا شـده بود. در اثر عـدم توجه به این مـدرسه ویران شـد و موقوفات آن به تصاحب افراد درآمد و اکنون در محل آن دبستانی بنا کرده اند. تحصیل در این مدرسه بسیار مشکل و شرایط خاصّی داشت و

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۳۹

در لوح سـنگی مرمر که شرح حالی از وقف نامه مدرسه بوده است و همچنین سردر کاشی کاری آن را پس از ویرانی مدرسه به موزه ایران باسـتان انتقـال داده انـد. این لوحهـا حاوی اطّلاعاتی است از اداره ی امور مـدرسه و شـرایط پـذیرفتن و سـکونت طلّـاب که قسـمتی از آن را برای مزیـد فایـده اینجـا نقل می کنیم: «... از جمله ی شـروط تحصـیل در این مـدرسه آن است که سکنه ی مـدرسه مـذکوره مشـغول تحصـیل علوم دینی که فقه و مـدیریت و تغییر و مقدّمات آنهاست شوند ... صالح و متقی و پرهیزکار و از اهل قناعت باشند و از زمره ی ارباب بطالت و کسالت و شرارت نبوده، حجره ی خود را معطّل و مقفّل نگذارند. بلکه شب و روز در حجره ی خود به مبـاحثه و مطـالعه و عبادت مشـغول باشـند و اگر یک سال بر احـدی بگـذرد که ترقی در حال او برحسب علم و عمل نشده باشد و مظنون مدرس شود که قابل ترقّی نیست از مدرسه اخراج نماید و جماعتی که

در عرض یک سال برحسب علم و عمل ترقی و مظنون نشود و قابلیت ترقّی داشته باشد، زیاده از پنج سال در آن مدرسه ساکن نشوند اگر احیانا حرکت بعضی از اشخاص بعد از مدت پنج سال متعذّر یا متضرّر باشد، یا آنکه در عوض ایشان جمعی متّصف به صفات مذکوره ی حاضر نباشد باید که تا برطرف شدن عذر در مدرسه باشد و نهایتش تا هفت سال، امّا بعد از هفت سال البتّه باید که برود و بر مدرّس آنکه سعی بلیغ کند که جمعی دیگر که متّصف به صفات مذکوره باشند تحصیل نموده بجای اینان ساکن سازد و حجره ها را خالی و معطل نکنند و هر که بعد از هفت سال یک روز بماند غاصب باشد و به غضب خدا و رسول گرفتار شود و ...».

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۴۰

از مطالعه و دقّت در این وقف نامه دو چیز برای خواننده معلوم می شود: یکی آنکه در دوره ی صفویّه تا چه اندازه فقر علمی در ایران وجود داشته که در یک مدرسه که یک بانوی ایرانی آن هم از خاندان سلطنت واقف آن بوده، خواندن کتابهای فلسفه ممنوع شده و کتب فلسفه و حکمت که مایه ی افتخار ایرانیان بوده، جزء کتب ضالّه شمرده شده است و از این لحاظ همان قسمتی که مورخین نوشته اند باید دوره صفویه را دوره انحطاط شعرا و ادبیات فارسی دانست. دیگر آنکه با این شرایط

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۴۱

سنگین باز طالبین علم حاضر به دخول در این مدرسه می شده و این خود کثرت طالبین علم را در این زمان میرساند.

[مهدوی] مریم بیگم بانی مدرسه علاوه بر

مدرسه نام برده بانی مدرس های است و در نزدیک منزل خود در محله ی باب القصر «کوچه جهانیان فعلی» که بحمد اللّه هنوز معمور و پابرجا می باشد و در سالهای اخیر به همت مردم، متدین تعمیراتی اساسی در آنجا انجام گرفت.

مدرسه مریم بیگم: در اول محله خواجو در بازارچه چهارسو نقاشی است و گویند مریم دختر شاه صفی بود. آن جا را خریده و مدرسه ساخته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۴۲

۱۲۳ مدرسه مقصودیّه ی ناظریّه

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: جنب مسجد شاه

علّت نام گذاری: به نام بانی

[مهدوی] در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نسخه ای از کتاب «خلاصه الاذکار» تألیف فیض کاشانی به شماره ۳۸۱۰ موجود است که آن را با یزید بن نظام الدین عبد الرّزاق بسطامی در ۲ ربیع الثانی سال ۱۰۹۹ ه. ق. در این مدرسه کتابت نموده است. دیگر از این مدرسه هیچگونه اطّلاعی نیست. ظاهرا مراد از مقصودیّه ناظریّه:

مقصود بیک ناظر شاه عباس و بانی چهارسوی مقصود می باشد و احتمالا مدرسه در چهارسوی نام برده جنب مسجد شاه (جامع عبّاسی) قرار داشته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۴۳

۱۲۴ مدرسه ملک شاه

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: باغات احمدآباد (محله کران)

علّت نام گذاری: محل دفن ملک شاه

[مهدوی] پس از آن که ملک شاه سلجوقی- از سلاطین معروف و مقتدر سلجوقی- اصفهان را پایتخت خود قرار داد در

آبادی و عظمت آن کوشید و در آنجا مدارس و مساجد فراوانی تأسیس نمود که شرح آن در کتب تاریخ مفصلا مذکور است. در کتاب «آثار تاریخی اصفهان» (ص ۲۳۸) به نقل از «تجارب السّلف» می گوید: چون ملک شاه روز جمعه شوال ۴۸۵ ه. ق. در بغداد مرد ابتدا او را در شونیزیّه دفن نمودند و سپس محمود پسر ملک شاه و مادرش تاج الملک که وزارت محمود را یافته بود از بغداد بازگشت و کالبد سلطان را به اصفهان آوردند و در مدرسه ملک شاهی دفن نمودند و همچنین حمد اللّه مستوفی مؤلّف «تاریخ گزیده» مدفن ملک شاه را در اصفهان محله کرّان ذکر می کند. شاردن در سفرنامه خود (ص ۷۲) می نویسد: نزدیک ترین قسمت آن «محله کرّان» احمدآباد است که سابقا آن را

باغ توت و «محله ی باغات» می گفته اند. زیرا در آنجا چندین باغ توت بوده است در این محله کوچه پاچنار «ظاهرا چنار دار البطیخ مقصود باشد» حمام خواجه سیف الدین و حمام میرزا روح اللّه و یک مسجد و یک مدرسه به نام تربت نظام الملک، چه این وزیر اعظم مدرسه ای ساخت که مدفن او نیز در همانجاست و نهر آبی در آن جاری است. مدرسه تربت نظام و مدرسه ملکشاه یکی است لکن با مدرسه نظامیّه که بانی

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۴۴

آن خواجه نظام الملک بوده متفاوت است (به نظامیه رجوع شود). ظاهرا مدرسه دار البطیخ نیز نام دیگری از مدرسه تربت نظام و مدرسه ملک شاه و احتمال تعدّد نیز وجود دارد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۴۵

۱۲۵ مدرسه میرزا باقر

سال ساخت: صفوی

وضعیت: دایر

آدرس: محله ی بیدآباد

علّت نام گذاری: به نام بانی

[مهدوی] از مدارس قدیمی عهد صفوی است. میر محمّد حجازی در مقاله ای که درباره سیّد نعمت اله جزائری (مجله ی باختر، شماره ۳، سال دوم، بهمن ماه ۱۳۱۳ چاپ اصفهان) می نویسد: استاد مذکور (ظاهرا علامه مجلسی) مقامی ارجمند بدو تفویض کرد و در یکی از مدارس اصفهان، کار تدریس را به او محول نموده، مدّت هشت سال نیز در این مدرسه که میرزا باقر مؤسس آن بود مشغول تدریس بود.

نگارنده گوید: ظاهرا نویسنده مقاله میرزا تقی را که بانی مدرسه میرزا تقی است با میرزا باقر اشتباه نموده است. در محله بیدآباد، کوچه و بازارچه و حمام و مسجد میرزا باقر تا کنون باقی و معمور است. احتمال دارد که میرزا باقر بانی این ساختمان ها مدرسه ای نیز در این محل یا جایی دیگر داشته باشد، ولی

تدریس سیّد نعمت اله جزائری در این محل مدرسه یقینا اشتباه می باشد.

[حوزه های علمیه شیعه]، این مدرسه به صورت مدرسه جدید در اختیار اداره آموزش و پرورش درآمده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۴۶

۱۲۶ مدرسه میرزا تقی دولت آبادی

سال ساخت: ۱۰۷۱ در دوره ی شاه عباس دوم

وضعیت: تخریب

آدرس: محله ی جماله، مقابل بابا عبد اللّه

علّت نام گذاری: به نام بانی آن

[مهدوی] از مدارس قدیمیّه ی اصفهان در محله ی جماله در کوچه حمام شاه علی مقابل بابا عبد اللّه قرار داشته که تا این اواخر به صورت مدرسه باقی بوده و یکی از متلبسین روحانیّت به نام مرحوم حاج شیخ حسن چوب شکن در آنجا سکونت داشته و چون طلبه ای در آنجا نبوده کم کم تصرف نموده و بصورت ملک و خانه درآورده است. مرحوم سیّد نعمت اللّه جزائری در کتاب «الانوار النعمانیه» گوید:

«پس به اصفهان مسافرت نمودیم و عده ی زیادی بودیم و سر راه به ما اذیت زیاد کرد» تا آنجا که می گوید: «پس خداوند بر من منت نهاد که با استاد خود مجلسی آشنا شدم ... مردی به نام میرزا تقی مدرسه ایی ساخت و کسی نزد من فرستاد و مرا مدرّس آنجا قرار داد و این مدرسه نزدیک حمام شیخ بهاء الدین محمّد قرار داشت.

در آنجا ساکن شدم و مدت هشت سال تقریبا در آنجا درس می گفتم».

بنابر منقولات فوق مسلّم می گردد که مدرسه میرزا تقی فرزند محمّد باقر دولت امیر در سال ۱۰۷۱ در دوره شاه عباس دوم (۱۰۵۲- ۱۰۷۷) بنا گردیده و اولین مدرّس آنجا مرحوم نعمت اله جزائری بوده و تا این اواخر به صورت مدرسه باقی بوده و شیخ حسن چوب شکن که بنام طلبه روزی در آنجا ساکن بوده، آن را

تصرّف کرده و به صورت خانه درآورده و تا این اواخر سردر مدرسه که قسمت عمده کاشی کاری

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۴۷

آنها شکسته بودند به صورت اوّلیه ی خود باقی مانده و این که گفته شده است:

مدرسه میرزا تقی بنام مدرسه «حوّا بیگم» نیز معروف است دلیل ندارد و می توان گفت که سخنی بدون اصل است. چنانکه در شرح مدرسه حوّا بیگم اشاره کردیم، مدرسه حوّا بیگم باید در جنب کاروانسرایی به نام او و در همین محله قرار گرفته باشد و همانگونه که یکی از سلاطین اظهار داشته: میرزا تقی شوهر حوا بیگم بوده است و در زمان صفویّه که نام زنها را صدا نمی کردند و معمولا به نام شوهرشان معروف بودند اشتباه این بیان نیز مانند بسیاری از مطالب دیگر آشکار می گردد. زیرا اولا میرزا تقی دولت امیر را در هیچ یک از کتب شوهر حوا بیگم معرفی نکرده اند. ثانیا دلیلی بر عدم حضور زنان در عهد صفویّه وجود ندارد و شهرت بسیاری از آنان خلاف این ادّعا را ثابت می کند.

مدرسه میرزا تقی دولت امیر: مدرسه میرزا تقی که ظاهرا از بناهای دوره ی شاه عباس بوده فعلا به صورت مدرسه وجود ندارد و محلّ آن تبدیل به خانه مسکونی شده است. دوست فاضل نگارنده آقای محمّد صدر هاشمی سالها پیش این مدرسه را دیده و مقاله ای درباره ی آن نوشته اند که در ضمن آن، کتیبه ی موجود در آن را ضبط و شرح داده اند. این مقاله که در روزنامه «سرنوشت» درج شده به شرح زیر است:

نگارنده به خاطر دارد چند سال قبل در محله ی «جماله کله» در محلی که در تصرّف آقای شیخ اسد اللّه گیوه چی

بود و سابقا به نام مـدرسه میرزا تقی خوانـده می شـد، سـنگ یک پارچه ی نفیسـی وجود داشت که بر روی آن به خط محمّد رضا امامی- خطاط معروف عصر صفوی- کتیبه ای که در ذیل نقل می شود حجّاری شده بود:

بـانی مـدرسه میرزا تقی نامی بوده و این مـدرسه را در سال ۱۰۷۱ قمری برای سیّد نعمت اللّه جزایری معروف صـاحب کتاب «انوار النعمانیه» هنگام مراجعت از شیراز

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۴۸

و توطن در اصفهان بنا نموده است.

به این ترتیب از گفتار سیّد و کتیبه موجود در مدرسه معلوم می شود که سابقا در این محل، مدرسه ی مهمّی وجود داشـته که اکنون دست حوادث آن را از بین برده است.

بنـای فعلی در مـدرسه از ابو الحسن بیـک نـامی است که ظـاهرا ۶۰ سـال قبـل مـدرسه میرزا تقی را به صورت خانه مسـکونی درآورده است. [کتاب گنجینه آثار تاریخی اصفهان]

بنابر مندرجات کتاب «آثار ملی اصـفهان» (ص ۴۱) در حال حاضـر اثری از صورت مـدرسه نیست و خانه است ولی در موقعی که دایر بوده، این بنا را به سه نام نامی آن که فرحبخش شاب و هم شـیخ است اولین مدرسه دویم: طیبه سـیمین: خالصیه ضبط کرده انـد و نکته ی دیگر در مورد مدرسه طیبیه خالصـیّه است که در سال ۱۰۷۱ بنای مـدرسه پایان پذیرفته است به طوری که نوشـته اند این مدرسه را مدرسه «حوّا بیگم» نیز خوانده اند و اگر چنین شـهرتی درست باشد باید گفت که بعد از بنای نخست از طرف حوّا بیگم- که در زمره ی حرمسـرایان عهد صفوی بوده- تعمیراتی در آن به عمل آمده لذا با این نام هم خوانده شده است. این کتیبه را دانشمند

متوفی سیّد محمّد صدر هاشمی در روزنامه «سرنوشت» (شماره ۲۱ و ۲۲ سال اول آن روزنامه) نوشته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۴۹

۱۲۷ مدرسه میرزا حسین

سال ساخت: صفوی

وضعیت: دایر

آدرس: بازارچه ی بیدآباد

علّت نام گذاری: به نام فرزند بانی

[مهدوی] از مدارس عهد صفویّه در بازار بیدآباد قسمت مغرب مسجد سید قرار دارد و از مدارس معمور و طلبه نشین است. مرحوم جناب در «الاصفهان» طول و عرض آن را ۴۵* ۵۰ ذرع و تعداد حجرات آن را ۲۵ و طلّاب و ساکنین آنجا را ۴۰ نفر می نویسد. این مدرسه در کلّیه ی ادوار معمور و طلبه نشین بوده و موقوفاتش از دکّاکین و کاروان سراهای اطراف به صورت وضعیّت فعلی باقی امّا املاک آن از بین رفته است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] این مدرسه کوچک امّا زیبا و جالب که از بناهای زمان شاه سلیمان صفوی است، در بازار بیدآباد نزدیک مسجد سیّد قرار دارد و در سال ۱۰۹۹ بنا شده است. بانی و واقف مدرسه عزت نسا خانم دختر میرزا خانا تاجر قمی است که شوهر خود را میرزا مهدی معرفی می نماید. تولیت مدرسه ابتدا به عهده ی آقا حسین خوانساری بوده که در حین ساختمان (۱۰۹۹) فوت می کند و امر تولیت به پسرش آقا جمال الدین محمّد و پس از فوت او به اعلم یا اسنّ اولاد وی و یا اعلم علمای رجال اصفهان محوّل می گردد. میرزا حسین ظاهرا از اولاد یا احفاد میرزا مهدی و عزت نسا خانم است که پس از فتنه افغان متصدی تعمیر مدرسه و

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۵۰

ساکن نمودن طلّاب در آن بوده و مدرسه کم کم به نام او شهرت یافته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی،

ص: ۲۵۱

۱۲۸ مدرسه میرزا خان

سال ساخت: صفویه

وضعیت: تخریب

آدرس: در حوالی مدرسه آقا مبارک

علّت نام گذاری: یکی از ساکنان آن محل میرزا خان بوده که از اشرار عهد صفوی محسوب می شده است.

[تاریخ فرهنگ اصفهان] شاردن ضمن شرح بقیه ی قسمت های محله «دار البطّیخ» چنین می نویسد:

... از آنجا «منزل میرزا شفیع وقایع نگار» بطرف دار البطیخ خانه و مدرسه ای است به نام میرزا خان که یکی از لات های زمان شاه عباس کبیر بود و به مناسبت ظلم و جوری که به مردم روا می داشت و مکرّر به او تذکّر داده شد و مثمر ثمر نیفتاده بود، او را به داری که در وسط میدان شاه است، بسته و تیرباران کردند و بدن او همچنان به دار بود و چون در تابستان این کار شد در اثر تابش آفتاب به سرعت خشک گردید.

محل این مدرسه باید حوالی مسجد خان و مدرسه ی آقا مبارک باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۵۲

۱۲۹ مدرسه و مسجد میرزا رضی

سال ساخت: صفویّه

وضعیت: دایر

آدرس: بازارچه حسن آباد

علّت نام گذاری: به نام بانی

[مهدوی] شاردن در سفرنامه خود «ص ۱۳۳» پس از آنکه شرح نسبتا مفصّلی از میرزا رضی بیان می کند می نویسد: وصل به کاخ میرزا رضی مسجدی است بدین نام که او خود بنا نهاده و دو طبقه و اطاقهای زیادی دارد که در آن طلّاب علوم دینی و ادبا مسکن می گزینند. در کتاب «آثار ملی اصفهان» آمده: این مدرسه از بناهای میرزا رضی صدر اصفهانی است که در عهد صفویّه ولایت داشته است و در شهر

اصفهان واقع است.

از بـازارچه حسن آبـاد کوچه ای است که به قصـر منشـی و مـدرسه اسـماعیلیّه می رود و سـمت راست آن فضایی است که به وسیله ی کوچه باریکی

به خیابان نشاط منتهی می گردد. منزل میرزا رضـی در کنار این فضا و «میـدان» بوده است و ظاهرا مـدرسه نیز در همین حوالی قرار داشـته است. میرزا رضـی پسـر حوّا بیگم دختر شاه عباس کبیر می باشد. باز هم شاردن در سفرنامه خود (صفحات ۸ و ۹) دربـاره میرزا رضـی منشـی الممالـک گویـد: میرزا رضـی مردی دانشـمند و کنجکـاو و فـوق العـاده شـریف و خیرخـواه است. مصاحبت با او برای اهل تحقیق و طالبان شناسایی ایران و حکومت و سیاست آن کشور بسیار سودمند می باشد. میرزا رضی از خانواده های قدیمی ایران و اولاد پسری خواجه نصیر الدین عالم و ستاره شناس معروف است.

آثار و ساختمان هایی که میرزا رضی در محله قصر منشی (محله ای که به نام خود او معروف است) بنا نموده است عبارتند از: یک بازار و یک کاروانسرا و یک مسجد و یک حمام و یک قهوه خانه «مسجد قصر منشی (نزدیک خیابان شاه (فعلی)) بحمد اللّه تاکنون باقی و معمور می باشد.»

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۵۴

۱۳۰ مدرسه میرزا شاه حسین (هارونیّه)

سال ساخت: صفوی

وضعیت: دایر

آدرس: مغرب بقعه هارون ولایت

علّت نام گذاری: به نام بانی آن حسین خان

[مهدوی] در جنب صحن و بارگاه «هارون ولایت» در نزدیکی بازار بزرگ و مناره مسجد علی قرار دارد. مرحوم جابر انصاری در «تاریخ اصـفهان و ری» شرحی مفصل از سنگ بتی که سلطان محمود غزنوی از سومنات آورده بود می نویسد: بعد از قرنی این سـنگ را دو نیمه کردند و نیمی را در مدرسه میرزا شاه حسـین وزیر طهماسب (که به دست شاه قبلی کشـته شد) سـنگاب ساختند. مدرسه در سمت مغرب بقعه ی «هارون ولایت» قرار گرفته و در اطراف آن دارای حجراتی جهت

سکونت طلّاب بوده که متأسّفانه در این اواخر بایر و خالی از طلبه بوده و عده ای از دهاتیان و اشخاص متفرّقه حجرات را جهت سکونت و یا انبار مغازه های خود قرار داده اند.

این مدرسه بوسیله سردر زیبائی به صحن امام زاده متّصل می شود. کتیبه این سردر به خط ثلث مورّخ به سال ۹۱۸ ه. ق. در زمان سلطنت شاه اسماعیل صفوی به وسیله ی میرزا شاه حسین بنا گردیده است. شاردن در سفرنامه خود (ص ۸۵)

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۵۵

شرحی مفصّل و افسانه مانند راجع به بانی ساختمان که آن را شیخ حسین بنا از اهالی زمان معرفی می کند نوشته و می نویسد: وی در خدمت درویش خان وارد شده و به مقامات عالیه رسیده و این بنا را برحسب نذری که کرده بود ساخته است.

به هر حال به نظر می رسد، اصل بنای مدرسه، مربوط به قبل از صفویّه و احتمالا دوره ی غزنویان و سلجوقیان بوده و تجدید بنای آن مربوط به عهد شاه اسماعیل و شاه طهماسب صفوی باشد.

[کتاب حوزه های علمیه شیعه ص ۴۱۴] واقع در بازارچه بیدآباد و جنب مسجد سیّد و در حال حاضر مورد بهره برداری طلّاب است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۵۶

۱۳۱ میرزا قاضی

سال ساخت: صفویّه

وضعیت: تخریب

آدرس: محله شهشهان

علّت نام گذاری: به نام بانی آن میرزا قاضی

[مهدوی] شاردن در سفرنامه خود «ص ۹۰» ضمن بیان محله ی «نیم آورد» گوید:

میان این محله گود نسبتا بزرگی به نام گود نیم آورد است که بالاتر آن کاروانسرای قبل و کوچه موتابان است و سپس قصر و مدرسه میرزا قاضی شیخ الاسلام و بعد خانه ابراهیم سلطان مرکبی، بانی [مسجد] است و بعد به مسجد حکیم داوود می رسیم.

از بیان موقعیت

کاروانسرای قبل و کوچه ی موتابانها که هنوز به همین نام معروف و سپس مسجد حکیم، محل مدرسه میرزا قاضی معلوم می شود. در محله شهشهان بازارچه و حمام و مسجدی کوچک به نام قاضی معروف است و ظاهرا همگی مربوط به میرزا جعفر قاضی اصفهانی است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۵۷

۱۳۲ مدرسه میرزا مهدی

سال ساخت: دوره ی افشاریه

وضعیت: دایر

آدرس: محله بیدآباد

علّت نام گذاری: به نام بانی

[مهدوی] مدرسه ی میرزا مهدی در کنار شعبه ای از نهر فدن که آن را جوی بابا حسن نیز گویند در محله ی بیدآباد قرار دارد. مرحوم جناب در «الاصفهان» طول و عرض آن را ۴۵* ۴۵ ذرع و تعداد حجرات آن را ده و طلّاب و مشتغلین در آن جا را ۶ نفر می نویسد. مدرسه از آثار میرزا مهدی خان اشتهاردی- از مستوفیان عهد نادری- است و هیچگونه آثار تاریخی که جایی از مدرسه بودن آن باشد وجود ندارد و در این اواخر جنبه مسجدی داشتن آن بر مدرسه بودن غلبه دارد. قسمت شمالی و جنوبی آن مسجد و در قسمت جنوب شرقی پشت حجرات نیز دارای یک شبستان می باشد. در سال های اخیر (بعد از سال ۱۳۶۵) به وسیله ی مردم متدیّن بیدآباد تعمیراتی اساسی در مدرسه انجام شد و از طرف شمال دری به خیابان محمّد رضا شاه باز کردند و سردر آن را کاشی کاری نموده اند.

[کتاب حوزه های علمیّه شیعه ص ۴۱۴] این مدرسه نزدیک بازارچه بیدآباد و در خیابان مسجد سیّد می باشد. پس از سالها مجددا در اختیار حوزه ی علمیّه قرار گرفته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۵۸

۱۳۳ مدرسه نادر شاه (مادر شاه)

سال ساخت: صفویّه

وضعیت: دایر

آدرس: محله ی مستهلک

علّت نام گذاری: به نام بانی

[مهـدوی] در کتاب لغت نامه علّامه دهخـدا در ضـمن معرفی اصـفهان (ص ۲۷۸۴) نـامی از این مـدرسه می برد و البته احتمـال اشـتباه چاپی نیز در آن زیاد است، زیرا ممکن است مقصود علّامه دهخـدا مدرسه مادر شاه باشد که اگر منظور مدرسه ی مادر شاه باشد، هم چنانکه از سفرنامه ی شاردن (ص ۱۴۱) هم برمی آیـد منظور بزرگ ترین مدرسه ی محله ی عبّاس آباد و محلّه ی

مستهلك است و محلّ آن در نزدیکی امامزاده (شاهزاده ابراهیم) بوده است. بانی این مدرسه، مادر شاه عباس دوم بوده که مدرسه ای بنا کرده (یا به تجدید بنای آن پرداخته) که علاوه بر مکان تحصیل علم، با محراب بزرگی که جنب آن ساخته بود، جهت انجام فریضه هم از آن استفاده می شده است. هرچند در کتاب «گنجینه ی آثار تاریخی اصفهان» (ص ۶۸۵) در بخش معرّفی مدرسه ی چهارباغ (مدرسه سلطانی) می نویسد: مدرسه چهارباغ یا مدرسه سلطانی، که آن را مدرسه «مادر شاه» نیز نامیده اند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۵۹

۱۳۴ مدرسه ناصریه «ناصری»

سال ساخت: صفوی

وضعیت: دایر

آدرس: جنوب شرقی مسجد امام (داخل مسجد امام)

علّت نام گذاری: تعمیر در دوره ناصر الدین شاه قاجار بوده است.

[مهدوی] در کتاب نفیس آثار تاریخی اصفهان (ص ۴۵۴) گوید: در کوچه جنوب شرقی مسجد شاه است به مناسبت این که در دوره ی ناصر الدّین شاه قاجار تعمیراتی در آن به عمل آمده است آن را مدرسه ناصری می نامند. کتیبه های این مدرسه به خطّ محمّد رضا امامی مورخ سال ۱۰۷۷ و محمّد حسن امامی مورخ ۱۰۹۵ می باشد. این مدرسه جمعا دارای حجره سکونت طلّاب می باشد و تاکنون معمور و طلبه نشین می باشد و جمعی کثیر از بزرگان در آن سکونت داشته اند.

ویژگی خاص: این مدرسه فقط در طرف شرق حجره دارد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۶۰

۱۳۵ مدرسه نجفقلی بیک

سال ساخت: صفویّه

وضعیت: تخریب

آدرس: نامعلوم

علّت نام گذاری: نجفقلی بیک بانی بنا بوده است.

[مهدوی] در کتاب «آثار ملی اصفهان» (ص ۴۰) به نقل از فهرست آستان قدس رضوی، جلد پنجم، صفحه ۵۹، می نویسد:

این مدرسه در اصفهان واقع و از بناهای نجفقلی بیک ناظر شاه سلطان حسین صفوی است و در ۱۱۰۴ ه. ق. ساختمان آن به پایان رسیده است. نگارنده گوید: بنابراین سال ۱۱۰۴ سال تحریریه کتاب است نه سال ساختمان بنا که مؤلف آثار ملی گفته است بنابراین این مدرسه تا این تاریخ معمور بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۶۱

۱۳۶ مدرسه نجفیه- توشمال باشی

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: نامعلوم

علّت نام گذاری: رئیس آبدارخانه سلطنتی که مؤسس بوده است.

[مهدوی] چنانکه قبلا متذکر شدیم مدرسه توشمال باشی مطابق الذکر را مدرسه نجفیّه نیز می گفته اند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۶۲

۱۳۷ مدرسه نصرآباد (مدرسه ی خواجه ی صدر الدّین علی طبیب)

سال ساخت: قرن ۸

وضعیت: پابرجا

آدرس: روستای نصرآباد، مغرب اصفهان

علّت نام گذاری: کنار خانقاه شیخ ابو القاسم نصرآبادی بنا گردیده است.

[مهدوی] در چهار کیلومتری اصفهان به سمت مغرب قریه نصرآباد از بلوک ماربین قرار دارد. جایی مفرّح و محل گردش مردم و دارای آب و درخت زیادی می باشد.

خانقاه شیخ ابو القاسم نصر امین- عارف مشهور- در این قریه قرار دارد. در جنب آن خواجه صدر الدین علی طبیب که در سال ۸۵۵ مدرسه هایی بنا کرده که فعلا به تکیه میان ده مشهور است و قسمت عمده کاشی های آن ریخته و از بین رفته است و از آنچه باقی مانده میرزا طاهر نصرآبادی- که خود از احفاد خواجه صدر الدین است- از آنها نام برده و گوید: آثار پدید است و در باقیمانده کاشی ها نام بانی مدرسه یعنی صدر الدین علی طبیب و نام سازنده بنا (حیدر نافچی) و سال ساختمان آن ۸۵۵ و نویسنده کتیبه «اشرف الدین سلطانی» باقی مانده است. از خطوط کتیبه پیداست که خواجه صدر الدین- بانی مدرسه-

شیعه ی امامی بوده و احتمالا مدرسه وقف بر طلّاب شیعه بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۶۳

مـدرسه نصـرآباد که همان مـدرسه خواجه صـدر الدین علی طبیب واقع در سه کیلومتری مغرب اصـفهان است. وی جدّ اعلای میرزا طاهر نصـرآبادی مؤلف «تذکره ی نصرآبادی» است که آن را در قرن ۹ بنا نهاده و چنانکه اشاره شد در کاشی های باقی مانده عبارت: «سنه

اربع و خمسین و ثمان مأه- ۸۵۴ ه. ق.) به چشم می آید به همراه این اشعار که:

کمترین بندگان آستانش صدر دین کرد سال هشتصد و پنجاه و پنج این یادگار

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۶۴

۱۳۸ مدرسه نظامیّه

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: محله دردشت

علّت نام گذاری: بانی خواجه نظام الملک طوسی بوده است.

خواجه نظام الملک طوسی: امیر قوام الدین حسین بن علی بن الحق بن عباس نوقانی رادکانی طوسی از معروف ترین وزرای مشهور سلاجقه بوده است (۴۰۸- ۴۸۵) وی اولین کسی است که جهت تحصیل دانشجویان بنای مدرسه گذاشت و مهم تر این که او اولین وزیری است که از طرف خانقاه لقب یافت و او را «رضی امیر المومنین» و «تابع الحضرتین» لقب دادند.

خواجه در شهرهای مختلف: اصفهان، بغداد، نیشابور، چهار مدرسه به نام خود بنا کرد و آن مکان را نظامیّه نامید و آقای دکتر ذبیح اله صفا در کتاب «تاریخ ادبیات در ایران» (صفحه ۲۶۵ جلد دوم) می نویسد: «غیر از مساجد که مدّتها از مراکز مهم تعلیم بود، در قرن چهارم علی الخصوص ایجاد اماکن خاصّی برای تعلیم علوم دینی و ادبی به نام مدارس معمول شد و ایرانیان در ایجاد این مدارس از میان همه ی ملل اسلامی سمت تقدّم دارند».

از جمله مدارس قدیم ایران یکی مدارسی است که حسن بن قاسم معروف به داعی صغیر «مقتول به سال ۳۱۶» در آمل ایجاد کرد. در طابران از توابع طوس برای الحاتمی (متوفی ۳۹۶) که از دانشمندان بزرگ قرن چهارم هجری بوده مدرسه ای ایجاد شد. در نیشابور هم چند مدرسه وجود داشت. از جمله: مدرسه هایی که اهل

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۶۵

نیشابور برای ابن

نورک الاصفهانی (م ۴۰۶) ساخته ... و نیز مدرسه ای برای رکن الدین الاسفراینی (م ۴۱۸) ساخته شد. غیر از این مدارس که گفته ایم در نیمه اول قرن چهارم در نیشابور چند مدرسه مشهور بود که از آن جمله است: مدرسه بیهقیّه که امام ابو الحسن محمّد بن شعیب البیهقی- فقیه شافعی- (م ۳۲۴) در کوی سیّار نیشابور ایجاد کرد. علاوه بر اینها در اول قرن پنجم در نیشابور چهار مدرسه بزرگ برای چهار طایفه ی: کرّامی و شیعی حنفی و شافعی وجود داشت.

چهارم برای سادات و اتباع ایشان یعنی شیعه و عدلیه «معتزله» و زیدیه به نام امام علی بن عبید اله بن احمد نیشابوری معروف به «ابن ابی الطیب» (م ۴۱۸) در کوی الفریر نیشابور ... از آنچه گفته شد معلوم گردید که آنچه شهرت دارد که خواجه نظام الملک اول کسی است که بنای این گونه مدرسه را بر عهده داشت و این شهرت مصداق واقعی «ربّ مشهور الاصله» می باشد.

این شهرت را می توان بدین گونه اصلاح و توجیه کرد که خواجه نظام الملک طوسی، اوّلین کسی است که در اصفهان مدرسه ی دینی بنا نمود، گرچه مدرس این بنا مربوط به زمان قبل از خواجه می باشد. یا مدارس او وضع خاصّی داشتند که قبلا مدارس بدان گونه نبودند و دارای مزایایی از قبیل داشتن موقوفات و مدرسین موظف و غیره چنانکه در ترجمه ی «محاسن اصفهان» (ص ۱۴۲) که به وسیله سیّد حسین بن محمّد بن ابی الرضا علوی در سال ۷۲۹ از رساله ی عربی «محاسن اصفهان» مافرّوخی را ترجمه کرده و اضافات و دقایقی دیگر به آن اضافه نموده و درباره ی مدرسه خواجه نظام الملک چنین

می نویسد:

«چنانچه مدرسه که اکنون معمور و قائم است بنا فرمود نزدیک جامع بزرگ بر محلّت دردشت بر وضعی و اصلی هرچه خوبتر و هیأتی و نظامی هرچه مرغوب تر و در غایت رفعت از جهت صنعت و عمل و نهایت رتبت، از طرف منزلت و محل،

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۶۶

و بر در آن مناری چون ستون قبّه ی آسمان کشیده و دراز و با عیّوق و فرقدان همنشین و همراز عجیب شکل وضع غریب اصل و فرع در قسمت و عرض آنکه سه شخص بر سه پایه آن صعود و عروج نماید تا بر کنگره و قفصه نرسند، خود را به یکدیگر ننمایند، خرج بی پایان و بی حد بر آن صرف و ضیاع بی شمار بی عدد بر آن وقف، چنانکه هر سال مبلغ هزار دینار محصول و مستغلات و موقوفات بوده و اکنون آنرا به کلی مستأکله ربوده».

«مدرسه نظامیه تا زمان مغول در اصفهان دایر بوده و در فتنه مغول فاسقه مانند بسیاری دیگر از بقاع الخیر خراب و ویران شده و اکنون به طور قطع محل آنرا نمی توان نشان داد. و چنانکه در «تاریخ مدارس ایران، ص ۱۱۹» هم آمده، مدرسه ی نظامیّه را به پاس حرمت مدرّس نامدار آن «صدر الدّین خجندی»، «صدریّه» هم می نامند (به مدرسه ی صدریّه رجوع شود) و علاوه بر محمّد بن ثابت بن علی خجند (متوفی ۴۸۳) قاضی ارّجانی- که از اعقاب جابر انصاری (صحابی معروف پیامبر (ص)- نیز از مدرّسین معروف این مدرسه در زمان نظام الملک بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۶۷

۱۳۹ مدرسه نقّاشان- هارون ولایت

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: نزدیک تختگاه هارون ولایت بوده است.

علّت نام گذاری: نزدیکی به

امام زاده هارون ولایت

[مهدوی] میرزا طاهر نصرآبادی در تذکره ی خود «ص ۲۰۴» در شرح حال درویش یوسف می نویسد: «درویش یوسف کشمیری به اصفهان آمده تأهل میل نمود و مدتی در مدرسه ی نقّاشان واقع در تختگاه هارون ولایت ساکن بود. بعد از آن در کنار عالیجاه وقایع نویس و اقوام ایشان خانه ای بهم رسانیده، حضرات کمال مهربانی با او داشتند مشارّالیه از فنون علوم بهره داشته، مجلس آرا بود و ...».

«نگارنده گوید ظاهرا مدرسه نقّاشان همان مدرسه هارون ولایت می باشد.»

قبلا متذکّر شدیم که در زاویه ی جنوب غربی صحن و بارگاه امامزاده هارون ولایت، مدرسه ی کوچکی از آثار میرزا شاه حسین مورّخ به سال ۹۱۸ ه. ق. موجود است و همچنین عبارت مرحوم انصاری را درباره ی سنگاب آن که قسمتی از بت سومنات است، مطالبی نقل کردیم، اکنون می گوییم: از فحوای کلام انصاری وجود مدرسه را تا قبل از صفویّه می توان حدس زد، امّا این که در چه زمانی و به وسیله ی چه کسی بنیان شده معلوم نیست، احتمال این که مربوط به عهد غزنویان و سلاجقه باشد بعید به نظر نمی رسد، امّا دلیل قاطعی در دست نیست، امّا نسب امام زاده: در این که این مقبره قرنها قبل از صفویّه از اماکن متبرّکه و مورد نظر شیعیان بوده است،

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۶۸

تردیدی نیست، لکن در کتب انساب، صریحا ذکری از آنها نشده است و در بین اولاد ائمه ی اطهار- علیهم السلام- چندین نفر به نام «هارون» در اصفهان بوده اند که همگی به جلالت قدر و منزلت و علوّ مکان شهرت داشته و هم در این شهر وفات یافته و مدفون شده اند که باید صاحب این قبر یکی

از آنها باشد که ذیلا به نام برخی از آنها اشاره می شود:

۱- هارون بن امام موسی الکاظم (ع): میر محمّد قاسم مختاری سبزواری در تعلیقات خود بر کتاب «عمده الطالب» و هم چنین شیخ نور الدین عاملی و سیّد حسین بن مساعد حائری، وی را فرزند بلاواسطه ی امام می دانند و حضرت آیت اللّه سیّد شهاب الدین مرعشی نجفی نیز همین قول را تأیید می نمایند.

۲- هارون بن محمّد بن احمد بن جعفر بن هارون ابن امام موسی الکاظم- علیه السلام- بنا به نقل «تاریخ سیستانی».

۳- هارون بن احمد بن جعفر بن هارون الامام موسی الکاظم- علیه السلام- (مشاهد القمره، ص ۱۳) که گویا در زمان مستعصم عباسی در اصفهان شهید گردید.

۴- هارون بن علی از اولاد و احفاد حضرت هادی- امام علی النقی علیه السّلام- (به نقل از میزان الانساب، ص ۴۷) که در کتاب نام برده گوید: ظاهر این است که آن جناب باشد، چنانکه در بعضی از کتب معتبره مذکور شده است.

۵- هارون بن محمّد بن زید بن الحسن، که او را در اصفهان شهید کردند و از اولاد و احفاد حضرت امام حسن مجتبی (علیه السلام) می باشد (میزان الانساب، ص ۴۷).

بنابر اقوال مذکور انتساب جناب هارون به حضرت موسی بن جعفر- علیه السلام- بدون تردید بوده و شهرت اسم در تمامی ادوار این چنین بوده است. بنابراین چون اقوالی که ایشان را فرزند بلاواسطه ی امام می دانند، معتبر است، به قطع و یقین ایشان فرزند بلاواسطه ی امام است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۶۹

۱۴۰ مدرسه نوریّه

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: پابرجا و محل سکونت طلّاب

آدرس: بازار بزرگ اصفهان

علّت نام گذاری: به نام بانی «نور الدین محمّد جابر

انصاری»

مدرسه نوریّه از مدارس دینی است که در اوایل عهد صفویّه در بازار عربان تقریبا محاذی بازار ریسمان به وسیله ی نور الدین محمّد جابری انصاری اصفهانی بنا گردیده است.

مرحوم جناب در کتاب «الاصفهان» (ص ۶۸) طول و عرض مدرسه را ۴۵* ۳۰ و تعداد حجرات آن را ۲۲ و طلّاب ساکنین و مشتغلین در آنجا را نیز ۲۲ نفر می نویسد. بنای مدرسه در قرن یازدهم در دوره ی سلطنت شاه عباس اول شروع شده (پس از اختتام وقف نامه ی مفصّلی جهت آن نوشته که در کتاب «تاریخچه اوقاف اصفهان» (ص ۷۴ تا ص ۱۱۰) نقل گردیده و متأسّفانه چون به خوبی خوانده نشده است، غلطهای زیادی دارد. در تاریخچه اوقاف اصفهان (ص ۷۴) نوشته است: بعضی معتقدند بانی مسجد آقا نور و مدرسه نوریّه دو نفر مختلف و هر دو به نام نور الدین بوده اند.

نگارنده گوید: در اینکه بانی این دو بنا دو نفر می باشد، تردیدی نیست و بانی یکی نور الدین جابری از اعیان و اشراف زمان و دیگری آقا نور جولا می باشد.

مدرسه نوریّه از بدو ساختمان تا حدود سال ۱۳۴۷ قمری دایر و طلبه نشین بوده و سالانه عدّه ای از طلّاب در آن سکونت داشته و به درس و بحث مشغول بوده اند در

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۷۰

سالهای بین ۱۳۴۷ و ۱۳۶۵ این مدرسه مانند بسیاری از مدارس دیگر از طلبه خالی و در نتیجه مخروبه شد. بعد از این تاریخ با سعی و اهتمام مرحوم معزی، چند نفر طلبه در آن سکونت نمودند و در این اواخر تعمیراتی اساسی در آنجا انجام شد و فعلا از مدارس معمور اصفهان است و به جهت آن

کتابخانه ای آبرومند تهیه شده که بعدا به آن اشاره خواهد شد.

رخبام طاق ایوان ها در این مدرسه از مابقی صحن مرتفع تر است و این شیوه ی تأکید معمار بر ایوان را در نماسازی نشان می دهد. سردر این مدرسه فاقد کتیبه است و تزئینات سردر آن اندك و کم آرایه است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۷۱

۱۴۱ مدرسه نیم آورد

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: پابرجا و دایر است.

آدرس: محله نیم آورد

علّت نام گذاری: به نام محل احداث بنا

محله ی نیم آورد از محلّات قدیمی اصفهان است. مؤلف دانشمند کتاب «فرهنگ تاریخ نایین» (ص ۹۸) می نویسد: خواجه فضل الدین صدر ترکه ی اصفهانی در پایان ترجمه ی «الملل و النحل» شهرستانی در ۱۳ ماه رجب سال ۸۴۳ به اختصار می نویسد: «کتاب را در خانه خود که در محله نیماورت اصفهان است به پایان بردم».

ایشان اصل کلمه را نیم دیمرت دانسته که به مرور زمان نیم اورت و سرانجام نیم آورد گردیده است. نگارنده گوید: در کتب لغت برای کلمه نیم معانی متعدّدی ذکر کرده اند که از آن جمله است: لت و لت به معنی تکه و پاره و محل تقسیم آب را گویند و اگر بیان آقای بلاغی صحیح باشد باید نیم دیمرت یعنی لت دیمرت باشد.

و همچنین در زبان فارسی بعضی از حروف به یکدیگر تبدیل می شوند «د- ت» مانند توت و تود و کتخدا و کدخدا و مؤلفین کتب «دستور زبان فارسی» گویند: به تحقیق معلوم نیست کدام یك اصل و دیگری تبدیل است و استعمال متداول امروز نمی تواند سند اصل بودن یا بالعکس آن باشد. شاردن در سفرنامه خود (ص ۸۹) درباره ی این محله می گوید: یکی از محلات معروف و پرجمعیت اصفهان است نقاط مهمّ این محله

عبارتست از: جماله و مسجد ذوالفقار و ... میان این محله گود

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۷۲

نسبتا بزرگی به نام گود نیماورد است که بالاتر آن کاروانسرای فیل و کوچه موتابان است و سپس قصر و مدرسه میرزا قاضی شیخ الاسلام و بعد خانه ابراهیم سلطان کچیباتی است.

نگارنده گوید: گود نیماورد هنوز به همین نام باقی و معروف است و مدرسه در محل گود بنا گردیده است.

مدرسه از آثار زینب بیگم زن حکیم الملک اردستانی است. در خود ساختمان مدرسه هیچگونه تاریخی که سال بنای آنرا معیّن کند وجود ندارد، لکن نویسندگان تاریخ این بنا را سال ۱۱۱۷ ه. ق. ذکر نموده اند (در دوره سلطنت شاه سلطان حسین صفوی که البتّه برخی تاریخ بنا را مربوط به زمان شاه سلیمان می دانند). و وجه جمع این دو قول آنکه در عهد شاه سلیمان شروع به ساختمان شده و در عهد شاه سلطان حسین تمام گردیده است و مرحوم جناب در الاصفهان «ص ۶۸» طول و عرض مدرسه را ۴۵* ۴۵ ذرع و تعداد حجرات آنرا ۶۱ و طلّاب و مشتغلّین در آنجا را ۷۰ نفر می نویسد. مدرسه دو طبقه و دو ایوان جهت نماز و تدریس دارد و جمعا ۷۸ حجره در آن مدرسه وجود دارد. در کتاب «آثار اصفهان» (ص ۵۰۷) صورتی از موقوفات آن به دست داده است که طالبین می توانند به این منبع مراجعه کنند. کتیبه سردر این مدرسه جدید و در زمان سلطنت رضا شاه کبیر و در زمان تصدی مرحوم حاج سیّد عبد العلی عقلائی نایب التولیه ی مدرسه از کتیبه محراب جنوبی مدرسه جنوب شرقی مسجد شاه «مدرسه ناصریه» طرح

برداری شده و در سال ۱۳۴۹ نصب گردیده است. قسمت آخر کتیبه این است: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم: لو أنّ الغیاض اقلام و البحر مداد و الارض قرطاس و الجنّ حسّاب و الانس

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۷۳

کتاب ما احصوا فضائل علی بن ابیطالب (سنه ۱۳۴۹).

مدرسه نیم آورد از معمورترین مدارس دینی اصفهان بوده است و نیز عدّه ای از معاریف دانشمندان و ادبا و فقها در آن تحصیل و یا تدریس می نموده اند.

[مجله رواق] این مدرسه ۶۰* ۵۵ متر با ۵۹ حجره می باشد. در زمان سلطنت شاه سلطان حسین در این مدرسه برای ایجاد نمازخانه در ایوان سمت قبله محرابی ساخته شده و به عنوان نمازخانه استفاده می شده و به علّت اهمیّت نمازخانه ها در این عهد به تزئینات این ایوان ها توجه خاصّی مبذول شده است و بدین ترتیب مفصّل ترین تزئینات مدرسه را در این بخش از ساختمان می توان دید. نمای کلی ایوان های شمالی و جنوبی آن شامل یک قاب مستطیل شکل عمودی است که دهانه ای با قوس جناغی را در برمی گیرد.

– مدرسه نیم آورد از مدارس طلبه نشین مشهور در زمان شاه سلیمان صفوی بود که به وسیله زینب بیگم همسر حکیم الملک بانی مدرسه کاسه گران بنا شد. در مجاورت بازار بزرگ قرار داشته و محل تعلیم عده کثیری از علما و دانشمندان بعد از صفویه است. نام این محله از دوره سلاجقه مکرّر در کتب تاریخی دیده می شود.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۷۵

۱۴۲ مدرسه وزیر اوقاف– کوچه جماله کله

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: محله جماله کله

علّت نام گذاری: به نام بانی آن

در کتاب «تاریخچه اوقاف اصفهان» (ص ۳۱۹) آمده که:

در زمان صفویه صدر

ناظر کلّ موقوفات ایران بوده و بر کلّیه ی موقوفاتی که از طرف شاه وقف می شده نظارت داشته است. شاردن به دو صدر اشاره می کند: یکی صدر موقوفات و دیگری صدر خاصّه که وظایف صدر خاصّه رسیدگی به امور اوقاف پادشاهان و وظیفه صدر خاصّه نظارت بر اوقاف عمومی بوده است. میرزا کوچک یا شاهزاده کوچک متولی موقوفات سلطنتی بوده که کاخی نیز به نام او در اصفهان برپا بوده است. به علاوه مدرسه ای نیز به نام مدرسه «وزیر اوقاف» در اصفهان وجود داشته است و نگارنده گوید: شاردن در سفرنامه خود (ص ۱۱۲) یادی از کوچه حمام وزیر و کوچه جماله می دهد و ممکن است این مدرسه هم در همان حوالی قرار داشته باشد که بدین ترتیب مدرسه کوچه جماله را باید همین مدرسه وزیر اوقاف دانست.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۷۶

۱۴۳ مدارس هفتگانه خواجه

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: در محله خواجو

علّت نام گذاری: تعداد مدارس ساخته شده

آنچه معروف است این که در محله ی خواجو در نزدیک چهارسوی نقاشی و اسفندیار بیک هفت مدرسه ی قدیمی وجود داشت که در زمان صفویه بنا گردیده و تا اول قرن سیزدهم وجود داشته و بعدا یکی پس از دیگری به علّتی خراب گردیده است این مدارس عبارتند از:

۱- مدرسه اسفندیار بیک ۲- مدرسه پری خان خانم ۳- مدرسه خواجه محبت ۴- مدرسه دده ۵- مدرسه زینب بیگم ۶- مدرسه ساروتقی ۷- مدرسه مریم بیگم از این مدارس هفتگانه، مدرسه مریم بیگم آخرین مدرسه ای است که در زمان ریاست فرهنگی ابو القاسم شکرانی خراب شده و آن را به صورت مدرسه ای جدید

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۷۷

درآورده اند.

مدارس

هفت گانه مستهلک:

در محله عباس آباد و مستهلک در زمان صفویه هفت مدرسه یعنی آباد و معمور بود که در دوره های بعد معمولا متروک و مهجور مانده و در اواخر قرن سیزدهم به دستور مرحوم شیخ محمّد باقر فشارکی برخی از آنها را خراب نموده و مصالحشان را در مسجد محلی «نور رحیم خان» به کار برده اند. این مدارس هفتگانه عبارتند از:

۱- مدرسه آقا کمال خازن

۲- مدرسه شمس آباد

۳- مدرسه قرچقای بیک

۴- مدرسه قطبیّه

۵- مدرسه مادر شاه

۶- از میان این مدارس هفتگانه مدرسه ی شمس آباد تا این تاریخ دایر و گرچه طلبه نشین نمی باشد، لیکن در دو قسمت آن مجلس ختم و روضه خوانی برگزار می شود.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۷۸

۱۴۴ مدارس خمسه

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: ۲ مدرسه تخریب و بقیه معمور است.

آدرس: در محدوده ی چهارسوق مقصود و امام زاده احمد قرار داشته است.

علّت نام گذاری: تعداد مدارس

در زمان ریاست آقایان مسجد شاه اولاد و اعقاب شیخ محمّد تقی رازی ایوان کیفی، در حدود بازارچه چهارسوق مقصود و امام زاده احمد، پنج مدرسه از مدارس قدیمی وجود داشته که امر تولیّت و تدریس آن مستقیما زیر نظر آنان اداره می شده است و آنها عبارتند از: ۱- مدرسه ی اسماعیلیه ۲- مدرسه ی الماسیّه ۳- مدرسه ی مسجد شاه ۴- مدرسه ی شیخ محمّد علی ۵- مدرسه عربان. این پنج مدرسه به نام مدارس خمسه معروف بوده اند و غیر از مدرسه ی اسماعیلیّه و مدرسه ی مسجد شاه که فعلا بایر است، مدارس دیگر طلبه نشین و معمور می باشد بالاخص مدرسه حاج شیخ محمّد علی.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۷۹

۱۴۵ مدرسه ابراهیم بیک

سال ساخت: صفوی

وضعیت: آباد و محل زندگی طلّاب

آدرس: صحن امامزاده اسماعیل

علّت نام گذاری: به نام بانی بنا

مقصود مدرسه امامزاده اسماعیل است که به مناسبت نام بانی آن به نام مدرسه

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۸۰

«ابراهیم بیک» هم خوانده شده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۸۱

۱۴۶ مدرسه احمد آباد (جلالیّه)

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: پابرجا و دایر است.

آدرس: محله ی احمدآباد

علّت نام گذاری: به دلیل مکان ساخت بدین نام نامیده شده است.

این مدرسه در محله احمدآباد واقع گردیده و از بناهای جلال الدین محمّد طیب- پزشک خاصّ حرم شاه سلطان حسین صفوی- است که آرامگاه بانی مزبور نیز در همان مدرسه می باشد. کتیبه سردر مدرسه به خط ثلث سفید بر زمینه ی کاشی لاجوردی رنگ است. به طوری که از محتوای کتیبه سردر معلوم می گردد، بنای مدرسه از سال یک هزار و یکصد و چهارده هجری به اتمام رسیده است ولی کتیبه پشت بغل حاکی است که در سال یکهزار و یکصد و پانزده به اتمام رسیده است که یکسال پس از تاریخ سردر باشد و ظاهر امر حاکی از این است که بین این دو تاریخ مبانیت وجود دارد، ولی مبانیت آن را به این ترتیب می توان مرتفع نمود که کتیبه سر در در تاریخ ذیحجه سال هزار و یکصد و چهارده هجری نوشته شد و کتیبه ی پشت بغل را در محرم بعد از ذیحجه که مقارن با سال یکهزار و یکصد و پانزده هجری

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۸۲

قمری است نوشته اند.

مؤلف دانشمند «گنجینه ی تاریخی اصفهان» که کتیبه ها از آن کتاب نقل گردیده است تاریخ ابیات پشت بغل را همان یک هزار و یکصد و چهارده به حساب آورده

است.

ولی درست نیست و به طور دقیق که محاسبه شود منطبق با سال ۱۱۱۵ هجری می شود. ثبت تاریخی سر درب مدرسه مزبور در گردش اداری است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۸۳

۱۴۷ مدرسه آقا نور

سال ساخت: پس از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: بازار اصفهان

علّت نام گذاری: به نام بانی آن

نام مدرسه ای بوده در بازار اصفهان و این غیر از مدرسه نوریّه «نزدیک» مسجد جامع است. از تاریخ تأسیس مدرسه اطّلاع دقیقی به دست نیامده است و احتمالا متعلّق به دوره های پس از صفویّه است. چنانچه احتمال می رود که مراد از این مدرسه همان مدرسه آقا نور جولا «مسجد آقا نور» باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۸۴

۱۴۸ مدرسه الغدیر

سال ساخت: ۱۴۰۵ ه. ق.

وضعیت: پابرجا و دایر است.

آدرس: خیابان شیخ انصاری کوچه متصل به خیابان هارونیّه

علّت نام گذاری: به نام یکی از وقایع بزرگ اسلام و تشیّع (حادثه ی غدیر) بدین نام نامیده شده است.

مدرسه ای در منتهی الیه خیابان مشیر انصاری در کوچه ای که به خیابان هارونیّه متّصل می گردد و در اصل منزلی مجلّل و مسکونی بوده که در ردیف میراث فرهنگی است و در سال ۱۴۰۵ قمری تبدیل به مدرسه علمیّه گردیده است.

مساحت مدرسه ۲۴۰۰ متر است و در ساختمان آن تعمیرات اساسی صورت گرفته و زیر نظر آقای سیّد حسن فقیه امامی در اختیار حوزه ی علمیّه قرار گرفته است و محل برگزاری شماری از جلسات درسی برنامه مفصّل مدرسه ذوالفقار می باشد که

باشکوه تر از همه جشن ولایت مولی الموالی- امیر المؤمنین (ع)- که هر ساله در عید غدیر در این مکان برگزار می گردد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۸۵

۱۴۹ مدرسه امام صادق (ع) یا مدرسه ی چهارباغ

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: پابرجا و دایر است.

آدرس: چهارباغ عباسی

علّت نام گذاری: سلطان حسین صفوی

مقصود مدرسه چهارباغ «سلطانی» می باشد و آن را تحت عنوان مدرسه چهارباغ بررسی نموده ایم.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۸۶

۱۵۰ مدرسه امامیّه

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: متروکه است.

آدرس: خیابان هاتف در کنار بقعه ی بابا قاسم

علّت نام گذاری: به دلیل حاکمیّت مکتب امامت و ولایت بر شهر اصفهان

مراد از این مدرسه همان مدرسه بابا قاسم است که در خیابان هاتف در کوچه بابا قاسم و نزدیک مقبره ی بابا قاسم قرار دارد. مدرسه دو طبقه ای که دارای ۳۲ باب حجره تحتانی و فوقانی است که بیشتر حجره های فوقانی آن ویران شده است.

علّت این که این مدرسه به مدرسه ی امامی یا امامیّه شهرت یافته آن است که بر سردر مدرسه اسامی خلفا را نوشته و بر این اساس مرجع طلّاب اهل سنّت بوده است، آن گاه که از آن وضعیّت موجود خارج و مرجع طلّاب امامیّه شده به نام مدرسه ی امامیّه معروف و مشهور شده است و به طور حتم از عهد سلاطین صفویه این تغییر نام، عملی گردیده است. زیرا نوشته هایی که نشانه ی حاکمیّت اهل تسنّن بوده، متعلّق به دوره ی حاکمیّت افغان های مهاجم و سنّی مذهب در اصفهان است و گرنه در دوران حکومت صفویّه، تمامی آثار و علائم تسنّن از شهر و ساختمان های آن از بین رفته است، آن هم در مدرسه ای که محلّ نشر و ترویج مکتب تشیّع و تعالیم

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۸۷

و معارف اهل البیت- علیهم السلام- بوده است. به هر حال این مدرسه به اعتبار نام مدرّس آن بابا قاسم- از عرفای بزرگ قرن هشتم- در سال ۷۲۵ ه.

ق. ساخته شـده و به هر حال تنها مدرسه ای است که اصـفهان- که بارها بستر حوادث بوده است- آن را حفظ کرده و به بشـر امروز هـدیه نموده است. و از میـان مـدرّسان نامـدار آن می توان به محـدّث بزرگ شـیعی، علّامه محمّـد تقی مجلسـی (متوفّی ۱۰۷۰ ه. ق.) اشاره نمود.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۸۸

۱۵۱ مدرسه امیر المومنین علی (ع)

سال ساخت: ۱۴۰۰ ه. ق.

وضعیت: آباد و پابرجاست.

آدرس: طوقچی

علّت نام گذاری: حجت الاسلام سیّد نور الدین جعفریان بانی آن بوده است.

مـدرسه ای است که در نزدیکی فلکه قـدس (طوقچی) در محـل مصـلای قـدیم طوقچی و در کنـار مسـجد بزرگ و با اهمیّتی تأسیس گردیده است. مدرسه یاد شده دو طبقه است با ۸۰ حجره و امکانات مناسب که ۲۰ حجره ی آن تکمیل شـده و محلّ سکـونت طلّـاب می باشـد و در حـال حاضـر ۳۰ نفر طلبـه دارد. فعلاـ کتابخـانه ای بـا حـدود ده هزار جلـد کتـاب و امکانـات کـامپیوتری در مـدرسه علمیّه ی امیر المـومنین، علی (ع) فعّـالیّت دارد، ولی در آینـده، در قطعه زمینی که بنـا دارنـد تهیه کنند کتابخانه ای مفصّل و مستقل تأسیس خواهد شد که مجموعه «مسجد، مدرسه، کتابخانه، عمومی» در کنار هم قرار گیرد.

تأسیس مسجد و مدرسه یاد شده در دوره اخیر در سال ۱۴۰۰ قمری به وسیله یکی از روحانیون پرتلاش اصفهان آقای سیّد نور الدین جعفریان انجام شده و در حال تکمیل و توسعه می باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۸۹

۱۵۲ مدرسه انیس (اسفندیار بیک)

سال ساخت: حدود سال ۱۰۰۰ ه. ق.

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: خیابان شهید موحّدیان

علّت نام گذاری: بانی اسفندیار بیک بوده است.

اسـفندیار بیـک از امرای شـاه عباس کبیر و مشاور وی بوده است که گویا ریاست تشـریفات حرم را بر عهـده داشـته و در سال

۱۰۲۳ ه. ق. فوت شده است. وی در جنب بازار چهارسوی نقّاشی، مدرسه ای بنا می نهد که به همراه آن کوچه (که مدرسه در آن قرار دارد) به نام اسفندیار بیک نامیده می شود.

آنچه قطعی است این که این مدرسه تا اواخر عهد قاجاریّه (۱۲۹۸ ه. ق.) پابرجا بوده و به همراه چند

مدرسه ی دیگر، که از آنها به عنوان «هفت مدرسه» یاد می شده در محلّه ی «چراب و چهارسوق نقّاشی» قرار داشته اند که تا به امروز همگی خراب و چنانکه مؤلف «گنجینه ی آثار تاریخی اصفهان» (ص ۶۸۷) می نویسد: زمین هایشان رها شده است و از مصالح آنها، به فتوای یکی از مجتهدین بزرگ، در ساختن مساجد دیگر، استفاده شده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۹۰

۱۵۳ مدرسه علمیه باقر العلوم

سال ساخت: پس از صفوی

وضعیت: پابرجا و دایر است.

آدرس: خیابان احمدآباد

علّت نام گذاری: حجت الاسلام و المسلمین حاج سیّد کمال فقیه ایمانی

بانی مدرسه آن را به نام امام باقر (ع) نامیده است.

مدرسه ای است واقع در خیابان احمدآباد نزدیک آزمایشگاه و رادیولوژی «مهدیه» که در حدود سال ۱۴۰۵ قمری زیر نظر یکی از روحانیّون اصفهان یعنی حجت الاسلام و المسلمین حاج سیّد کمال فقیه ایمانی تأسیس گشته است. مدرسه یاد شده دو طبقه است، با حدود ۲۵ حجره که تعدادی از آنها برای تدریس و شماری برای سکونت طلّاب مورد استفاده قرار می گیرد. درس های مدرسه باقر العلوم (ع) در دوره مقدّمات و سطح می باشد و سردر آن، با کاشی های معرّق و کتیبه های زیبا با خطی نیکو تزیین گردیده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۹۱

۱۵۴ مدرسه جوادیّه

سال ساخت: پس از عهد صفوی

وضعیت: پابرجا و دایر است.

آدرس: نزدیک بازار اصفهان (کوچه مدرسه ذو الفقار)

علّت نام گذاری: لقب

مدرسه ای است متّصل به مدرسه ی محمودیه و در فاصله ی نزدیکی با مدرسه ذو الفقار که در اصل منزل مسکونی بوده و با تغییراتی به صورت مدرسه درآمده و در حال حاضر محلّ تشکیل جلسات درسی و برنامه ی وسیع مدرسه ی ذو الفقار و

مدارس وابسته می باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۹۲

۱۵۵ مدرسه حکمتیه

سال ساخت: بعد از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: چهار راه کرمانی کوچه مشیر الملك

علّت نام گذاری: لقب

مدرسه ای بوده در چهار راه کرمانی (اول کوچه مشیر الملك) که بعدها به مغازه هایی تبدیل شده است. احتمالا این مدرسه متعلّق به دوره ی پس از صفویّه است ولی دلیلی مستند بر تاریخ شکل گیری آن به دست نیامد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۹۳

۱۵۶ مدرسه دار السّیاده

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: موجود نیست.

علّت نام گذاری:-

سلطان محمود، غازان بن ارغون خان مغول «برادر سلطان محمّد خدا بنده» از دوست داران خاندان عصمت و طهارت بود و در سال ۷۰۲ از مذهب اهل سنت فاصله گرفت و به مذهب حقّ شیعه امامیّه روی آورد. همین امر سبب شد که ایلخانان ایران نه تنها قبول اسلام نمودند، بلکه در عهد جانشین غازان خان، به تشیّع گرویدند، و خود مروّج آداب اسلامی شدند. غازان خان دو نوبت پیامبر اکرم (ص) را به خواب دید و در بیداری هم آثار و برکات زیادی را در اثر عنایت و توجه به اهل بیت (علیهم السلام) دریافت نمود به همین جهت توجه به سادات را در متن فعالیّت های اجتماعی خود قرار داد. و مدارس و مساجد و «دار السّیاده هایی» را تأسیس نمود، از جمله در اصفهان «دار السّیاده» را تأسیس کرد. ظاهرا این دار السیاره در قتل عام تیمور و خرابی های او ویران گردیده است. دار السیاده نه تنها از نظر

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۹۴

ساختمـانی، دارای اهمیّت و عظمت بوده (تـا آنجـا که غازان خان برای آن مناره ایجاد کرده است) بلکه با نقش بسـتن نام ائمه اثنی عشر بر کتیبه های آن، شعار تشیّع بر آن نقش بسته

و ظهور داشته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۹۵

۱۵۷ مسجد رحیم خان

سال ساخت: پس از صفویّه

وضعیت: پابرجاست

آدرس: در ابتدای محله نو و متّصل به محله ی درب کوشک

علّت نام گذاری: به نام فردی که آن را اتمام و تکمیل کرده است

مسجد رحیم خان واقع در ابتدای محله نو و متّصل به محله درب کوشک و در نزدیکی خیابان طالقانی قرار گرفته است و پایه گذاری و تأسیس آن به وسیله ی مجتهد نامدار، مرحوم سیّد حسن مدرس (متوفی ۱۲۷۳ هجری قمری) بوده است و پس از آن بزرگ مرد، محمّد رحیم خان بیگلربیگی و برادرانش به تکمیل و اتمام آن پرداختند. این مسجد از مساجد بزرگ و باشکوه اصفهان می باشد. بقعه ی خاندان مدرس، که مدفن مرحوم مدرس و خاندان علمی او است، در جانب شمالی آن قرار گرفته است. با توجه به این که اوّلین مراحل تأسیس مسجد، در زمان مرحوم مدرس (متوفی ۱۲۷۳ ه. ق.) انجام گرفته و چندین سال از عمر آن بزرگ مرد باقی

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۹۶

بوده می توان گفت که بنای عمده ی مسجد مربوط به حدود سال ۱۲۶۰ تا ۱۳۰۴ ه. ق. بوده و تزئین و کاشی کاری مسجد بعدها انجام شده است. در مسجد رحیم خان که در سالهای اخیر به نام «مسجد الرحیم» نامیده می شود. در این مسجد سه عدد حجره برای سکونت طلّاب ساخته شده، و در حال حاضر مورد استفاده قرار می گیرد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۹۷

۱۵۸ مدرسه زاهدی

سال ساخت: در دوره ی معاصر

وضعیت: دایر است.

آدرس: خیابان آیت اللّه کاشانی

علّت نام گذاری: بانی آن سرهنگ محمود زاهدی بوده است.

این مـدرسه از بناهـای جدیـد و بانی آن سـرهنگ محمود زاهـدی است و با مسـجد و درمانگاه ضـمیمه آن قریب سه هزار متر مساحت دارد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی،

ص: ۲۹۸

۱۵۹ مدرسه ستاره صبح

سال ساخت: در عهد صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: باغ طاووس خانه

علّت نام گذاری: اسم خاص

باغ طاووس خانه از بناهای شاه عباس دوم و در مشرق چهارباغ و ضمیمه ی باغ پهلوان حسین بود و مادی «نیاصرم» از میانش می گذشت. در وسط این دو باغ ساختمان هایی از شاه عباس دوم وجود داشت. این باغ دست به دست گشت تا این که قسمتی از آن مدرسه «ستاره صبح» و قسمتی هم عمارت گردید.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۲۹۹

۱۶۰ مدرسه سمیرمی

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده است.

آدرس: پیدا نشد.

علّت نام گذاری: به نام بانی آن اصفهان دار العلم شرق، مهدوی ؛ ص۲۹۹

رسه ای بوده که به وسیله علی بن احمد بن علی بن عبد اللّه سمیرمی (متوفی ۵۱۶)، وزیر سلطان محمود بن محمّد بن ملك شاه سلجوقی، تأسیس گشته است. کمال الملك از مردم سمیرم اصفهان بود. از آنجا که بیشتر املاك سمیرم به گوهر خاتون (همسر سلطان محمّد سلجوقی) تعلّق داشت. پدر او (کمال الملك) شغل محصّل مالیاتی آنجا را به عهده داشت و کمال الملك به خاطر مقام و موقعیت پدرش و کامیابی او در این شغل، بارها به ملاقات وزیر شتافت و در صدد جلب توجه او برآمد. کمال الملك در پایان سلطنت محمّد به مقام «مستوفی» رسید. در خلال وزارت بی نتیجه ی «زیب الدوله» وزیر معروف سلاجقه، یکی از اعضای متنفذ دیوان او شد و سرانجام با تمهیدات فراوان به مقام وزارت سلطان محمود بن محمّد نایل آمد امّا سه سال بعد از احراز این مقام، به قتل رسید.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۰۰

۱۶۱ مدرسه سن پیر و سن پل

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: جلفا

علّت نام گذاری: به نام دو تن از مدرّسان این مدرسه

مدرسه ای بود که شاه عباس اول اجازه داده بود کشیشان کرملیت در اصفهان تأسیس کنند تا کودکان و اتباع و میهمانان عیسوی زبان اروپایی در آن تحصیل کنند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۰۱

۱۶۲ مدرسه شاه «مدرسه مسجد جامع عباسی»

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: میدان نقش جهان

علّت نام گذاری: به نام بانی

مسجد جامع عباسی «مسجد شاه، مسجد امام فعلی» یکی از پایگاه های مهم علمی در حوزه ی علمیّه اصفهان است که در میدان نقش جهان قرار دارد و از مهم ترین و برجسته ترین آثار معماری و کاشی کاری دوران صفوی برخوردار است. در قسمت شمالی در طبقه دوم ده حجره دارد و تا زمان تألیف کتاب «الاصفهان» به وسیله مرحوم جناب، مسکونی بوده و تعداد پانزده طلبه در آنجا سکونت داشته اند.

مسجد و مدرسه شاه محلّ فعّالیّت درسی و تحصیل شخصیّت هایی بوده که بعضا از مفاخر حوزه های علمیه و از چهره های برجسته ی شیعه می باشند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۰۲

۱۶۳ مدرسه شرف

سال ساخت: قرن چهاردهم

وضعیت: دایر

آدرس: پیدا نشد؟!

علّت نام گذاری: به نام بانی

میرزا عبد الغفار خان از مؤسسان فرهنگ جدید در اصفهان و مؤسس مدرسه شرف از مدارس جدید در اصفهان در قرن چهاردهم هجری می باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۰۳

۱۶۴ مدرسه شمسیّه

سال ساخت: ۱۱۰۴ ه. ق.

وضعیت: پابرجا و طلبه نشین

آدرس: بازار ریسمان محله ی کاسه گران

علّت نام گذاری: بانی شمس الدین محمّد یزدی بوده است.

این مدرسه در محله ی کاسه گران و در بازار ریسمان منشعب از بازار عربان و میدان کهنه ی شهر اصفهان قرار دارد. هنگام بنا، مدرسه کاسه گران معروف به مدرسه شمسیّه هم بوده است و پس از آن که حکیم الملک مدرسه را ساخت، مدرسه حکیمیّه نام گرفت. برای توضیحات بیشتر به مدرسه کاسه گران رجوع شود.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۰۴

۱۶۵ مدرسه شه

سال ساخت: صفوی

وضعیت: پابرجا

آدرس: چهارباغ پایین

علّت نام گذاری: سلطان حسین بانی آن بوده است.

که همان مدرسه ی چهارباغ می باشد (رجوع شود به مدرسه چهارباغ). در بالاترین کتیبه مدخل مدرسه اشعاری نقش شده از شاعری متخلص به ازهری که نوشته:

... قلم گرفت و نوشت ازهری به تاریخش به نام مدرسه «شه شد» از کمال آباد

۱۱۱۹ ه. ق.

این کتیبه به خطّ محمّد صالح اصفهانی است، که البتّه در سرسرای شمالی مدرسه، نیز باز به خطّ نستعلیق نام برده آمده:

بهر تاریخ بنا و سال اتمامش «نجیب»مطلعی چون مهر و مه، گرداند زیب خافقین

مسجد «سلطان عادل»، ماه اوج مشرقین مدرس عالیجناب «شاه دین»، سلطان دین

۱۱۱۸ ه. ق. ۱۱۱۹ ه. ق.

در کتیبه ی نمای خارجی ایوان جنوبی صحن مدرسه ی چهارباغ، به قلم عبد الرحیم جزایری، احادیثی در فضیلت علم و عالم نوشته شده است و در کتیبه ی داخل ایوان نیز احادیثی راجع به پیامبر (ص) و اولاد مکرّمش نقش بسته است به خطّ

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۰۵

ابن محمّد محسن الامامی. به هر حال در کتاب «وقایع السّنین و الاعوام» خاتون آبادی آمده که: (در سال ۱۱۱۶ ه. ق.) ... و بنای مدرسه ای نمود در

چهارباغ اصفهان، در هزار و صد و شانزده و در هزار و صد و هجده، مدرسه مشرف بر تمام شدن بود، و در ذی الحجّه الحرام آن سال (سال ۱۱۱۸ ه. ق.) تدریس مدرسه ی مزبوره را به حضرت علّامه العلما، آمیر محمّد باقرا، سلّمه اللّه تفویض نمود ...

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۰۶

۱۶۶ مدرسه شیخ بهائی

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: در جوار مسجد جامع

علّت نام گذاری: به نام بانی

مرحوم شیخ بهائی مدرسه ای در جوار مسجد جامع داشته است که در آن به فعّالیّت های علمی می پرداخته است و مرحوم ملّا محمّد تقی مجلسی (پدر علّامه مجلسی) شیخ بهائی را در حال مقابله ی صحیفه سجادیه (ع) در آن مدرسه ملاقات نموده و جریان تشرّف خود را به محضر مقدس امام زمان (عجل اللّه) عرضه داشته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۰۷

۱۶۷ مدرسه صارمیه– مدرسه شاه حسن

سال ساخت: عهد صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: محله خواجو دروازه حسن آباد

علّت نام گذاری: به نام بانی آن

محله خواجو از دروازه حسن آباد شروع می شده و پس از عبور از خرابه های قصر شاه حسن به مدرسه ای به همین نام می رسیده که اکنون آن جا محل مدرسه صارمیه است و قبر شاه حسن نیز در آنجا بوده است (برای توضیحات بیشتر رجوع شود به مدرسه شاه حسن).

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۰۸

۱۶۸ مدرسه صدر منصور

سال ساخت: قرن ششم هجری، قبل از صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: پیدا نشد

علّت نام گذاری: نام بانی صدر منصور نظام الدّین بوده است.

در قرن ششم هجری، مدرسه ای به وسیله ی صدر منصور نظام الدین، در شهر اصفهان تأسیس گردیده که شاعر نامدار ایران، جمال الدین محمّد بن عبد الرزاق اصفهانی قصیده ای مشتمل بر سی و پنج بیت در مدح مدرسه و بانی آن سروده است:

زهی عالی بنای قصر معمورکه باد آفات دهر از ساحتت دور

مفیدانت چو طوطی جمله منطق فقیهانت چو غنچه جمله مستور

چو قبله شرط اکرام تو واجب چو کعبه حظّ تعظیم تو مرفور

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۰۹

۱۶۹ مدرسه و مسجد علیقلی آقا

سال ساخت: صفوی

وضعیت: دایر

آدرس: چهارسو در محله بیدآباد

علّت نام گذاری: بانی حاج علیقلی آقا بوده است.

مجموعه بناهایی از مسجد و حمام و بازار و سرای و چهارسو در محله ی بیدآباد وجود دارد. که بانی آنها حاج علیقلی آقا یکی از خواجگان حرم شاه سلیمان و سلطان حسین صفوی بوده و این آثار ارزشمند و تاریخی را در دوره ی سلطان حسین صفوی از خود به جای گذارده است. نهر بابا حسن که به جوی «بابا حسن» معروف است، از جلوی مسجد می گذرد و باعث زیبایی و طراوت آنجا شده است. صحن مسجد علیقلی آقا کوچک است، اما سردر بسیار زیبایی دارد که کاشی کاری های آن از نوع گره کاری بوده و تزیینات زیبای آن چشم هر بیننده ای را خیره می کند. در طرف غربی مسجد، در طبقه ی دوم (بالای سردر مسجد و دو طرف آن) ۱۲ حجره وجود دارد و در وقف مسجد برای طلّاب ساکن در این مسجد، حقوق و مزایایی در نظر گرفته شده است. تاریخ ساخت مسجد ۱۱۲۲ ه. ق. است

که در کتیبه ی زیبای، بر روی سنگ مرمر حجاری شده و خطّ و هنر علی نقی امامی آذین بخش آن است.

اکنون نیز جمعی از طلّاب حوزه ی علمیّه در آن ساکنند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۱۰

۱۷۰ مدرسه عمر

سال ساخت: قرن هشتم هجری قمری

وضعیت: تخریب

آدرس: جنب مسجد جامع اصفهان

علّت نام گذاری: بانی مدرسه

در وسط ضلع شرقی مسجد جمعه ایوانی است که یک کتیبه کاشی کاری از زمان شاه سلیمان صفوی دارد و می رساند که در آن زمان تعمیراتی در ایوان به عمل آمده

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۱۱

است. در شمال این ایوان مدخل صفه و مدرسه عمر قرار دارد. بانی آن عمر بن عبد العزیز عجلی از خاندان «ابی دلف» که والی همدان و اصفهان بود (۲۸۱ هجری) انجام یافته و ضمیمه مسجد گردیده است. در تاریخ مدارس ایران به نقل از «تاریخ ایران، پطروشفسکی» آمده است.

در قرن هشتم مدرسه ای در جنب مسجد جمعه اصفهان ساخته شد. البته باید توجه داشت که آنچه در قرن هشتم در ایام سلطنت سلطان محمود آل مظفر انجام شده، ساختمان مجدّد همان قسمتی است که به وسیله عمر بن عبد العزیز عجلی انجام گرفته بود. مسجد جامع علاوه بر آن که کتابخانه معظم و مفصّلی داشته دارای حجرات و خزانه ی کتاب نیز بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۱۲

۱۷۱ مدرسه عباس آباد

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: تقاطع خیابان عباس آباد خیابان ابوذر

علّت نام گذاری: محل بنا در محله ی عباس آباد بوده است.

یکی از هفت مـدرسه محلّه ی عبـاس آبـاد و کوی مسـتهلک «نزدیـک شـاهزاده ابراهیم» مـدرسه ای بوده در محلّ فعلی تقاطع فعلی خیابان عباس آباد و خیابان ابوذر که در حال حاضـر اثری از آن وجود ندارد. این مدرسه از آثار دوره ی صـفویّه است و در جوار مسـجد معروف عباس آباد بوده و جزء مساجدی است که مرحوم ملّا محمّد باقر مجلسی، اعتکاف در آنها را جایز می شمرده است. از این عبارت معلوم می شود که مسجد

جامع عباس آباد و مدرسه و حجرات آن حالت ترکیب مسجد و مدرسه داشته اند؛ همانند شمار دیگری از مساجد جامع اصفهان که ترکیبی از مسجد و مدرسه است. و گویا محلّ خاصّی بوده که بیشتر صاحبان مقامات فقر و قناعت و بریدگان از خلق و دل دادگان معشوق در آنجا مقیم می شده اند، هم چنانکه در «تذکره ی نصرآبادی» در شرح حال شیخ عماد می نویسد: «در مسجد جامع عبّاس آباد اصفهان حجره دارد، و به داده خدا قانع شده، ممنون کسی نمی باشد ...»

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۱۳

۱۷۲ مدرسه عیدیّه (سعیدیّه)

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: پیدا نشد

علّت نام گذاری:-

در فهرست کتابخانه ملی ملک از نسخه ای از کتاب «معین الفکر» تألیف ابن ابی جمهور احسائی یاد شده که به خط هدایت اللّه بن عبد اللّه جزایری می باشد و در ربیع الاول ۱۰۱۷ در شهر اصفهان در مدرسه عیدیّه استنساخ آن پایان یافته است. این مدرسه در نیمه اول قرن یازدهم معمور و مسکون بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۱۴

۱۷۳ مدرسه کشه

سال ساخت: صفویه

وضعیت: تخریب شده

آدرس: کوچه شیخ یوسف

علّت نام گذاری: محل بنا

مدرسه ای بوده در کوچه شیخ یوسف (مابین خیابان نشاط و خیابان ملک) که تا حدود شصت سال قبل (دوره حکومت پهلوی اول) حیاط مدرسه و چندین حجره ی آن باقی بوده و در آن دوره به وسیله همسایگان غصب و تصرّف گردیده و به صورت خانه ی مسکونی درآمده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۱۵

۱۷۴ مدرسه کوچک در محله سر نیم آورد

سال ساخت: صفوی

وضعیت: تخریب شده

آدرس: محله سر نیم آورد

علّت نام گذاری: محل احداث آن در محله ی نیم آورد بوده است.

مدرسه در محله ی سر نیم آورد بوده که فقط چهار حجره داشته است و این مدرسه غیر از مدرسه نیم آورد است که دو طبقه می باشد و حجرات فراوان دارد و غیر از کاروانسرای مجاور مدرسه نیم آورد است که مدّتها حکم مدرسه ابتدایی را داشته است و طلّاب مبتدی در آن تحصیل می کرده و سپس به مدرسه نیم آورد نقل مکان نموده اند. زیرا مرحوم سیّد جزایری در هنگام اقامت در مدرسه یاد شده از علما بوده و پس از مدّتی اقامت در مدرسه، با علّامه مجلسی آشنا می شود و آن بزرگوار او را به خانه خود می برند. چنانچه مرحوم سیّد می نویسند و مرحوم سیّد جزائری و دوستانش با حمایت علّامه مجلسی مشکلات مالیشان حل شده و همگی از شاگردان علّامه مجلسی گردیده اند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۱۶

۱۷۵ مدرسه محمودیّه

سال ساخت: ۱۴۱۵ ه. ق.

وضعیت: تجدید بنا شده است.

آدرس: کوچه مدرسه ذو الفقار

علّت نام گذاری: بانی بنا

مدرسه ای است که در سال های اخیر تأسیس گشته. این بنای علمی در کوچه ی مدرسه ذو الفقار قرار دارد. ساختمان قدیمی آن که به صورت منزل مسکونی بود تخریب گشته و زیر نظر آیت اللّه حاج سیّد حسن فقیه امامی و با همّت نیکوکاران محترم به ویژه آقای حاج آقا محمود صفاکار تجدید بنا گردیده است. به صورت سه طبقه (با محاسبه زیرزمین). مدرسه محمودیّه وابسته به مدرسه ذو الفقار می باشد و چندین سال است که محلّ تشکیل جلسات درس های برنامه درسی حوزه ای مدرسه علمیّه ی ذو الفقار می باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۱۷

۱۷۶ مدرسه مسجد جامع (جمعه)

سال ساخت: قرن هشتم

وضعیت: مخروبه

آدرس: جنب مسجد جامع اصفهان

علّت نام گذاری: بدلیل مجاورت با مسجد جامع اصفهان

بنای مسجد مدرسه که با الحاق یک حیاط مدرسه به کوشک، مساجد قدیمی ایرانی، صورت می گرفت، به سرعت در ایران رونق یافت و در کتاب فرهنگ اصفهان آمده است ساختمان در شمال شرقی به نام (صفه) مسجد و مدرسه عمر وجود دارد در قرن هشتم مدرسه در جنب مسجد جمعه اصفهان ساخته شده که البته این مدرسه همان ساختمانی است که به وسیله عمر بن عبد العزیز عجلی انجام یافته بوده است. مسجد جامع اصفهان دارای حجره ها و خازنهای کتاب بوده و مدرسه ای هم داشته است که رسما با عنوان «مدرسه» نامیده می شده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۱۸

۱۷۷ مدرسه میرزا حسین خان

سال ساخت: صفوی

وضعیت: دایر

آدرس: بازارچه بیدآباد در جوار مسجد سیّد شفتی

علّت نام گذاری: عزت نساء خانم (دختر میرزا خانای قمی)

این مدرسه را به نام میرزا حسین نیز نامیده اند و در محله ی بیدآباد واقع و با مسجد سیّد رشتی مجاورت دارد. مدرسه مزبور طلبه نشین و در دوره شاه سلیمان صفوی احداث گردیده است. میرزا حسین فرزند میرزا علی رضا فرزند میرزا محمّد مهدی این مدرسه را در عصر سلطنت شاه سلیمان صفوی در (۱۰۹۹ ه. ق.) بنا کرد و مسکن طلبه و اهل علم بوده است. مساحت فضای مدرسه قریب دو جریب و دو قفیز و نیم می باشد یعنی کلیه محوّطه ی مدرسه این مساحت را دارد. این مدرسه گرچه از نظر مساحت کوچک است اما از بناهای زیبا و مجلّلی بوده که در عصر شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۷- ۱۱۰۵ ه. ق.) در اصفهان ایجاد شده است و در بازار محله ی بیدآباد و

در مجاورت مسجد سیّد قرار گرفته است. بانی و واقف زنی بوده به نام «عزت نساء» خانم دختر میرزا خانا، تاجر قمی، که شوهر خود را میرزا مهدی معرفی نموده است. تولیت این مدرسه ابتدا به عهده ی آقا حسین خوانساری (متوفّی ۱۰۹۹) بوده است که پس از درگذشت وی، تولیت مدرسه به

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۱۹

پسرش آقا جمال الدین محمّد (متوفّی ۱۱۲۵ ه. ق.) واگذار شده است. میرزا حسین ظاهرا از اولاد یا احفاد میرزا مهدی و عزت نسا خانم بوده است که پس از فتنه ی افغان، متصدی تعمیر مدرسه و ساکن نمودن طلّاب در آن می گردد و کم کم مدرسه به نام او شهرت می یابد.

[استاد مهدوی] این نهاد آموزشی در کلیّه ی ادوار معمور و طلبه نشین بوده است و از جمله ی طلّاب و ساکنین آن می توان به مرجع عالیقدر شیعه آقا سیّد ابو الحسن موسوی مدیسه ای معروف به اصفهانی نام برد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۲۰

۱۷۸ مدرسه نظام الملک

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب

آدرس: محله دردشت

علّت نام گذاری: بانی خواجه نظام الملك طوسی

این مدرسه که به نظامیّه ی اصفهان هم معروف بوده به جهت خواجه نظام الملک طوسی احداث و تا قرن هشتم در محله دردشت باقی و موقوفات آن که درآمد سالیانه اش بالغ بر ده هزار دینار می شده مستاکله بوده است از مدرسان بزرگ این نظامیّه، قاضی ارّجانی از احفاد جابر انصاری بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۲۱

۱۷۹ مدرسه نوّاب

سال ساخت: ۱۰۶۷ ه. ق.

وضعیت: تخریب

آدرس: محله احمدآباد (دردشت)

علّت نام گذاری: به نام بانی شفیع بن جمال الدین محمّد خوارزمی

در کتابخانه آیه اللّه العظمی مرعشی نجفی، نسخه ای از تألیفات شیخ صدوق وجود دارد که در سال ۱۱۴۵ در اصفهان، در مدرسه نوّاب نوشته است. و نیز نسخه ای از رساله های شهید ثانی وجود دارد که در تاریخ ۱۱۰۰ در شهر اصفهان، در مدرسه نوّاب نوشته شده است. احتمال داده می شود که مدرسه نوّاب همان مدرسه شفیعیّه احمدآباد باشد که در کوچه نوّاب بوده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۲۲

۱۸۰ مدرسه هارونیه– مدرسه میرزا شاه حسین

سال ساخت: قبل از صفوی

وضعیت: تخریب شده

آدرس: مغرب هارون ولایت

علّت نام گذاری: نزدیکی به بقعه ی هارونیه

این مدرسه در مغرب محله ی قدیمی «هارون ولایت» واقع است و فضای کوچکی دارد و در اطراف آن حجره هایی است و جرزها و پشت بغلهای دور آن به تزئینات آجر و کاشی آراسته شده است. ایوان جنوبی آن هم دارای محرابی است که با کاشی کاری معرّق نفیس تزیین شده. مدرسه مزبور با سردر مجلّلی به صحن شمالی «هارون ولایت» متّصل می گردد و کتیبه ی همین سردر است که ایجاد ساختمان هارونیّه را به زمان شاه اسماعیل صفوی ربط می دهد. چون هارونیه که متّصل به مدرسه می باشد به وسیله ی دورمش خان حسین (که از وزرای دربار شاه اسماعیل بوده) ساخته شده مدرسه را هم باید از احداثات او خواند. ولی جابری انصاری معتقد است که چون سنگی را که سلطان محمود از هندوستان آورده بود در همین مدرسه بر دیوار انداخته شده، پس باید بنای نخست مدرسه هارونیه مربوط به زمان غزنویان و سلاجقه باشد. و همین مدرسه است که بانی و تعمیرکننده ی آن میرزا

شاه حسین وزیر شاه طهماسب بوده است.

این مدرسه که می توان به نوعی آن را اوّلین نهاد آموزشی ایجاد شده در عهد صفوی به شمار آورد به وسیله ی کمال الدین میرزا شاه حسین (م ۹۲۵ ه. ق.) در عهد سلطنت شاه اسماعیل اول (۹۳۰- ۹۰۵ ه. ق.) ایجاد شده است. بنا به نوشته ی کتاب «قصص

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۲۳

خاقانی» میرزا شاه حسین اصفهانی در سال ۹۲۱ ه. ق. به وزارت شاه اسماعیل صفوی رسیده است و به گفته ی مؤلف «حبیب السیر» تأثیر او در امور دولتی مربوط به عهد صفوی به گونه ای بوده است که او را «مدبّر امور مشرقین» لقب داده بوده اند ... این مدرسه فعلا مسکونی نیست و متأسفانه بر اثر سهل انگاری متولّیان امر برخی درهای چوبی حجرات عوض شده و به جای آن در آلومینیومی به کار رفته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۲۴

۱۸۱ مدرسه کتابخانه امیر المومنین (ع)

سال ساخت: ۱۴۰۰ ه. ق.

وضعیت: دایر است

آدرس: فلکه شکر کن (ابتدای خیابان احمدآباد)

علّت نام گذاری: به نام متبرّک مولا (ع)

در کتابخانه امیر المومنین علی (ع) واقع در خیابان احمدآباد کلاسهای درس دینی و حوزوی برای خانم ها تشکیل داده می شود و دروس دینیّه در رتبه ی مقدّمات و سطح برای آنها تدریس می گردد و بدین ترتیب مدرسه ای برای بانوان شکل گرفته است.

این مدرسه دارای کتابخانه ی سه طبقه ای است که پیش بینی های جامع و کارشناسانه ای درباره ی وضعیّت ساختمان، سالن مطالعه، مخزن کتاب و ... صورت گرفته و در حال حاضر حدود ۶۰۰۰۰ جلد کتاب دارد و هر هفته در سالن اجتماعات آن سخنرانی عمومی صورت می گیرد. بانی بنا حجه الاسلام و المسلمین حاج سیّد کمال فقیه ایمانی است.

اصفهان دار العلم شرق،

مهدوی، ص: ۳۲۵

۱۸۲ مدرسه النّفیسه

سال ساخت: قرن چهاردهم

وضعیت: دایر است.

آدرس: کوی شیخ ابو مسعود

علّت نام گذاری: از القاب حضرت زهرا (س) است.

مدرسه ای است واقع در کوی شیخ ابو مسعود، نزدیک منزل مرحوم آیه اللّه خادمی (قدس سره) که مساحت آن در حدود چهارصد متر است و به صورت دو طبقه می باشد.

این مدرسه قبلا مسکونی بوده و سپس وقف شده و با مقداری ساختمان اضافی و جدید به صورت مدرسه درآمده است و شامل: هشت مدرس و یک سالن بزرگ و یک کتابخانه می باشد. متولّیان این مدرسه همان متولّیان مؤسسه «احمدیّه» هستند و سرپرستی مدرسه بر عهده ی حجّه الاسلام آقای ابو الحسن بدری است و ده نفر در این مدرسه تدریس می نمایند و در حدود هفتاد نفر از طبقه نسوان در رتبه های مقدّمات و سطح، تحصیل علوم حوزه ای می نمایند.

و در مجموع از مراکز تحصیلی علوم دینیه خواهران به شمار می رود.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۲۶

۱۸۳ مدرسه الزهرا (س)

سال ساخت: ۱۳۵۸ ه. ش.

وضعیت: دایر است.

آدرس: خیابان صائب

علّت نام گذاری: به نام متبرّک حضرت زهرا (س)

این مدرسه در سال «۱۳۵۸ شمسی» تأسیس گشته و مؤسس آن حجّه الاسلام و المسلمین آقای حاج سیّد مرتضی هاشمی می باشند و سرپرست داخلی مدرسه خانم میرشفیعی هستند که به خاندان علم و روحانیت متعلّق می باشند. محل مدرسه در ابتدا ساختمان قائمیه در خیابان مسجد سیّد بوده و هم اکنون در مسجد امام جعفر صادق (ع) واقع در خیابان صائب می باشد.

درس های این مـدرسه از مقـدّمات تا سـطوح عالیّه است و تعداد دانش آموزان و طالبان علم آن در نوسان بوده و میانگین آن بالاتر از یکصد نفر می باشد. برخی از فضلای حوزه ی علمیّه و نیز بعضی از شاگردان ممتاز مدرسه در زمره ی

مدرّسین این مدرسه می باشند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۲۷

۱۸۴ مکتب حضرت زینب (ع)

سال ساخت: ۱۳۵۴ ه. ش.

وضعیت: دایر است

آدرس: چهارسوق شیرازی ها

علّت نام گذاری: به نام متبرک حضرت زینب (ع)

مدرسه است که زیر نظر حضرت آیه اللّه حاج شیخ محمود شریعت ریزی در سال ۱۳۵۴ شمسی تأسیس شده و محلّ آن در محلّه ی چهارسوق شیرازیها بوده و از سال ۱۳۵۸ شمسی به نزدیک دروازه دولت مقابل کلینیک قائدی منتقل گردیده و برنامه های درسی و تربیتی آن تاکنون ادامه دارد. سرپرستی مدرسه به عهده خانم زهره مدرس مطلق (که از خاندان علمی و ریشه دار «مدرّس» می باشد) قرار گرفته و آیه اللّه شریعت ریزی و حجّه الاسلام و المسلمین آقای شیخ جعفر الهی و مرحوم حجه الاسلام سیّد ابو الحسن مظفّری و جمعی از بانوان باسابقه در تحصیلات حوزوی، تدریس در این مدرسه را بر عهده داشته و دارند. شمار دانش طلبان این مرکز، همیشه یکسان نبوده ولی در حال حاضر حدود یکصد نفر به تحصیل علم در رتبه های مقدّمات و سطوح متوسّطه و عالیّه اشتغال دارند که از این میان برخی مشترکا طلبه ی مکتب زینب (س) و مکتب فاطمیه (س) و مدرسه الزهرا (س) می باشند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۲۸

۱۸۵ مکتب فاطمیه (س)

سال ساخت: ۱۳۴۴ ه. ش.

وضعیت: دایر است.

آدرس: خیابان مسجد سیّد

علّت نام گذاری: به نام متبرک حضرت فاطمه (س)

مدرسه ای است برای تحصیل و تربیت طلّاب زن که در سال ۱۳۴۴ شمسی زیر نظر مجتهده ی ایرانی حاجیه خانم امین و به سرپرستی عالمه ی فاضله حاجیه خانم زینت همایونی تأسیس گردیده است و اوّلین مدرسه برای تعلیم و تربیت طبقه نسوان، به

روش حوزه ای می باشد. در طول زمان، عده ای از علما و مدرّسین در این مدرسه تدریس می نموده اند. مانند مرحوم آیه اللّه آقای شیخ محمود

شریعت ریزی و عموما درس های مقدّماتی و بخشی از سطوح را شاگردان ممتاز و بانوان عالمه و فاضله ای که اشتغال به تحصیلات عالیه حوزه ای در همین مدرسه داشتند، تدریس می نمودند. مرحومه حاجیه خانم مجتهده امین که در سالهای اخیر چهارشنبه شب ها در این مدرسه درس اخلاق می گفته اند و مکان آن در مجاورت مسجد سیّد «کوی پشت مسجد و بازارچه بیدآباد» قرار دارد.

مراحل تحصیلی در مکتب فاطمه (ع) از مقدّمات تا سطوح عالیّه است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۲۹

مدارس در آیینه ی سفرنامه ها

درآمد

سلسله ی صفوی پس از آن که به همّت شاه اسماعیل در سال ۹۰۵ ه. ق. تأسیس شد، در حقیقت نویدبخش سلسله ای توانمند و مستقل در ایران بود، ایرانی که چندین قرن در کش و قوس تاریخی خویش هرگز روی آرامش ندیده بود و در آتش اختلافات خاندان های کوچک و سلاطین محلی می سوخت. اعقاب شاه اسماعیل نظیر: شاه عبّاس اول (همان که در سال ۱۰۰۰ ه. ق. اصفهان را به پایتختی برگزید) در اثر لیاقت و کاردانی خویش، اعتبار از دست رفته ی ایران را بازگردانده و به لطف کارهای عمرانی و زیربنایی خویش رونقی به اقتصاد بیمار ایران بخشیدند. از سال ۱۰۰۶ ه. ق. برابر با ۱۵۹۷ میلادی که اصفهان رسما پایتخت ایران گردید، در سایه ی دولتی فرهنگ گستر و هنرپرور، به نوعی وحدت ملی و سیاسی دست یافت و در نتیجه روابط اقتصادی و فرهنگ گسترده ای میان ایران و دول خارجی برقرار گردید که در سایه ی این تحوّلات چشم گیر ضمن رونق اقتصادی و رفاه اجتماعی و پویایی فرهنگی، باب مراودات با کشورهای دیگر باز شد و اصفهان مرکز تبادلات فرهنگی و اقتصادی دول اروپایی و آسیایی شد

و تحت لوای امنیّت سیاسی و نظامی ایجاد شده، در حدود پنجاه سفارت خانه در اصفهان عهد صفوی دایر گردید و طبیعتا رفت و آمد سیّاحان مشتاق مغرب زمین نیز در این عهد، رونق روزافزونی

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۳۰

گرفت و جهانگردان نامداری چون: پیترو و دلاواله، توماس هربرت، دن گارسیا و سیلوا افیگوئرا، شاردن، کمپفر آلمانی و ... از این شهر باستانی دیدن کرده و دیده ها و شنیده های خویش را ثبت و ضبط نموده و لقب «نصف جهان» از همین دوره به اصفهان داده شد. طبعا مدارس این دوره از مکان هایی است که مورد توجّه سیّاحان بوده و گاه با اعجاب و شگفتی از این بناها یاد کرده اند که در این مجال اندک به بازخوانی گزیده ای از گزارشات آنان در این باب می پردازیم و به یاری حضرت حق، گزارش مفصّل آنها را در جلد دوم این کتاب می آوریم.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۳۱

دورنمای شهر اصفهان از سمت جنوب (بابا رکن) مربوط به ۱۱ ق.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۳۲

مدارس علمیه از دیدگاه جهانگردان

مدرسه شاه حسین از سفرنامه جکسن:

در جانب شرقی خیابان باصفای چهارباغ عمارت باشکوهی توجه ما را جلب کرد. این عمارت مدرسه شاه سلطان حسین است که در قرن هیجدهم برای تعلیم و تربیت ملّاها و دراویش وسیله شاه سلطان صفوی ساخته شده است و نامش از نام اوست. سردر زیبا پلّه هایی که پوشش برنجین و حکاکی های سیمی دارند تحسین آدمی را برمی انگیزند. گنبد فیروزه ای آن با نقشهای اسلیمی زرد رنگ پیرامونش همانقدر زیباست که ظریف است. اما بسیاری از کاشی کاری های ظریف گنبد آن فرو ریخته با بعضی از صفحات مرمرین دیوار بیرونی ساختمان ناپدید گشته و قسمت هایی از

قاب ها و شبکه بندی پنجره شکسته است. درون مدرسه طلّاب علوم دینی در میان حجره ها به فراگرفتن قرآن مشغولند یا ساعت فراغتشان را در کنار حوض وسط صحن و در زیر سایه درختان به کشیدن قلیان می گذرانند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۳۳

مدرسه چهارباغ اصفهان از زمان شاه سلطان حسین صفوی سده ۱۲ ق. (سده ۱۸ م.)

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۳۴

راه ورودی مدرسه چهارباغ اصفهان سده ۱۲ ه. ق.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۳۷

مدرسه عربان از سفرنامه شاردن:

بالاتر از مقبره امامزاده احمد که یکی از اولاد امام موسی کاظم (ع) بود مدرسه بزرگی است که دارای چهل اتاق می باشد و مردم به عنوان مزاح آن را مدرسه خران (مدرسه عربان) می نامند. غیر از عربها که کودن ترین و جاهل ترین طبقه ی طلّاب هستند کسی در آن نمی رود. اگر چه همان طور که زبان لاتین زبان علمی مغرب زمین است زبان عربی زبان علمی شرق به شمار می رود اما همان وضعی که بر سر یونانیان آمده بر سر اعراب نیز وارد شده است؛ به این دو ملت هر یک در زمان خود از پیشوایان علم و فرهنگ بوده و دانشمندان بزرگی به جهان داده اند و دیگران دانش و ادب را از ایشان فراگرفته اند ولی اکنون در زمره جاهل ترین ملل می باشند.

این را فراموش کردم که بر سردر مدرسه کتیبه ذیل نوشته شده: العلم فی الصغر کالنقش فی الحجر.

مدرسه صدر از سفرنامه شاردن:

وصل به مسجد سردر قصر محمّد مهدی نخست وزیر (اعتماد الدوله، مترجم) و برادرش شیخ الاسلام است که هر دو دارای یک سردر می باشند. بالاتر از آن مدرسه بزرگی است که هم نام مسجد و در یک زمان و به وسیله یک بانی ساخته شده است (منظور مؤلف مدرسه صدر است که نزدیک مسجد صدر که همان شیخ لطف اللّه فعلی می باشد، بوده است.) بالا سردر و داخل این مدرسه کتیبه هایی است که اندرزهایی بسیار عالی دارد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۳۸

مدرسه شاه حسین از زبان فرد ریچاردز:

مدرسه شاه حسین تقریبا در اواسط خیابان چهارباغ در سمت چپ خیابانی که به پل اللّه وردیخان منتهی می گردد، واقع شده است. این بنا در سال ۱۷۱۰ میلادی به عنوان یک صومعه یا مدرسه مخصوص ملّاها و روحانیّون ساخته شد و دارای یکصد و

شصت حجره بود که طلّاب تقریبا به حالت انزوا در آنها زندگی می کردند.

حیاط این مدرسه با استخر بزرگ آن یکی از آثار بسیار زیبا است. در حالی که مناره ها و کتیبه ی آن مورد توجّه مخصوص ایرانیان است. درهای آن نقره است. شگفت آنکه افغان ها آن را باقی گذاشته اند. این درها گرچه شگفت انگیز است، برجستگی تزئیناتی که در آنها به کار رفته خیلی زیاد است و حواشی آن که با طرح های گل و بوته زینت یافته بیش از اندازه پرنقش و نگار و مطابق با واقع است. با این همه یکی از آثار دیدنی شهر به شمار می رود و بهای آن ها گرچه بیش از آنچه هست برآورده شده شاید وزن نقره ای که به کار رفته این ارزش را داشته باشد. در سمت راست این در یک دکان میوه فروشی و

یـک نـوع دکـان قنّادی است که طلبه هـای جوان و معمّم پول مختصـر خود را در آن خرج می کننـد. گوشه ای از زنـدگانی مـذهبی ایرانیـان را می توان در نزدیک اسـتخر و حیاط پردرختی که آن را احاطه کرده مشاهـده نمود. در حال حاضـر کاشـی هـای گنبـد در دست تعمیر است. چوب بست هـایی که برای تعمیر به کـار می رود از ده تـا پانزده سال قبل همچنان برپاست و کار تعمیر به طور متناوب با مسامحه و تعلل شـرقی در طی این مدت انجام گرفته ولی این طور به نظر می رسد که این بار قصد دارند آن را به پایان رسانند. باید گفت که روش کار گذاشـتن کاشـی های پرنقش و نگار گنبد خیلی ماهرانه است. ابتدا قاب گچی از یک قسـمت تهیه می نمایند و طرح را بر روی آن نقش می کنند سـپس کاشـی ها را وارونه در قسـمت مقعّر قرار می دهند و به این ترتیب یک قسمت از طرح تشکیل می شود. هنگامی که

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: **۳۳۹**

به انـدازه کافی این کار را ادامه دادند روی آنرا با گچ می پوشانند و آنگاه اجزای یک قسـمت بزرگ را به گنبدی می برند و با قطعات مجاور جفت می کنند. متأسفانه محلی یافت نمی شود که از آنجا بتوان تابلویی از این ساختمان که شامل در اصلی و گنبد هر دو باشد تهیه کرد.

سفرنامه شاردن: «... و بعد به مدرسه (جعفریه) که با وجود قدمت ساختمان بسـیار زیباست می رسـیم. نقاط مهم این مسـجد از سنـگ مرمر و کاشـی بنا شـده است، سـپس قصـر (حسن آشپز) است که در اوان ترقی آشپزی ساده بوده سـپس به مـدرسه دار البطیخ می رسیم که نزدیک حمام و مدرسه است به

نام «مدرسه گلکوز» و سپس به یخچال های احمدآباد می رسیم». شاردن در سفرنامه خود بخش هارون ولایت:

داستان زیبایی از شیخ حسین بنا نقل می کند و در آن چگونگی ساخت مدرسه هارون ولایت به دست شیخ حسین بنا را عنوان می کند. کشه: دیهی است نسبتا بزرگ که آن را در عدد دیه های دهستان ترقروه شهرستان نطنز به حساب آورده اند.

این دیه در سال ۱۳۴۵ تعداد ۸۳۰ نفر جمعیت داشتند. این دهستان از مراکز قدیم تمدن ایران بوده که یک نژاد و طایفه مخصوص در این ناحیه وجود داشتند.

واژه شناسی کشه، همان طور که به نظر می رسد از «ک» و «ش» ترکیب یافته. «ک» تخفیف یافته «که» است به معنی قنات که معادل «کی» معادل کهریز و کاریز به معنی قنات است. این صورت مخفف «ک» اختصاص به این دیه ندارد اما «شه» از ریشه شستن و شوئیدن و شست و شو آمده. معنای کشه برحسب توضیحاتی که داده شده «ک» یا کاریز روان است وقتی قناتی را با هزار زحمت می کنند چنان نیست که در همه موارد آب آن روان گردد بنابراین عنوان آب روان یا قنات شویان در قنات ها به میان می آید و امتیازی می شود برای قناتی که آب آن روان است و بدان نام هم برده می شود. مستهلک یک ناحیه یا محلات خوش آب و هوائی است که در خود

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۴۰

شهر اصفهان که سابقا بیشتر باغ بود و محل آن با تقریب و مسامحه در حال حاضر بین خیابان آذر و خیابان شاهپور سابق در جنوب خیابان شیخ بهائی این ناحیه به خوشی آب و هوا و پاکی و پاکیزگی شهره بوده است. در

نامواژه های استهلک و همچنین استلک می بینیم که این دو صورت از صورت اصلی «استخر» آمده و کاف آن تصغیر است در واژه مستهلک باید دانست که پیشوند «مو» همان است و «مو» مخفف «مان» است. بنابراین مستهلک همان «مان» استهلک، «مون» و «مو» استهلک دانست یا به صورتی دیگر بگوئیم «مان استخرک» یعنی جایگاه استخر. لنبان: لنبان نام یک محلت قدیمی است که در غرب اصفهان است. و یاقوت در کتاب معجم البلدان می گوید لنبان به ضم اول دیه بزرگی است در صافهان و دروازه ای دارد که بدان معروف است. با دقت از روی واژه لنبان معنائی از آن به دست نمی آید.

برهان قاطع لنبان را به معنای زنی که روسپیان را به کار وامی دارد. معیّن می کند و بعد می گوید که نام دیهی از اصفهان هم هست که بین این ده در واقع هیچ تناسبی وجود ندارد. به هر صورت با فحص بلیغی که در این باره به عمل آمده معنای خوب و مناسبی برای لنبان به نظر نرسید و می توان اندیشید که لنب نام یک قبیله آریائی بوده که بر محل اطلاق شده.

مدرسه شاه حسین از سفرنامه جکسن: در جانب شرقی خیابان باصفای چهارباغ عمارت باشکوهی توجه ما را جلب کرد. این عمارت مدرسه شاه سلطان حسین است که در قرن هیجدهم برای تعلیم و تربیت ملّاها و دراویش وسیله شاه سلطان صفوی ساخته شده است و نامش از نام اوست. سردر زیبا پادرهائی که پوشش برنجین و حکاکی های سیمی دارند تحسین آدمی را برمی انگیزند. گنبد فیروزه ای آن با نقشهای اسلیمی زرد رنگ پیرامونش همانقدر زیباست که ظریف است. اما بسیاری از کاشی های ظریف گنبد

آن فروریخته با بعضی از صفحات

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۴۱

مرمرین دیوار بیرونی ساختمان ناپدید گشته و قسمت هایی از قاب ها و شبکه بندی پنجره شکسته است. درون مدرسه طلّاب علوم دینی در میان حجره ها به فراگرفتن قرآن مشغولند یا ساعت فراغتشان را در کنار حوض وسط صحن و در زیر سایه درختان به کشیدن قلیان می گذرانند. مدرسه عربان از سفرنامه شاردن: بالاتر از مقبره امامزاده احمد که یکی از اولاد امام موسی کاظم (ع) بود مدرسه بزرگی است که دارای چهل اتاق می باشند و مردم به عنوان مزاح آن را مدرسه خران (مدرسه عربان) می نامند. غیر از عربها که کودن ترین و جاهل ترین طبقه طلّاب هستند کسی در آن نمی رود. اگرچه همان طور که زبان لاتین زبان علمی مغرب زمین است زبان عربی زبان علمی شرق به شمار می رود اما همان وضعی که بر سر یونانیان آمده بر سر اعراب نیز وارد شده است به این دو ملت هر یک در زمان خود از پیشوایان علم و فرهنگ بوده و دانشمندان بزرگی به جهان داده اند و دیگران دانش و ادب را از ایشان فراگرفته اند ولی اکنون در زمره جاهل ترین ملل می باشند این را فراموش کردم که بر سردر مدرسه کتیبه ذیل نوشته شده: العلم فی الصغر کالنقش فی الحجر.

سفرنامه شاردن:

... و بعد به مدرسه (جعفریه) که با وجود قدمت ساختمان بسیار زیباست می رسیم. نقاط مهم این مسجد از سنگ مرمر و کاشی بنا شده است، سپس قصر (حسن آشپز) است که در اوان ترقی آشپزی ساده بوده سپس به مدرسه دار البطیخ می رسیم که نزدیک حمام و مدرسه است به نام (مدرسه گلکوز) و سپس به یخچال های

احمدآباد می رسیم.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۴۲

شاردن در سفرنامه خود بخش هارون ولایت:

داستان زیبایی از شیخ حسین بنا نقل می کند و در آن چگونگی ساخت مدرسه هارون ولایت به دست شیخ حسین بنا را عنوان می کند.

کشه:

دیهی است نسبتا بزرگ که آن را در عدد دیه های دهستان ترقروه شهرستان نطنز به حساب آورده اند. این دیه در سال ۱۳۴۵ تعداد ۸۳۰ نفر جمعیت داشتند. این دهستان از مراکز قدیم تمدن ایران بوده که یک نژاد و طایفه مخصوص در این ناحیه وجود داشتند. واژه شناسی کشه، همان طور که به نظر می رسد از «ک» و «ش» ترکیب یافته. «ک» تخفیف یافته «که» است به معنی قنات که معادل «کی» معادل کهریز و کاریز به معنی قنات است. این صورت مخفف «ک» اختصاص به این دیه ندارد اما «شه» از ریشه شستن و شوئیدن و شست و شو آمده. معنای کشه برحسب توضیحاتی که داده شده «ک» یا کاریز روان است وقتی قناتی را با هزار زحمت می کنند چنان نیست که در همه موارد آب آن روان گردد بنابراین عنوان آب روان یا قنات شویان در قنات ها به میان می آید و امتیازی می شود برای قناتی که آب آن روان است و بدان نام هم برده می شود.

مستهلک

یک ناحیه یا محلات خوش آب و هوائی است که در خود شهر اصفهان که سابقا بیشتر باغ بود و محل آن با تقریب و مسامحه در حال حاضر بین خیابان آذر و خیابان شاهپور سابق در جنوب خیابان شیخ بهایی این ناحیه به خوشی آب و هوا و پاکی شهره بوده است. در نام واژه های استهلک و همچنین استلک می بینیم که این دو

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۴۳

صورت از صورت اصلی «استخر» آمده و کاف آن تصغیر است در واژه مستهلک باید دانست که پیشوند «مو» همان است و «مو» مخفف «مان» است. بنابراین مستهلک همان «مان» استهلک،

«مون» و «مو» استهلک دانست یا به صورتی دیگر بگوئیم «مان استخرک» یعنی جایگاه استخر.

لنبان:

لنبان نام یک محلت قدیمی است که در غرب اصفهان است. و یاقوت در کتاب معجم البلدان می گوید لنبان به ضم اول دیه بزرگی است در صافهان و دروازه ای دارد که بدان معروف است. با دقت از روی واژه لنبان معنائی از آن به دست نمی آید.

برهان قاطع لنبان را به معنای زنی که روسپیان را به کار وامی دارد. معین می کند و بعد می گوید که نام دیهی از اصفهان هم هست که بین این ده در واقع هیچ تناسبی وجود ندارد. به هر صورت با فحص بلیغی که در این باره به عمل آمده معنای خوب و مناسبی برای لنبان به نظر نرسیده و می توان اندیشید که لنب نام یک قبیله آریائی بوده که بر محل اطلاق شده.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: **۳۴۴** خوش تر آن باشد که سرّ دلبران گفته آید در حدیث دیگران

خبرنگار مجله (تاریخ و فرهنگ معاصر) مصاحبه بسیار مفصلی را درباره حیات علمی و آثار مرحوم مهدوی، با شخص ایشان انجام داده که نظر به اهمیت آن و از آنجا که دیدگاهها و نظرات آن مرحوم از زبان خودشان بیان شده است و ویژگیهای یک محقّق از دیدگاه یک مورّخ ادیب و مجتهد پرتلاش به گونه ای مشروح تبیین شده است، آن را برای چاپ در این کتاب مناسب تشخیص داده و اینک ضمن آنکه از درگاه احدیّت برای روح آن مرحوم، طلب مغفرت نموده و با این اعتقاد که (نام مرد هنر از خاطر مردان نشود پاک) به درج کامل آن مبادرت می نماییم.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص:

معرفی مرحوم مهدوی

مصاحبه با استاد سیّد مصلح الدین مهدوی

... در گوشه و کنار کشور اسلامیمان، محقّقانی هستند که به دور از نام و نشان به کار تتبع و تحقیق اشتغال دارند و سالهاست که در سکوت خانه خویش تألیفات باارزش از خود برجای نهاده اند. شناخت اینان و دستیابی به تجارب آنها می تواند برای همه ما مفید باشد. محقّقانی که در زمینه های مشترکی کار می کنند و طلّاب و دانشجویانی که به تازگی قدم در راه تحقیق نهاده اند نیازمند شناخت این اساتید هستند.

ما در اولین گام با استاد سیّد مصلح الدین مهدوی که اکنون بیش از هفتاد سال داشته و تحصص ویژه در تاریخ اصفهان دارند، مصاحبه ای صورت دادیم. در همین جا از خوانندگان گرامی تقاضا داریم اگر با اینگونه محقّقان گمنام در شهرستانها که تاکنون کمتر معرفی شده اند آشنایی دارند، ما را برای شناساندن آنان راهنمائی کنند. لازم به یادآوری است که پاسخ استاد در جواب سؤالات ما بصورت مکتوب از طرف خود ایشان به دست ما رسیده است.

استاد لطف کنید مختصری از زندگی خود را بیان کنید.

استاد: بسم اللّه الرحمن الرحیم بعد الحمد و الصوه مایل بودم که همچنانکه مدت هفتاد و چند سال گمنام زیسته ام و کسی از نام و نشانم خبر ندارد بقیه عمر را هر مقدار باشد همچنان گمنام و خامل الذکر بگذرانم و کسی از سرگذشت من و احوالاتم باخبر نباشد. از معصوم علیه السلام روایت شده است که فرمودند:

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۴۷

بهترین مردم در دوره آخر الزمان کسی است که گمنام باشد (او کسی را نشناسد و دیگران نیز او را نشناسند) امّا چه باید کرد، همیشه گردش امور برخلاف میل انسان است.

دوستی بزرگوار و

دانشمندی گرانمایه و نویسنده ای محقّق از من خواست که مختصری از شرح زندگانی و آثار خود جهت او بنویسم. قبلا نیز از طرف چند تن از نویسندگان و دوستان چنین پیشنهادی به من شده بود که جواب همه آنها منفی بود.

امّا نمی دانم چرا در برابر پیشنهاد این یار عزیز تسلیم شدم و قول مساعد دادم با اینکه روحا از این کار بیزار بوده و می باشم، بعدا به فکر افتادم که وی را نیز چون دیگران دانسته و با وعده خود مخالفت کنم. این آیه شریفه به خاطرم رسید که حضرت حق جلّ و علا- یکی از نشانه های متقی و مؤمن را وفای به عهد می شمارد و می فرماید: «وَ الْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذا عاهَدُوا» (سوره بقره/ ایه ۱۷۷).

بر خود واجب دیدم که به وعده خود جامه عمل بپوشانم. اکنون با اقرار به خردی و ناچیزی خود و اینکه من هرگز خود را قابل آن ندانسته و نمی دانم که نامم و شرح زندگانی و آثارم در کتابی و یا رساله ای ثبت شود می گویم:

در بامداد روز پانزدهم محرم الحرام سال ۱۳۳۴ قمری در محله بیدآباد اصفهان به دنیا آمدم. نامم را محمّد حسین و لقبم را مصلح الدین گذاشتند که از همان روز اوّل به لقب شهرت یافتم و نامم فراموش شد.

پدرم مرحوم آقا سیّد شهاب الدین (محمّد تقی) عالمی بزرگوار و فاضلی ادیب و پرهیزگار و اهل مطالعه و تحقیق و وارد در امور اجتماع بود، مادرم دختر علّامه فقیه مجتهد بزرگوار مرحوم آخوند ملّا محمّد حسین کرمانی (۱۲۵۵۴- ۱۳۳۰) از علماء و مدرسین و ائمه جماعت و صاحب مسند قضا و حکومت و بانی ساختمان دو مسجد:

مسجد نور و مسجد رضوان می باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۴۸

خانـدان پدری من تا آنجا که می دانیم همگان از علماء و خدمتگزاران به ساحت مقدس شـرع و اسـلام بوده و چند تن از آنها صاحب تألیفات در فقه اصول تفسیر و صرف و نحو و ادب می باشند.

پدرم در شب چهارشـنبه غره رجب ۱۳۴۰ ه. ق. وفـات یافت (تولـدش در ربیع الاول ۱۲۶۳ بود) و من از محبت و سـرپرستی و تعلیم گرفتن از او محروم شدم.

مدارس جدید تازه در اصـفهان رواج یافته بود، مرا به مدرسه اقدسیه که زیر نظر عالم خدمتگزار آقا شیخ محمّد حسین مشکوه زفره ای اداره می شـد فرسـتادند، و پس از یک سال به مـدرسه گل بهار از بهترین مدارس آن زمان فرسـتادند. در این مدرسـه معلمینی عالم و فاضل و متعهد تدریس می کردند.

طرز تدریس و کتابهای درسـی آن زمان با این دوره بسیار تفاوت دارد در کلاس پنجم ابتدائی نصاب الصبیان را حفظ کردم و کتاب «مـدارج القراء» و «الـدروس النحویه» را در کلاس شـشم می خوانـدیم معلم این درسـها و تعلیمات دینی ما مرحومین آقا شیخ محمّد علی جبل عاملی و آقا سیّد محمّد حسـین سـجّادی شوندی بودند که الحق هردو بر من و عموم شاگردان آن زمان حقی بزرگ دارنـد. مـایه تحصـیلات مـن و برانگیختـه شـدن ذوق تحقیـق و مطـالعه در کتابهـای تـاریخی و رجـالی از ایـن دو بزرگوار است. خداوند آنان را غریق رحمت خود گرداند. انه غفور رحیم.

شور و شوق تحصـیل علوم اسـلامی و دینی که مایه اوّلیه آن از خانه سرچشـمه گرفته بود و در مدرسه در اثر تشویقات معلمین شعله ور گردیده بود مرا به سمت آن

جذب می کرد، لکن اوضاع زمان و خفقان دوره رضا خان مرا به جهت دیگری می کشاند. هم در مدارس جدید درس می خواندم و هم از محضر علمای دینی بهره مند می شدم. در خارج از محیط دبیرستان صرف و نحو و معانی بیان و فقه و اصول می خواندم اما چنین مقدر بود که نه در علوم جدیده به جایی رسیدم و عنوان

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۴۹

دکتر و مهندس و پروفسور یابم و نه در علوم دینی مجتهد و لااقل متجزی شدم در هیچ کدام آنچنان که باید و شاید و شایسته موقعیت خانوادگیم بود پیشرفت نکردم و سالهاست که به جهت آن دریغ می خورم.

از همان دوران نوجوانی عشق و علاقه مفرطی به مطالعه کتابهای تاریخی و رجالی داشتم که تاکنون یعنی قریب شصت سال این شور و شوق نه تنها کم نشده بلکه هر روز شدت یافته و می یابد.

آشنائی من و ارادتم به مرحوم «معلم حبیب آبادی» این حسن را در من تقویت می کرد. مرحوم معلم حقّا معلم و آموزگار و استاد من بود- هم نزد او درس خواندم و هم راه و رسم تحقیق آموختم و هم به رموز اخلاق اسلام آشنا شدم. هرچه در فضائل آن مرحوم گفته شود کمتر از آن است که بود. دقّت، وقت شناسی، اجتناب از دروغ و غیبت، از دست ندادن فرصت، منظم بودن، حافظه قوی، مداومت به قرائت قرآن و ... از خصوصیات او بود کسانی را که من از آنان بهره علمی گرفته ام زیاد می باشند، در بین آنان به نام مرحوم ملّا محمّد همامی و آقا میرزا محمّد باقر امامی و آقا شیخ میرزا حسن قاضی عسکر داور پناه

در تهران مرحوم آقا شیخ محمّد حسین فاضل تونی و آقا سیّد محمّد کاظم عصار را نام می برم خداوند آنان را غریق رحمت بی پایان خود فرموده و از من راضی و خشنود گرداند، بمنّه و کرمه.

در اصفهان از عالم جلیل سیّد سند معتمد جناب آقای سیّد حسن مدرس میر محمّد صادقی که خداوند وجود مبارکش را سالم بدارد نیز منطق آموخته ام این سید بزرگوار در علم و عمل و جامعیت از معقول و منقول و حکمت و ادب و فضائل اخلاقی و ملکات نفسانی فردی است ممتاز. در مسجد محمّدی در خیابان سیّد اقامه جماعت می فرمود لکن فعلاً سالهاست که به مناسبت ابتلاء به بیماریهای گوناگون ترک مسجد و محراب گفته و گوشه منزل را بر همه جا ترجیح داده طالبین به

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۵۰

محضرش آمده و کسب فیض می کنند.

بیشتر آثار چاپ شده جنابعالی در حول و حوش تاریخ اصفهان است لطف کنید فهرستی از آثار چاپ شده و غیر مطبوع خودتان را نام ببرید.

امّا تألیفات من آنچه تاکنون به چاپ رسیده از کتاب و رساله و مقاله به قرار زیر است:

۱- ارمغان اصفهان شرح حال مرحوم آیت اللّه حاج میر سیّد علی بهبهانی در یک جلد

۲- بیان المفاخر در شرح حال حاج سیّد محمّد باقر حجه الاسلام شفتی در دو جلد

۳- تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان در دو قرن اخیر: یا سبل الهدایه فی ذکر اعقاب صاحب الهدایه در سه جلد

۴- تاریخچه شهر سامرا- در یک جلد

۵- تاریخچه محله خواجوی اصفهان- در یک جلد

۶- دانشمندان و بزرگان اصفهان- در یک جلد

۷- رجال اصفهان، حواشی بر تذکره القبور علّامه مولی عبد الکریم

گزی- در یک جلد

۸- شعرای معاصر اصفهان- در یک جلد

۹- زندگینامه آیت اللّه بروجردی- در یک جلد

۱۰- زندگینامه علّامه مولی محمّد باقر مجلسی- در دو جلد

۱۱- زندگینامه حضرتین عسکریین علیهما السلام- در یک جلد

۱۲- شرح حال سه نفر از خاندان عالم زاهد جلیل مرحوم حاج محمّد ابراهیم کلباسی، در مقدمه حقوق زن در اسلام و ارث

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۵۱

۱۳- شرح حال مرحوم شهید اصفهانی: حاج میرزا ابو الحسن آل رسول موسوی و خاندان ایشان، در تحفه الابرار

۱۴- شرح حال مرحوم حاج آقا حسین عمادزاده اصفهانی، مطبوع در روزنامه نوید اصفهان

۱۵- شرح حال حاج سیّد محمّد باقر شفتی بیدآبادی حجه الاسلام در مجله نور علم- قم

۱۶- شرح حال آقا شیخ محمّد رضا ابو المجد نجفی مسجد شاهی در مجله نور علم- قم

۱۷- شرح حال مرحوم سیّد کریم نیک زاد حسینی دهکردی در روزنامه نوید اصفهان

۱۸- عطیه الجواد علیه السلام زندگانی و کلمات قصار حضرت جواد الائمه علیه السلام یک جلد

۱۹- شرح حال حاج شیخ مرتضی مظاهری در روزنامه نوید اصفهان

۲۰- غایه الآمال و الامانی شرح حال سیّد هاشم علّامه بحرانی در مقدمه کتاب:

اللوامع النورانیه

۲۱- فهرست اجمالی مدارس دینی اصفهان قدیما و جدیدا در کتاب محیط ادب

۲۲- لسان الارض تاریخچه زمین متبرک تخت فولاد و اسامی جمعی از مدفونین در آن قرار شریف

۲۳- یک دوره پنج جلدی تعلیمات دینی (جهت دبیرستانها به مشارکت عده ای از همکاران فرهنگی)

و امّا تألیفات چاپ نشده که برخی از آنها ناتمام و پاره ای پاکنویس نشده است و همچنین در مسوده و بصورت اوراق

پراکنده (فیش) می باشد و عده ای از آنها نیز

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۵۲

کامل و پاکنویس شده

است بدین قرار می باشد:

۱- ابطال الصفا در ذکر اسامی شهداء واقعه جانسوز کربلا

۲- اربعین در ذکر چهل حدیث درباره علم علماء

۳- ارشاد الناس در شرح حال مرحوم حاج شیخ عباس مصباح دستگردی

۴- اشعری های قم و اصفهان

۵- امام زاده های اصفهان و توابع

۶- به یاد کربلا ترجم کتاب ...

۷- تاریخ تشیع مردم اصفهان و زندگانی حافظ ابو نعیم محدّث اصفهانی

۸- تاریخ زندگانی آقا باقر خور اسگانی (شاه باقر پادشاه سه روز)

۹- تاریخ زندگانی چند تن از علماء از آن جمله: جهانگیر خان قشقائی، آقا سیّد صدر الدین عاملی، مولی عبد الکریم گزی و آقای سیّد علی نجف آبادی

۱۰- تاریخ علماء و محدّثین و شعراء و حکمای اصفهان شامل قریب ۲۰ هزار نفر

۱۱- تاریخ کاظمین، شرح زندگانی امامین همامین کاظمین علیهما السلام، تاریخچه شهر کاظمین تاریخ بنای شهر، علماء شهر و غیره

۱۲- تحفه السفر سفرنامه تألیف در سال ۱۳۵۹ ه. ق.

۱۳- چهارده مجلد درباره زندگانی و کلمات قصار حضرات معصومین چهارده گانه که فقط جلد یازدهم آن به نام عطیه الجواد علیه السلام به چاپ رسیده است.

۱۴- الحائریّون اسامی جمعی از علماء مدفون و یا منسوب به کربلا (حائر شریف)

۱۵- الحجه البالغه احادیث در فضائل حضرت علی علیه السلام و اهل بیت علیهم السلام مأخوذ از کتب سنیان شامل سه مجلد: ۱- از کتاب تاریخ الحنفاء سیوطی ۲- ذکر اخبار اصفهان ۳- میزا الاعتدال ذهبی

۱۶- خجندیان شرح حال و آثار آل خجند علماء و محدثین شافعی در اصفهان

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۵۳

۱۷- دار العلم شرق تاریخ مدارس دینی اصفهان، بانیان، مدرسین، دانشجویان مدارس دینی

۱۸- زندگینامه سیّد هاشم بحرانی (علامه بحرانی)

۱۹- شرح حال ابو القاسم دهکردی

۲۰- شرح حال آیت

اللّه حاج میر سیّد علی مجتهد نجف آبادی

۲۱- صحیفه جوادیه مجموعه دعاهای منقول از حضرت جواد الائمه علیه السلام (صحیفه الجواد علیه السلام)

۲۲- فدک و مسیر تاریخی آن

۲۳- قرآن در احادیث مجموعه ای از احادیث راجع به قرآن

۲۴- کلمات المعصومین علیهم اسلام مجموعه ای از اخبار تقسیم شده برحسب موضوع قریب یکصد موضوع که برخی از آنها کامل است.

۲۵- گنجینه مجموعه ای از شعر، تاریخ و ادب مانند کشکول

۲۶- مجموعه ای از آیات قرآن و تقسیم آنها برحسب موضوع قریب ۷۰ موضوع

۲۷- مزارات اصفهان (مقابر اصفهان)

۲۸- المستبصرین نام و شرح حال جمعی از دانشمندان غیر مسلمان و یا سنّی که شیعه شده اند.

۲۹- معاریف اصفهان

۳۰- وفیات الاعلام نام بزرگواران اهل علم و حکمت برحسب سنوات وفات آنها و قریب ده مجلد کتاب و رساله در موضوعات مختلف از حدیث و تاریخ و غیره.

در خاتمه این مقال بعنوان: «وَ أَمَّا بِنِعْمَهِ رَبِّکَ فَحَدِّثْ» می گویم عده ای از آیات عظام و حجج الاسلام مرا با عدم قابلیت مورد عنایت خود قرار داده و اجازه روایت احادیث اهل بیت علیهم السلام داده اند بدین شرح:

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۵۴

۱- آیت اللّه حاج شیخ آقا بزرگ طهرانی رحمه اللّه علیه در سال ۱۳۶۳ قمری

۲- آیت اللّه آقا نجفی مرعشی سیّد شهاب الدین علیه الرحمه

۳- حجه الاسلام حاج شیخ محمّد باقر کمره ای

۴- حجه الاسلام حاج سیّد ضیاء الدین علامه

۵- آیت اللّه حاج سیّد علی علّامه فانی علیه الرحمه

۶- حجه الاسلام آقا شیخ محمّد علی عراقی قمی

۷- محقّق جلیل حاج سیّد محمّد علی روضاتی

۸- آیت اللّه آقا سیّد محمّد شیرازی

۹- آیت اللّه حاج سیّد مصطفی صفائی خونساری

ادام اللّه ظلالهم علی رؤس المسلمین و المؤمنین بحق محمد و

آله الطیبین الطاهرین

ممکن است درباره سوابق فرهنگی اصفهان و مشکلات فعلی آن در بعد فرهنگ مطالبی را بیان فرمایید؟

شهر اصفهان در طول تاریخ اسلامی خود یعنی در طول چهارده قرن یکی از مهمترین مراکز علم و ادب و حکمت و عرفان و فقه و حدیث و تفسیر و دیگر علوم بوده و صدها بلکه هزاران عالم، فقیه، محدّث، مفسّر، مجتهد، فیلسوف، شاعر و مورّخ به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

در قرون اوّلیه بیشترین سنّی و از قرن پنجم تا نهم عده علماء بزرگوار شیعه فزونی یافته و در عهد صفوی به اوج عظمت خود رسید. در محضر علماء و مجتهدین بزرگوار این دوره هزاران طالب علم از تمام شهرهای ایران و خارج از آن جهت کسب فیض و درک فضائل حضور می یافتند، تنها در خدمت علّامه مجلسی رضوان اللّه علیه متجاوز از یک هزار نفر عالم و فقیه و محدث استفاده علمی

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۵۵

کرده اند.

حوزه های علمی روزهای اوّل در خانه علماء و مساجد و سپس در مدارس تشکیل می شد، اسامی عده ای از این مدارس را با ذکر بانیان آن و مدرسین و طالب علمان نویسنده در کتابی به نام «اصفهان یا دار العلم شرق» به تفصیل نوشته که متجاوز از یک صد مدرسه می شود.

تاکنون کتابی که شامل اسامی تمامی علماء این شهر بخصوص دانشمندان شیعه باشد تألیف و منتشر نگردیده است. مرحوم استاد جلال الدین همائی یکی از مفاخر علمی و ادبی اصفهان بلکه ایران بودند در این موضوع کتابی مبسوط مرقوم داشته و نویسنده برخی از مجلدات آن را نزد ایشان دیده لکن تاکنون به چاپ نرسیده است.

نویسنده نیز در این مورد

تألیفاتی دارد که ناتمام است و سالها در تنظیم و تدوین آن کوشیده ام و اکنون مشغول تهذیب و تنقیح مطالب و پاکنویس آن می باشم و از خداوند قادر منّان بقای عمر و توفیق اتمام آن را دارم.

یکی از بزرگترین ضرباتی که به حوزه علمیه اصفهان وارد شد حکومت و سلطنت رضا خان و قانون خلاف عقل و منطق: اتحاد لباس و شکل بود که جهت اجرای آن که باطنا جهت از بین بردن روحانیون و روحانیت بود مأمورین از خدا بی خبر جنایاتی نبود که انجام ندادند سرمایه های مادی و معنوی این ملّت را به باد دادند، درب مساجد و مدارس را نیستند، حوزه های علمیه را تعطیل کردند، از اقامه مجالس سوگواری و عزاداری حضرت سیّد الشهداء علیه السلام جلوگیری کردند.

بسیاری از مردم مسلمان و متدین را به جرم اینکه مجلس عزاداری در خانه خود منعقد کرده به زندان انداختند علماء و وعاظ را از اقامه نماز جماعت و ارشاد و هدایت مردم منع کردند و ...

و این وقایع سبب شد که حوزه علمیه اصفهان بخصوص پس از وفات علماء و

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۵۶

مدرسین بزرگ تقریبا تعطیل شود: در زمان ریاست آقایان مسجد شاهی تعداد طلّاب علوم دینی این شهر غیر از ائمه جماعت و منبریان متجاوز از چهار هزار نفر بوده است تنها در موقعی که مرحوم آیت اللّه حاج آقا نور اللّه مسجد شاهی مجاهد معروف و مشهور به ثقه الاسلام شروع به درس کرد یک هزار نفر مجتهد و قریب الاجتهاد و طالب علم در جلسه درس ایشان شرکت می نموده است.

فرار رضا شاه از ایران (اخراج او بوسیله اربابانش) و

جمله دولتهای امریکا و انگلیس و روس به ایران با همه زیانهائی که داشت این خاصیت را نیز داشت که دولت متوجه شد که برای جلوگیری از افکار کمونیستی و دیگر اندیشه های کفر و الحاد تنها بوسیله دین می توان مبارزه کرد، از این رو علماء و وعاظ در مسجد و مدرسه آزادانه شروع بکار کردند. در این اواخر در حوزه درس مرحوم آیت اللّه حاج میر سیّد علی نجف آبادی قریب یک صد نفر مجتهد و قریب الاجتهاد شرکت داشتند که اسامی برخی از آنها به قرار زیر است:

آیات عظام حجج الاسلام آقا شیخ احمد فیاض، حاج امیر آقا فلاورجانی، حاج سیّد ابو الحسن مرتضوی کرونی، آقا شیخ محمّد تقی فشارکی، شیخ حسینعلی منتظری نجف آبادی، شیخ عبد الجواد جبل عاملی، حاج سیّد محمّد حسین مهدوی اردکانی، سیّد مصطفی مهدوی هرستانی، حاج آقا مجتبی منیر صادقی، آقا شیخ علی قدیری کفرانی، آقا شیخ علی مشکونی سدهی، حاج سیّد علی علّامه فانی، آقا شیخ ابو الفضل خونساری و ده ها عالم دیگر (که اکنون اسامی برخی از آنها را فراموش کرده ام)

و امّا مجتهدینی که با فوت آنها حوزه علمیه اصفهان دچار کمبود مدرس علمی گردید را نیز باید از موجبات شکست حوزه اصفهان دانست: آیات اللّه العظام: آقا سیّد ابو القاسم دهکردی، آخوند ملّا محمّد حسین فشاری، شیخ محمّد رضا نجفی،

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۵۷

حاج میر محمّد صادق مدرس خاتون آبادی، حاج میر سیّد علی نجف آبادی، آقا سیّد محمّد نجف آبادی و بالآخره حکیم بزرگوار آقا شیخ محمّد حکیم خراسانی و جمعی دیگر.

سومین عامل در رکود حوزه علمیه اصفهان، تشکیل و گسترش روزافزون حوزه مقدسه علمیه قم بوسیله آیت اللّه

العظمی مرحوم حاج شیخ عبد الکریم حائری یزدی علیه الرحمه می باشد.

فشار دستگاه حکومتی، روی علما و محصّلین ولایات، اثری عمیق گذاشت، تنها در شهر قم آزادی نسبی برقرار بود و تنها در این شهر جلسات امتحان علما و طلّاب برقرار بود و اجازه داشتن لباس روحانیت و عمامه به آنها داده می شد از اینرو طلّاب برای استفاده از این آزادی نسبی اصفهان را ترک کرده و به قم مهاجرت نمودند.

اکنون بحمد اللّه حوزه علمیه اصفهان برقرار است و زیر نظر تنی چند از علما اداره می شود که باید از مهمترین خدمتگزاران به ساحت مقدّس شرع عالمین فاضلین مجتهدین مرحوم آیت اللّه حاج آقا احمد امامی و حضرت آیت اللّه حاج آقا حسن امامی دام ظلّه باشند که قسمت عمده طلّاب را زیر نظر گرفته و به وضعیت تحصیلی و زندگی آنها رسیدگی می کنند و مدارس بائره را دائر و چند مدرسه جدید التأسیس نیز بنا کرده اند. خداوند به آنها سلامت کامل و توفیق بیشتر عنایت فرماید.

در اینجا نباید دیگر مدرسین و علمای اصفهان و خدمات علمی آنها را فراموش کرد که هر یک از آنها در تشکیل حوزه علمیه اصفهان و بقای آن نقشی مؤثر داشته اند. از جمله:

مرحوم آیت اللّه حاج آقا رحیم ارباب، آیت اللّه آقا سیّد محمّد رضا خراسانی بانی

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۵۸

ساختمان کتابخانه مدرسه صدر بازار و مؤسس کتابخانه و بانی تعمیرات مدرسه عربان و آیت اللّه حاج آقا حسین خادمی و آیت اللّه حاج سیّد مصطفی مهدوی هرستانی و آیت اللّه شیخ مجتبی لنکرانی و ... رحمه اللّه علیهم اجمعین.

چند نفر از علما و مجتهدین دیگر که بحمد

اللّه در قیـد حیات می باشـند و اکنون به جهاتی نام هیـچ کـدام ذکر نمی شود نیز در تشـکیل حوزه مجدد اصـفهان و بقای آن نقش مؤثر داشته و دارند وفقّهم اللّه تبارک و تعالی.

استاد برخی از بزرگان ادب و دانش را که در سده اخیر در این شهر ظهور کرده اند نام ببرید.

در قرن اخیر بیشتر علما و ادباء و شـعرا در اصـفهان می زیسـتند که هر یک در مقام خود افرادی شایسته و خدمتگزار و صاحب تألیف و تصنیف می باشند.

نویسـنده نام بسـیاری از آنها را در کتاب: «دانشـمندان و بزرگان اصفهان» و همچنین در کتاب: «شعرای معاصر اصفهان» که هر دو به چاپ رسیده است ذکر نموده نیازی به تکرار آنها نیست ذیلا فقط به نام چند تن از آنان بعنوان نمونه یادآور می شویم:

۱- احمد بن عبد الصمد عرفان، مدیر روزنامه عرفان

۲- شیخ اسد اللّه بن محمّد ایزد گشسب، مؤلف چندین کتاب و رساله از مشایخ صوفیه

۳- امیر قلی امینی نویسنده و مدیر روزنامه اصفهان و مؤلف چند کتاب و رساله مطبوع

۴- حاج شیخ محمّد باقر الفت فرزند آیت اللّه حاج شیخ محمّد تقی آقا نجفی، شاعر، ادیب و عارف

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۵۹

۵- حاج سیّد بدر الدین بن حاج آقا هلال الدین کتابی از مفاخر ادبی و فرهنگی اصفهان

۶- استاد جلال الدین همایی استاد دانشگاه تهران مؤلف چندین کتاب و رساله

۷- مرحوم حاج میرزا حسن خان جابری انصاری مؤلف تاریخ اصفهان و چندین کتاب دیگر.

۸- محمّد حسین بن اسد اللّه، شاعر، متخلص به صغیر، صاحب دیوان اشعار مطبوع

۹- حاج آقا حسین عمادزاده اصفهانی مؤلف چندین کتاب، در شرح حال بزرگان دین و مطالب دیگر

۱۰-

مرحوم عباس شیدا فرزند اسحاق دهکردی، شاعر، ادیب، مدیر مجله دانشکده و مؤسس انجمن ادبی شیدا.

۱۱- مرحوم ملّا محمّد علی بن زین العابدین معلّم حبیب آبادی مؤلف بزرگوار کتاب مکارم الآثار

۱۲- مرحوم ملّا محمّد بن ملّا حسن همامی از دبیران دانشمند و فاضل اداره فرهنگ اصفهان

۱۳- مرحوم سیّد محمّد بن سیّد مهدی حسینی صدر هاشمی مؤلف کتاب تاریخ جراید و مجلات و چندین کتاب دیگر.

استاد لطف کنید از آثار باستانی اصفهان و مزارات مهم آن یادی بفرمایید.

اصفهان از نظر دارا بودن مساجد و مدارس و بقاع متبرک و آثار باستانی از غنی ترین شهرهای ایران است.

مسجد جامع، مسجد شاه [امام فعلی]، مسجد شیخ لطف اللّه، مسجد حکیم،

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۶۰

مسجد سیّد حجه الاسلام و چندین مسجد دیگر که موزه ای از آثار و شاهکارهای هنرمندان، نقاشان، معماران و بالاخره خطاطان می باشد.

بقعه علّامه مجلسی، بقعه سیّد حجه الاسلام، بقعه حاجی کلباسی، بقعه صاحب بن عباد و بقعه آقا میر سیّد حسن مدرس میر محمّد صادقی از بقاع متبرک و مدفن علمای بزرگ و مورد توجه و عنایت مؤمنین و مقدسین بوده می باشد.

امامزاده احمد، امامزاده اسماعیل، درب امام، زینبیه، هارون ولایت و چندین امامزاده دیگر در داخل و خارج شهر از امامزادگان معتبر و دارای ساختمانهای باستانی و قابل توجه می باشد.

مزار تخت فولاد از مزارات متبرک و مدفن جمع کثیری از علمای بزرگ مجتهدین، فلاسفه و حکما شعراء می باشد و دارای بقاع و تکایای تاریخی است از آنچه: تکیه بابا رکن الدین، بقعه آقا حسین خونساری، بقعه میرزا رفیعا نائینی، بقعه حاج محمّد جعفر آباده ای، و چندین بقعه و تکیه دیگر که متأسفانه در سالهای اخیر دستخوش

حوادث ناگواری شد و به اسم ایجاد فضای سبز قبور آن را خراب کردند و برای آبرسانی به درختها که بین قبور کاشته بودند سایر قبور را منهدم ساختند، دیوار و اطاق تکیه ها را با صحنه سازی و تبلیغات سوء خراب کردند و اگر چند صباح دیگری به همین کیفیّت ادامه یابد در آتیه بسیار نزدیک نام و نشانی از این مزار جز در کتب و تواریخ مشاهده نخواهیم کرد.

در بین ادارات مسئول اوقاف، شهرداری و میراث فرهنگی، فقط اداره میراث فرهنگی فی الجمله به ساختمانها و مساجد رسیدگی می کند. اوقاف فقط ناظر است و شهرداری نه تنها خدمتی در این راه نمی کند بلکه در تخریب این آثار می کوشد.

بیشتر تعمیرات و خدماتی که در مساجد و مدارس دینی و امامزادگان اصفهان انجام یافته زیر نظر امناء و به سرمایه مادّی مردم دیندار این شهر انجام یافته است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۶۱

در این جا مناسب آنست که از خدمات مرحوم حاج میرزا ابو القاسم کوپایی فرزند حاج عبد الحسین فرزند حاج محمّد حسن کوپایی یاد کرده و طلب مغفرت جهت آن مرحوم بنمائیم.

تعمیرات مدارس: جده، ملّا عبد اللّه، مدرسه نوریه، ساختن کتابخانه علّامه مجلسی، حسینیه و حمام سامرا، ساختن ضریح جهت مرقد مطهر حضرت ابا الفضل العباس علیه السلام به دستور حضرت آیت اللّه العظمی حکیم رضوان اللّه علیه که با تشریفات خاصّی از ایران به کربلا نقل گردید و در حرم مطهر نصب شد.

ساختن حسینیه کربلا و بقعه مطهر حضرت زینب دختر گرامی حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام در اصفهان، تعمیرات بقعه علّامه مجلسی، ساختن و زیر نظر گرفتن ساختمان چند مسجد و

بقعه شاهزاده ابراهیم، شرکت در عموم انجمن های خیریه و نمایندگی مراجع تقلید از زمان مرحوم آیت اللّه العظمی آقا سیّد ابو الحسن اصفهانی تا حضرت آیت اللّه العظمی آقای خوئی، خاندان کوپایی از زمان مرحوم آیت اللّه حاج سیّد اسماعیل صدر وکالت از مراجع بزرگ تقلید داشته و در تمام ادوار وکالت تام الاختیار داشته اند مرحوم حاج محمّد حسن نماینده مرحوم آقای صدر بوده اند. من قریب پنجاه سال از نزدیک مرحوم حاج میرزا ابو القاسم را می شناختم در طول این مدت جز خدمت به خلق و حسن نیّت و عمل نیکو از ایشان مشاهده نکردم.

مشار الیه سه شنبه ۲۸ جمادی الثانیه ۱۴۱۱ به سن نود سالگی وفات یافته روز سه شنبه جنازه با تشییع شایسته در مقبره علّامه مجلسی رضوان اللّه علیه در جنب عالم جلیل و فقیه زاهد صاحب تصنیفات کثیره مرحوم حاج میرزا محمّد طبیب زاده احمدآبادی مدفون گردید.

کتابهای تاریخ سامراء، تاریخچه محله خواجو، تاریخ مختصر زندگانی مرحوم

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۶۲

آیت اللّه بروجردی رضوان اللّه علیه از تألیفات نویسنده به اشاره و خواست ایشان از محل سهم مبارک امام علیه السلام، به امر مرحوم آیت اللّه حاج سیّد عبد الهادی شیرازی تألیف و چاپ شده است.

شما اختصاصا در تاریخ شهر خودتان متخصص هستید چه پیشنهادی برای دیگر هموطنان خود برای تحقیق درباره شهرهایشان دارید؟

به نظر من اگر نویسندگان، ادبا، محقّقین هر شهر و دیار و حتی بخش ها و روستاها اقدام کنند و همت نمایند و هر یک درباره شهر خود و موطن و مولد خویش مطالب تاریخی و جغرافیایی را که به طور پراکنده در کتابها نقل شده است و یا خود از

دیگران شنیده را یک جا گردآوری کنند و بخصوص در شرح حال رجال علمی و ادبی تحقیق نمایند از مجموعه آن تاریخ علمی و اجتماعی ایران آنچنان که باید و شاید تنظیم شده و دنیا به عظمت مقام علمی و اسامی دانشمندان و آثار علمی آنان پی برده و شناخته می شوند.

در زمان ناصر الدین شاه این فکر ایجاد شد و کتاب «مرآت البلدان ناصری» روی همین نظریه تألیف شده است که متأسفانه کار چاپ آن متوقف گردیده و فقط چهار جلد آن به چاپ رسیده است.

کتاب «جغرافیای اصفهان» تألیف محمّد ابراهیم خان و «نصف جهان در تاریخ اصفهان» تألیف آقا محمّد مهدی ارباب به همین منظور نوشته شده و هر دو به چاپ رسیده است.

اخیرا برای برخی شهرها در این موضوع کتاب تألیف شده لکن بیشتر توجه نویسندگان به شعرا بوده و از آثار علما و اسامی آنان کمتر یاد شد است.

در رژیم سابق نیز کتابهایی به نام «کتاب جوانان» در همین موضوع در چندین

مجلد تألیف و به چاپ رسید که الحق کتابهایی ارزنده و قابل توجه می باشد و اگر همان کتابها تکمیل و تصحیح و تجدید چاپ شود و به قیمت مناسب در اختیار طالبین قرار گیرد کاری بسیار شایسته است.

در هر حال نوشتن تاریخ و جغرافیای یک یک شهرها و دیه ها و آشنا کردن عموم طبقات به وضع علمی و ادبی و تاریخی هر محل از ضروریات است که باید مورد توجه اولیاء امور و بخصوص نویسندگان محقّق قرار گیرد.

به نظر شما محقّق چه خصوصیاتی را باید دارا باشد؟ راجع به این موضوع در قرآن و احادیث و

کلمات بزرگان مطالبی یافت می شود که از هر جهت کامل و کافی و ضروری به نظر می رسد. برای نمونه:

۱- از ابن سینا نقل شده است که: «کلّما قرع سمعک فذره فی بقعه الامکان».

یک محقّق خوب باید آنچه را می شنود و هرچه را می خواند ممکن الوقوع دانسته و در اطراف آن با کلیّه وسائل تحقیق کند و هیچگاه بدون تأمل در موضوع اظهار نظر نفیا یا اثباتا نکند که در هر دو حال اگر خلاف آن ظاهر شود تمام گفته ها و نوشته های دیگر او نیز بی اعتبار می شود.

۲- از جملات و کلمات منطقی است که: «الخبر یحتمل الصدق و الکذب»

این جمله بیانگر مطلب اوّل است که هر خبری ممکن است درست یا نادرست باشد محقّق نباید به مجرّد آنکه مطلبی را از کتابی دید و از شخصی شنید ولو آنکه آنکس مورد وثوق و اطمینان باشد آنرا قبول کند و یا تحقیق نکرده آن را ردّ کند و یا بدون دلیل بپذیرد. علّامه مجلسی رضوان اللّه علیه در رساله اعتقادات می فرماید:

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۶۴

مؤمن و مسلمان هر خبری را که از قول بزرگان دین نقل شده و مطابق عقل و علم او درست نیاید نباید بدون تأمل و اندیشه ردّ کند زیرا ممکن است آن خبر صحیح باشد و آن کس ندانسته قول یکی از بزرگان را ردّ کرده است.

۳- در قرآن مجید خداوند متعال می فرماید: «إِنْ جاءَكُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا»

محقّق باید، کمال دقت در ناقل و منقول عنه بنماید و به اصطلاح به خبر و راوی خبر و موقعیت او دقت کامل کند. آیا گوینده یا نویسنده مغرض است. بی اطلاع فقط بلندگوی دیگر

انست، تحت تأثیر تبلیغات قرار گرفته و بالاخره بـدانچه می گویـد و می نویسـد مؤمن و معتقد است یا نه و در نقل خود منظور خاصّی دارد و ... البته محقّق و مورخ باید هرچه بیشتر به نوشته های خارجیان و غرب زدگان و تحصیل کرده های در خارج از محیـط اسـلامی و نزد اساتیـد یهودی و غیره و اخبـار روزنامه نگاران و خبرنگاران و وقایع نویسان و بخصوص مستشـرقین را به دیده شك و تردید نگاه کند زیرا اینان عموما دست پروردگان استعمار خارجی می باشند که به اسم استاد، محقّق، مخبر و سیر عناوین فریبنده عقاید اربابان خود را تبلیغ نموده و جامعه را به راهی می برند که نفع اسـتعمار در آنست. حقایق را وارونه جلوه می دهند از گفتن حرف حق که به ضـرر آنهاست خودداری می کنند. مطالب را ناقص و یا بطور کلّی اشـتباه نقل می نمایند و از گفته های خود نتیجه غلط می گیرند و آنرا تحویل جامعه و بخصوص جوانان از همه جا بی خبر می دهند.

ناگفته پیداست که در بین مستشرقین عده ای نیز در اثر تصحیح و تحشیه و چاپ بسیاری از ذخائر علمی مسلمین خدمتی انجام داده اند بدون آنکه این خدمات را به نفع دولتهای اسـتعماری خود انجام داده باشـند. حساب اینان از نوکران اسـتعمار جدا می باشد.

۴- از فرمایشات بزرگان دین است که می فرماید: «قولوا الحقّ و لو علی انفسکم»

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۶۵

نویسـنده منصف و محقّق در هر موضوع باید استبداد رأی نداشته باشد و هر وقت متوجه اشتباه خود شده با کمال شهامت اقرار به خطای خود کند. از هیچ چیز نهراسد نسبت به هیچ موضوعی تا تحقیق کامل نکرده و یقین به صحت و یا سقم نظریه

خود مطابق ادلّه متقنه پیدا نموده است اظهار نظر نکند و در حالت عقیده خود را ثابت و یقینی و لایتغیر نداند و متوجه باشد که ممکن است روزی به سندی و مأخذی تازه دست یابد و خلاف نظریه قبلی او ثابت گردد.

۵- از روی گمان و بدون تحقیق اظهار نظر نکند در قرآن کریم درباره گمان می فرماید: «إِنَّ الظَّنَّ لا یُغْنِی مِنَ الْحَقِّ شَیْئاً»* و همچنین می فرماید: «إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ» نسبت به بزرگان بخصوص علما و مجتهدین و خدمتگزاران به شرع مطهر به دیده احترام بنگرد و تا آنجا که ممکن باشد اعمال آنها را اگر برحسب ظاهر نادرست به نظر برسد بر صحت حمل کند زیرا گمان بد درباره بزرگان بردن از گناهان است.

۶- آنچه مهمتر از همه در عین حال مشکلتر از سایر خصوصیات می باشد آنکه:

دوستی و دشمنی و علایق شخصی و نظریات خصوصی خود را نادیده گرفته و تحت تأثیر عواطف شخصی و عقاید دینی یا سیاسی و اجتماعی خود قرار نگیرد.

نه آنکه معایب یا محسنات افراد را دیده و از محسنات و یا بدیهای آنها به خاطر اغراض نفسانی خود چشم پوشی کند که فرمودند: «حب الشی ء یعمی و یصمّ» تمام افراد همچنان که محسناتی دارند ممکن است معایبی نیز داشته باشند: عیب او جمله بگفتی هنرش نیز بگو. متأسفانه برخلاف مطلب به درازا کشید سخن را کوتاه کرد و در پایان از خود سخنی می گوئی: من متجاوز از سی سال در دبیرستانهای طهران و اصفهان به شغل شریفی دبیری و معلمی در ادبیات فارسی و عربی و فلسفه و علوم دینی خدمت کرده ام و اکنون قریب ده سال است

که بازنشسته شده و

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۶۶

در خانه به کار تألیف و مطالعه مشغولم. در مدت خدمت از کار خود و نتایج آن راضی بودم و آنرا خدمت به جامعه و واجب اخلاقی می دانستم و به حساب عبادت منظور می داشتم.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۶۷

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نام گذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۱/ آقا شیر علی/ عهد صفوی/ به نام وزیر موقوفات (صدر عامه)/ کوچه آقا شیر علی/ دایر است/ در مجاورت با حمام و مسجد

۲/ آقا کافور/ عهد صفوی/ یکی از خواجه های حرم شاه عباس دوم/ احمدآباد/ تخریب/ نهر وسط خانه و طرز ساختمان اطاقها

۳/ آقا کمال خازن/ عهد صفوی/ آقا کمال صاحب جمع خزانه شاه سلطان حسین/ محله مستهلک/ تخریب/ عبر نهر فرّ شادی از داخل آن

۴/ آقا مبارک/ ۱۱۰۵ ه. ق./ از خواجگان شاه سلیمان صفوی/ خ حافظ کوچه کرمانی/ تخریب/ داشتن ۱۵ حجره

۵/ آقا نور جولا/ عهد صفوی/ آقا نور جولا/ محله دردشت/ تبدیل به مسجد/ جای قدم حضرت علی (ع)

۶/ ابن سینا/ قبل از صفوی/ مجتهد بزرگ مرحوم یر محمد اسماعیل خاتون آبادی/ محله قصر منشی الممالک/ تخریب/ در مجاورت باغ و مسجد

۷/ ابو مسعود رازی/ قبل از صفوی/ ابو مسعود از محدثین و بزرگان قرن سوم هجری/-/ تخریب/ خانقاه ابو مسعود شامل بازار، چهارسو، حمام و باغ برای کورها

۸/ اسفندیار بیک/ حدود سال ۱۰۰۰ ه. ق./ اسفندیار بیک از امرای شاه عباس اول/ جنب بازار چهارسوق نقاشی/ تخریب/ دارای گنبد به ۲ عدد و جرز آجری

۹/ اسماعیلیه تخت فولاد (خاتون آبادی)/ عهد صفوی/ میر محمد اسماعیل خاتون آبادی/ تخت فولاد اصفهان/

پابرجا امّا متروکه/ در مجاورت مسجد در قسمت جنوبی

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۶۸

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۱۰/ اسماعیلیه محله قصر منشی/ عهد صفوی/ محمد اسماعیل خاتون آبادی/ محله قصر منشی الممالک/ تقریبا بایر/-

۱۱/ افتخار الملک/ صفوی/ بانو افتخار الملک/ محله شیخ یوسف بنا/ تخریب/-

۱۲/ افندی/ صفوی/ میرزا عبد اللّه افندی جیرانی/ پیدا نشد/ تخریب/-

۱۳/ الماسیّه/ صفوی/ حاج الماس/ محله چهارسوق مقصود/ مصور و مسکونی برای طلّاب/ ۲ طبقه و ۲۰ حجره دارد

۱۴/ امامیّه/ قبل از صفوی/ حاکمیت مکتب امامت و ولایت/ خیابان هاتف در کنار بقعه بابا قاسم/ دائر/ ۴ ایوانی، حجره دارد، ۲ طبقه، در طبقه دوم حجره داشته

۱۵/ امامزاده اسماعیل/ صفوی/ ابراهیم بیک/ صحن امامزاده اسماعیل/ آباد و مسکونی طلّاب/ وجود اتاق دور تا دور امامزاده کاشی کاری زیبا و ...

۱۶/ امین الدوله/ پس از صفوی/ عبد اللّه خان امین الدوله صدری/ چهارباغ صدر/ دائر و طلبه نشین/ ۲۰ حجره، دو مدرس، کتابخانه، صحن بزرگ، سردر مجلل

۱۷/ اوزون حسن/ قبل از صفوی/ اوزون حسن/ چهارسو نقاشی پشت دبیرستان صارمیه کنونی/ تخریب/-

۱۸/ ایلچی/ صفوی/ دختر حکیم الملک ایلچی/ محله احمدآباد/ تخریب/ کنار مسجد ایلچی و کتابخانه دارد

۱۹/ باب القصر/ قبل از صفوی/ مجاورت با باب القصر/ مجاورت باب القصر در محله درب کوشک/ تخریب/-

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۶۹

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۲۰/ باغ سهیل/ صفوی/ محل ساخت/ نزدیک محله حسینی و دردشت، قبرستان شیر سبز/ تخریب/ بالای محراب دو سنگ مرمر سفید و یشمی رنگ است

۲۱/ باقریه/ ۹۰۲ ه. ق./ باقریه/

قبرستان سابق درب کوشک/ پابرجا/-

۲۲/ پاشیر یا درکوشک/ قبل از صفوی/ محل احداث/ قبرستان سابق درکوشک/ تخریب/ قبرستان دارد

۲۳/ مدرسه پاقلعه/ پس از صفوی/ مرحوم حاج محمد حسین خان صدر اعظم/ محله پاقلعه مجاور قلعه طبرک/ پابرجا/ مسجد، مدرسه، ده حجره، سردر و دالان زیبا

۲۴/ پریخان خانم/ صفوی/ بانوی حرم صفویه/ خیابان سید علی خان/ تخریب/-

۲۵/ تاج الملک/ قبل از صفوی/ وزیر شمس الدوله/ در حدود مسجد جامع قدیم اصفهان/ تخریب/-

۲۶/ تربت نظام الملک یا ملک شاه/ قبل از صفوی/ خواجه نظام الملک/ باغات احمدآباد/ تخریب/ باغ دارد

۲۷/ ترکها/ قبل از صفوی/ زمان آق قویونلوها/ خیابان آیت اللّه طیب/ پابرجا/ در اطراف حجره دارد با نمای کاشی

۲۸/ مدرسه توشمال باشی/ صفوی/ رئیس آبدارخانه سلطنتی/ پیدا نشد/ تخریب/-

۲۹ ۳۰/ مدرسه جده بزرگ و جده کوچک/ صفوی/ شاه عباس دوم/ بازار بزرگ اصفهان/ پابرجا/ دارای مسجد و حدود ۷۰ حجره می باشد

۳۱/ جعفریه/ قبل از صفوی/ سید جعفر معروف به امامزاده جعفر/ خیابان هاتف فعلی/ به عنوان خانه تصاحب شده/ حجره دارد و کاشی کاری شگرف

۳۲/ جلالیه/ صفوی/ جلال الدین محمد طبیب/ خیابان حافظ محله احمدآباد/ پابرجا/ ۱۲ حجره اصلی در یک طبقه و ۳ حجره در طبقه فوقانی

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۷۰

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۳۳/ جوهان/ قبل از صفوی/ محل احداث/ محله جوهان/ متروکه/-

۳۴/ چهارباغ یا سلطانی/ صفوی/ سلطان حسین صفوی/ چهارباغ عباسی/ پابرجا/ دور تا دور مدرسه در دو طبقه حجره داشته، داشتن نمای زیبا به طرف چهارباغ و مقرنس کاری و کاشی کاری

۳۵/ حاج باقر مهابادی/ ۱۰۷۶ ه. ق./ حاجی محمد باقر/ پیدا نشد/ تخریب/-

۳۶/ حاج

حسن/ قبل از صفوی/ حاج حسن نامی مرمت بنا را انجام داده است/ خیابان هارونیه جنب مسجد علی/ تخریب/ ۲ طبقه و حجره دارد

۳۷/ حاج حسین نور الدین/ ۱۰۶۹ ه. ق./ حاج حسین نور الدین اردستانی/ شمال غربی مسجد جامع/ مسکونی/ حجره دارد

۳۸/ حاج طاهر شیرازی/ عهد صفوی/ حاج طاهر شیرازی/ پیدا نشد/ تخریب/-

۳۹/ حاج عبد الغفار صرّاف/ عهد صفوی/ حاجی کلباسی/ نزدیکی مسجد حکیم/ تخریب/-

۴۰/ حاج شیخ محمد علی ثقه الاسلام/ عهد صفوی/ حاج شیخ محمد علی/ محله حسن آباد جنوب مدرسه ساروتقی/ پابرجا/ یک طبقه مشتمل بر ۲۵ حجره، جنب مسجد ساروتقی

۴۱/ حاجی کلباسی/ عهد صفوی/ قرچقای بیک/ نزدیک مسجد حکیم/ تخریب/-

۴۲/ حجّتیه/ معاصر/ حاج شیخ ابراهیم بن محمد/-/ طلبه نشین است/-

۴۳/ حکیم/ عهد صفوی/ میر مهدی حسینی/ نزدیک مسجد جامع/ تخریب/-

۴۴/ حوّا بیگم (میرزا تقی)/ عهد صفوی/ میرزا تقی/ خیابان عبد الرزاق محله جماله کوچه حمام شاه علی/ خانه اجاره ای/ ۲ طبقه نزدیک حمام شیخ بهایی

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۷۱

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۴۵/ خارج درب دروازه/ عهد صفوی/ محل ساخت/ خارج درب دروازه حسن آباد/ تخریب/-

۴۶/ خرابه (صاحب فرمان کنونی)/ عهد صفوی/ به دلیل خاکی بودن/ محله خواجو/ تخریب/ جنب مسجد خرابه قرار داشته

۴۷/ خلیفه سلطان/ عهد صفوی/ ملقب به سلطان العلماء خلیفه السلطان/ محله ستّی فاطمه/ تخریب/-

۴۸/ خواجه صدر الدین علی/ عهد صفوی/ خواجه صدر الدین علی طیب/ محله بابا قاسم کوچه میرزا شریف حکیم/ تخریب/-

۴۹/ خواجه صدر الدین علی/ عهد صفوی/ خواجه صدر الدین علی طیب/ حوالی مسجد جامع قدیم/ تخریب/-

۵۰/ (محبتیه) خواجه محبت (محب)/ عهد صفوی/ واقف بنا/

محله باغات/ تخریب/-

۵۱/ خواجه ملک/ قبل از صفوی/ خواجه ملک مستوفی/ در میدان نقش جهان/ تخریب/ دارای باغ بوده و بسیار بزرگ

۵۲/ خواجه نظام الملک طوسی/ قبل از صفوی/ خواجه نظام الملک طوسی/ محله دردشت/ تخریب/-

۵۳/ خواجه محرم/ عهد صفوی/ خواجه محرم/ محله یزدآباد/ تخریب/ جنب کاروانسرای خواجه محرم قرار داشته

۵۴/ دار البطیخ/ عهد صفوی/ نام محل احداث بنا/ محله دار البِّطیخ/ تخریب/ مدرسه از سنگ مرمر و کاشی است

۵۵/ دار الشفاء/ عهد صفوی/ نزدیکی به بیمارستان دار الشفا/ جای مسجد دار الشفاء واقع در بازار نجارها مقابل بازار قیصریه/ تخریب/ دو طبقه داشته

۵۶/ دار العلم/ عهد صفوی/-/ پیدا نشد/ تخریب/-

۵۷/ دده خاتون/ عهد صفوی/ دده خاتون/ خیابان سید علی خان/ تخریب/-

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۷۲

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۵۸/ دردشت/ قبل از صفوی/ محل احداث بنا/ محله دردشت/ تخریب/ ۲ مغازه خاکی دارد

۵۹/ درکوشک/ قبل از صفوی/ محل احداث بنا/ محله درب کوشک و باب القصر/ تخریب/ بقعه دارد

۶۰/ درویشان/ قبل از صفوی/ به علت سکونت درویشان/ محله خواجو- بازارچه حسن آباد/ تخریب/-

۶۱/ ذو الفقار/ صفوی/ نام شمشیر حضرت علی (ع) روی دیوار شبستان/ بازار بزرگ مجاور مسجد نو بازار/ طلبه نشین/ دارای مسجد بوده

۶۲/ رکن الدین یزدی/ قبل از صفوی/ سید رکن الدین محمد یزدی/ بازار خواجه محمود/ تخریب/ ۳ انبار دارد

۶۳/ رکن الملک/ صفوی/ میرزا سلیمان بن محمد کاظم شیرازی/ تخت فولاد/ به صورت چند حجره کوچک پابرجاست/ مسجد، مدرسه، ۶ حجره، ایون و گنبد زیبا

۶۴/ زهرا بیگم/ صفوی/ ضیاء الدین/ محله احمدآباد/ تخریب/ مسجد و مدرسه زهرا بیگم یکی بوده

۶۵/

زینب بیگم/ صفوی/ زینب بیگم (عمه شاه عباس)/ خ شهید موحدیان فعلی/ تخریب/ در نزدیکی حمام زینب بیگم بوده

۶۶/ ساروتقی (آقا شیخ محمد علی)/ صفوی/ حاج شیخ محمد علی/ بازارچه حسن آباد/ پابرجا/ جنب مسجد ساروتقی

۶۷/ سلطان محمد سلجوقی/ قبل از صفوی/ سلطان محمد سلجوقی/ هارون ولایت، حکیم نظامی/ تخریب/ مغازه و حجره دارد

۶۸/ سلیمانیه (رفیعیه سلیمانیه)/ صفوی/ در زمان شاه سلیمان صفوی ساخته شده/ سمت جنوب غربی مسجد امام/ پابرجا/ درون مسجد شاه است و حجره ندارد

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۷۳

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۶۹/ مدرس سید/ اواخر صفویه/ سید شفتی/ محله بیدآباد در خیابان مسجد سید/ دایر/ ۲۸ حجره، طبقه بالا تماما حجره دارد، ۴ مهتابی در دو ضلع دارد

۷۰/ سید العراقین (صدر پاقلعه)/ بعد از صفوی/ حاج سید عبد الحسین خاتون آبادی/ محله پاقلعه/ تخریب/ مسجد، مدرسه، دو حجره، سردر و دالان زیبا

۷۱/ شاهپوریه/ صفوی/ نام بانی/ پیدا نشد/ تخریب/-

۷۲/ شاه حسن/ صفوی/ مجاورت قصر شاه حسن/ محله خواجو دروازه حسن آباد/ تخریب/-

۷۳/ شاهزاده ها (حکیم)/ صفوی/ شاهزاده صفوی/ انتهای بازارچه رنگرزها و نزدیک مسجد سید/ تخریب/ دو طبقه، حمام شاهزاده ها موقوف مدرسه است

۷۴/ شاه طهماسب/ ۹۱۸ ه ق/ میرزا شاه حسین وزیر طهماسب/ کنار خیابان هاتف در مغرب هارون ولایت/ تخریب/ از مدارس درجه دوم است

۷۵/ مدرسه شاهیه (شاه طهماسب)/////-

۷۶/ شاه عباس کبیر/ صفوی/ به نام شاه عباس اول/ پیدا نشد/ تخریب/-

۷۷/ شفیعیه/ ۱۰۶۷ ه. ق/ محمد شفیع بن جمال الدین محمد خوزانی/ محله احمدآباد (دردشت)/ تخریب/ ۱۵ حجره، محلی برای اقامه نماز، بحث طلاب، اقامه عزای حسینی، تغسیل و تکفین اموات

۷۸/

شمس آباد/ ۱۱۲۵ ه. ق/ میر محمد مهدی تاجر عباس آبادی/ محله مستهلك و عباس آباد، خ شیخ بهایی/ پابرجا/ داشتن حجره بر روی سردر و اکنون مسجد شده

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۷۴

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۷۹/ شمسه (کاسه گران)/ ۱۱۰۴ ه. ق/ شمس الدین محمد یزدی/ بازار ریسمان محله کاسه گران/ پابرجا و طلبه نشین/ ۲ طبقه مشتمل بر ۵۸ حجره

۸۰/ شوری/ قبل از صفوی/ به نام محل احداث بنا/ محله دردشت/ تخریب/- اصفهان دار العلم شرق، مهدوی ؛ ص۳۷۴

/ شیخ علی خان زنگنه/ صفوی/ شیخ علی خان زنگنه/ نزدیکی یک قلعه تبرک جنوب شرقی اصفهان/ تخریب/ در نزدیکی مسجد خان تلواسکان و قلعه طبرک

۸۲/ شهرستان/ صفوی/ به نام محل احداث بنا/ شهرستان (جی قدیم)/ تخریب/-

۸۳/ شهشهان/ قبل از صفوی/ به نام محل احداث بنا/ محله شهشهان نزدیک مسجد جامع/ تخریب/-

۸۴/ شیخ الاسلام/ صفوی/ به مناسبت داشتن منصب شیخ الاسلامی مدرّس آن/ چهار راه تختی/ تخریب/ با مسجد و حمام شیخ الاسلام مجاورت دارد

۸۵/ شیخ لطف اللّه/ ۱۰۱۵ ه. ق./ به نام مدرّس آن شیخ لطف اللّه میسی/ مقابل باغ نقش جهان از میدان امام/ تخریب/-

۸۶/ شیخ یوسف بنا (محمد صالح بیک)/ قبل از صفوی/ به نام محل احداث بنا/ محله شیخ یوسف بنا در محله خواجو/ تخریب/ مسجد- مدرسه

۸۷/ صدر اعظم/ صفوی/ صدر اعظم/ میدان نقش جهان/ تخریب/-

۸۸/ صدر بازار/ بعد از صفوی/ حاج محمد حسین خانی صدر/ بازار گلشن یا جارچی/ پابرجا/ یک طبقه، ۴ ایوان، حجرات شبیه مدرسه چهارباغ

۸۹/ صدر چهارباغ یا صدر خواجو/ پس از صفوی/ پسر محمد حسین خان صدر اعظم/ چهارباغ

صدر/ دائر و طلبه نشین/ ۲۰ حجره، ۲ مدرس، کتابخانه، صحن بزرگ و سردر مجلل

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۷۵

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۹۰/ صدر عام (وزیر موقوفات)/ عهد صفوی/ به نام صدر عامه، متصدی موقوفات سلطنتی/ نزدیک حمام شیخ بهایی کوچه آقا شیر علی/ تخریب/-

۹۱/ صدریه/ قبل از صفوی/ صدر الدین خجندی مدرس و سرپرست/ محله دردشت/ تخریب/ مانند مدرسه سلطانی مشابه آن است

۹۲/ صفویه/ قبل از صفوی/ صفی الدین/ محله بی تقابان/ تخریب/-

۹۳/ طاهریّه/- میرزا محمد طاهر اردستانی/ شهر اردستان محله فهره/ تخریب/-

۹۴/ طیبه (میرزا تقی)/ زمان صفوی/ میرزا تقی/ حوالی مسجد حکیم در محله جمال کله/ خانه اجاره ای/ ۲ طبقه نزدیک حمام شیخ بهایی

۹۵/ ملّا عبد اللّه/ صفوی/ ملّا عبد اللّه شوشتری/ بازار بزرگ اصفهان نزدیک میدان امام/ دائر/ ۲ طبقه دارای ۵۰ حجره، مسجد و کتابخانه

۹۶/ عربان (آیت اللّه خادمی)/ صفوی/ سکنه مدرسه در ابتدا بیشتر عرب ها بوده اند/ کوچه بازار حسن آباد بالاتر از امامزاده احمد/ تخریب/ در زمان صفوی ۴۰ حجره داشته

۹۷/ عصمتیه/ قبل از صفوی/ همسر واقف/ کوی بازار خواجه محمود/ بایر است/ ۳ بنا دارد

۹۸/ علی بن سهل/ قبل از صفوی/ عارف علی بن سهل بن اظهر اصفهانی/ قبرستان قدیمی محله طوقچی/ تخریب/ جنب خانقاه علی بن سهل قرار داشته

۹۹/ عمر بن عبد العزیز/ قبل از صفوی/ عمر بن عبد العزیز/ در محل مسجد جامع اصفهان/ تخریب/ مسجد- مدرسه، ۴۰ ستون گنبد خاکی

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۷۶

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۱۰۰/ علائی/ قبل از صفوی/ شیخ

الرئیس ابو علی سینا/ محله دردشت/ بقایای آن باقی است/ گنبد دارد

۱۰۱/ فاضل هندی/ صفوی/ حاج آقا منیر/ کوی کران مجاور مسجد فاضل/ تخریب/-

۱۰۲/ فاطمیّه/ صفوی/ به نام نامی حضرت زهرا (س)/ پیدا نشد/ تخریب/-

۱۰۳/ فخریّه/ قبل از صفوی/ فخر الملک بن خواجه نظام الملک/ پیدا نشد/ تخریب/-

۱۰۴/ قاسمیّه- هاشمیّه/ صفوی/-/ گلزار فعلی/ تخریب/-

۱۰۵/ قرچقای بیک/ صفوی/ قرچقای بیک/ بازار رنگرزان/ تخریب/-

۱۰۶/ قطبیّه/ صفوی/ به نام بانی/ محله مستهلک و عباس آباد/ تخریب/-

۱۰۷/ کاسه گران/ صفوی/ حکیم الملک اردستانی/ بازار ریسمان اصفهان/ پابرجا/ ۲ طبقه مشتمل بر ۵۸ حجره

۱۰۸/ کرّان/ قبل از صفوی/ خواجه نظام الملک/ شرق محله احمدآباد/ تخریب/-

۱۰۹/ کسر/ صفوی/ نامعلوم/ محله شیخ یوسف بنا/ تخریب/-

۱۱۰/ کمر زرّین/ صفوی/ یکی از بانوان حرم صفوی/ میدان کهنه/ تخریب/-

۱۱۱/ کوچه جمال کله/ صفوی/ به نام محل احداث بنا/ محله جمال کله/ تخریب/- بلند و کاخ زیبا

۱۱۲/ کوچه عربان و قیصریه کهنه/ صفوی/ به نام محل احداث بنا/ کوچه عربان قیصریه کهنه یا محله جویباره/ تخریب/-

۱۱۳/ گچ کنان/ صفوی/ گچ کنان/ میدان کهنه/ تخریب/ در کنار مدرسه مقصود عصار بوده

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۷۷

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۱۱۴/ گلگوز/ صفوی/ خواجه نظام الملک طوسی/ محله دار البطیخ/ تخریب/-

۱۱۵/ مبارکه/ صفوی/ آغا مبارک/ محله طوقچی/ تخریب/-

۱۱۶/ مدرسه مبارکیه/ صفوی/ قبر آقا مبارک در دالان مدرسه قرار دارد/ محله گلبهار خیابان حافظ/ تخریب/ داشتن ۱۵ حجره

۱۱۷/ محرمیه یا خواجه محرم/ صفوی/ خواجه محرم/ محله یزدآباد/ تخریب/ در جنب کاروانسرای محرمیه قرار دارد

۱۱۸/ مرتضویّه/ صفوی/ به نام بانی/ پیدا نشد/ تخریب/–

۱۱۹/ مسجد حکیم/ صفوی/ به نام بانی/ خیابان

مسجد سید/ تخریب/-

۱۲۰/ مشعلدارباشی/ صفوی/ به نام بانی/ حدود خیابان کرمانی و بازارچه حاج کلانتر/ تخریب/-

۱۲۱/ ملکه خاتون/ قبل از صفوی/ ملک خاتون/ بازار لشکر/ تخریب/-

۱۲۲/ مشکونیه/-/ شیخ علی مشکونی/ شمس آباد، خوزان/ تخریب/ حجره دارد

۱۲۳/ مریم بیگم/ صفوی/ مریم بیگم (دختر شاه صفی)/ خوانسار/ تخریب/-

۱۲۴/ مقصود ناظریّه (ناظریّه)/ صفوی/ مقصود بیک ناظر شاه عباسی/ جنب مسجد شاه/ تخریب/-

۱۲۵/ ملک شاه (تربت نظام)/ قبل از صفوی/ سلطان ملک شاه/ باغات احمدآباد/ تخریب/ عبور نهر آب از میان مدرسه، در مجاورت مسجد تربت نظام الملک و حمام میرزا روح اللّه

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۷۸

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۱۲۶/ میرزا باقر/ صفوی/ میرزا باقر/ بیدآباد/ پابرجا/-

۱۲۷/ میرزا تقی دولت امیر/ صفوی/ میرزا تقی/ در محله جمال کله/ خانه اجاره ای/ ۲ طبقه نزدیک حمام شیخ بهایی

۱۲۸/ میرزا حسین/ صفوی/ عزت نساء خانم (خانا قمی)/ بازارچه بیدآباد در جوار مسجد سید شفتی/ پابرجا/ یک طبقه حدود ۲۵ حجره و مسجد هم دارد

۱۲۹/ میرزا خان/ در حوالی مدرسه آقا مبارک/-

۱۳۰/ میرزا رضی/ صفوی/ میرزا رضی صدر اصفهانی/ بازارچه حسن آباد- مدرسه اسماعیلیه/ تخریب/ ترکیب مسجد مدرسه، ۲ طبقه، حجرات زیاد

۱۳۱/ میرزا شاه حسین (هارونیّه) صفوی/ شیخ حسین بنّا/ مغرب بقعه هارون ولایت، محله بیدآباد/ پابرجا/ در اطراف حجره دارد

۱۳۲/ میرزا قاضی/ میرزا جعفر قاضی اصفهانی/ در محله شهشهان/-

۱۳۳/ میرزا مهدی/ بعد از صفوی/ میرزا مهدی منانی/ محله بیدآباد- خیابان مسجد سیّد/ پابرجا/ ده حجره و در پشت حجره ها شبستان

۱۳۴/ نادر شاه (مادر شاه)/ صفوی/ به نام بانی/ محله ی مستهلک/ دایر/–

۱۳۵/ ناصریه (ناصری)/ صفوی/ تعمیر در دوران ناصر الدین شاه

قاجار بوده است/ کوچه جنوب شرقی مسجد امام (ره)/ پابرجا/ حجره هایی که با کاشی خشت هفت رنگ تزیین شده

۱۳۶/ نجفقلی بیک/ نجفقلی بیک ناظر شاه/ پیدا نشد/ تخریب/-

۱۳۷/ نجفیّه (توشمال باشی)/ صفوی/ رئیس آبدارخانه سلطنتی/ پیدا نشد/ تخریب/-

۱۳۸/ نصرآباد/ خواجه صدر الدین علی طیب/ روستای نصرآباد/ پابرجا/ به تکیه میان دره مشهور است

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۷۹

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۱۳۹/ نظامیّه/ قبل از صفوی/ خواجه نظام الملک طوسی/ محله دردشت/ تخریب/ داشتن مناره بسیار بلند و زیبا

۱۴۰/ نقّاشان (هارون ولایت)/ قبل از صفوی/ نزدیکی به امامزاده هارون ولایت/ تختگاه هارون ولایت/ تخریب/-

۱۴۱/ نوریّه/ صفوی/ میرزا نور الدین محمد جابری انصاری/ بازار بزرگ اصفهان/ محل سکونت طلّاب/ یک طبقه و ۲۲ حجره و یک کتابخانه

۱۴۲/ نیم آورد/ صفوی/ به نام محل احداث بنا/ محله نیم آورد مجاورت بازار بزرگ/ دایر/ حدود ۸۰ حجره، دو طبقه و دو ایوان جهت نماز و تدرسی

۱۴۳/ وزیر اوقاف (کوچه جماله کله)/ صفوی/ به نام بانی آن/ محله جماله کله/ تخریب/-

۱۴۴/ هفتگانه خواجه/ صفوی/ تعداد مدارس ساخته شده/ محله ی خواجو/ تخریب/-

۱۴۵/ خمسه/ صفوی/ تعداد مدارس/ چهارسوق مقصود/ ۲ عدد تخریب و بقیه معمور

۱۴۶/ ابراهیم بیک/ صفوی/ ابراهیم بیک/ صحن امامزاده اسماعیل/ دایر/-

۱۴۷/ احمدآباد/ صفوی/ به نام محل احداث بنا/ محله احمدآباد/-

۱۴۸/ آقا نور/ پس از صفوی/ به نام بانی آن/ بازار اصفهان/ تخریب/ بالای محراب دو سنگ مرمر دارد، دارای حجره است

۱۴۹/ الغدیر/ ۱۴۰۵ ه. ق./ به نام یکی از وقایع بزرگ اسلام و تشیع/ خیابان شیخ انصاری کوچه متصل به هارونیه/ پابرجا/ وابسته به ذوالفقار

۱۵۰/ امام صادق (ع)/

صفوی/ سلطان حسین صفوی/ چهارباغ عباسی/ پابرجا/ رجوع شود به مدرسه چهارباغ سلطانی

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۸۰

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۱۵۱/ امامیّه/ قبل از صفوی/ به دلیل حاکمیت مکتب امامت و ولایت بر شهر اصفهان/ خیابان هاتف کنار بقعه بابا قاسم/ پابرجا/ ۴ ایوانی، ۲ طبقه، حجره هم دارد

۱۵۲/ امیر المؤمنین علی (ع)/ ۱۴۰۰ ه. ق./ حجه الاسلام و المسلمین سیّد نور الدین جعفریان/ طوقچی/ پابرجا/ دو طبقه، ۸۰ حجره و یک کتابخانه، ۳۰ طلبه

۱۵۳/ انیس (اسفندیار بیک) حدود سال ۱۰۰۰ ه. ق./ اسفندیار بیک/ خیابان شهید موحدیان/ تخریب/ دارای ۲ عدد گنبد و جرز خاکی

۱۵۴/ باقر العلوم/ پس از صفوی/ حجه الاسلام و المسلمین حاج سیّد کمال فقیه ایمانی/ خیابان احمدآباد/ آباد و مورد استفاده قرار می گیرد/ ۲ طبقه، ۲۵ حجره

۱۵۵/ جوادیّه/ پس از صفوی/ لقب/ کوچه مدرسه ذو الفقار/ مدارس وابسته/-

۱۵۶/ حکمتیه/ پس از صفوی/ لقب/ چهار راه کرمانی کوچه مشیر الملک/ تخریب/-

۱۵۷/ دار السیاده/ قبل از صفوی/ اسم/ غازان بن ارغون خان مغول/ تخریب/ مناره دارد

۱۵۸/ رحیم خان/ پس از صفوی/ مسجد رحیم خان بیگلر بیگی/ ابتدای محله نو متصل به محله درب کوشک/ پابرجا/ ۳ عدد حجره، مسجد- مدرسه

۱۵۹/ زاهدی/ معاصر/ سرهنگ محمود زاهدی/ کنار مسجد و درمانگاه/ پابرجا/-

۱۶۰/ ستاره صبح/ صفوی/ اسم خاص/ باغ طاووس خانه/ تخریب/ باغ دارد

۱۶۱/ سمیرمی/ قبل از صفوی/ به نام بانی آن/- جلفا/ تخریب/-

۱۶۲/ سن پیر و سن پل/ صفوی/ به نام ۲ تن از مدرّسان/ جلفا/ تخریب/-

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۸۱

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان

فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۱۶۳/ شاه (مسجد جامع عباسی)/ صفوی/ به نام بانی آن/ میدان نقش جهان مسجد امام (ره)/ تخریب/ در طبقه دوم ده حجره دارد

۱۶۴/ شرف/ قرن ۱۴/ به نام بانی آن/-/ پابرجا/-

۱۶۵/ شمسیّه/ ۱۱۰۴ ه. ق./ شمس الدین محمد یزدی/ بازار ریسمان محله کاسه گران/ پابرجا/ رجوع شود به کاسه گران

۱۶۶/ شه/ صفوی/ سلطان حسین صفوی/ چهارباغ پایین/ پابرجا/ رجوع شود به چهارباغ

۱۶۷/ شیخ بهایی/ صفوی/ به نام بانی آن/ جوار مسجد جامع/ تخریب/ در جوار مسجد جامع قرار داشته

۱۶۸/ صارمیّه (شاه حسن)/ عهد صفوی/ به نام بانی آن/ محله خواجو دروازه حسن آباد/ تخریب/-

۱۶۹/ صدر منصور/ قرن ۶ هجری قمری/ صدر منصور نظام الدین/ پیدا نشد/ تخریب/-

۱۷۰/ مسجد و مدرسه علیقلی آقا/ صفوی/ به نام بانی آن/ چهارسو در محله بیدآباد/ پابرجا/ حجره و خزانه کتاب و مسجد در کنارش

۱۷۱/ عمر/ قبل از صفوی/ عمر بن عبد العزیز عجلی/ سبزه میدان/ تخریب/ دارای مدرسه و چهل ستون و گنبد خاکی

۱۷۲/ عباس آباد/ صفوی/ به نام محل بنا/ تقاطع عباس آباد- خیابان ابوذر/ تخریب/ دارای حجره و نزدیک مسجد و مدرسه بوده است

۱۷۳/ عیدیّه (سعیدیه) صفوی/ پیدا نشد/ تخریب/-

۱۷۴/ کشه/ صفوی/ به نام محل احداث بنا/ کوچه شیخ یوسف بنّا/ تخریب/ حجره داشته

۱۷۵/ کوچک در محله سر نیم آورد/ صفوی/ به نام محل احداث بنا/ محله سر نیم آورد/ تخریب/ ۴ حجره داشته و کاروانسرای مجاورش

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۸۲

ردیف/ اسم مدرسه/ سال تأسیس/ نام بانی یا علت نامگذاری/ مکان فعلی/ کاربری فعلی/ ویژگی خاص

۱۷۶/ محمودیّه/ ۱۴۱۵ ه. ق./ به نام بانی آن/ کوچه مدرسه ذو الفقار/ تجدید بنا شده/ سه طبقه با احتساب زیر زمین، وابسته

به مدرسه ذو الفقار

۱۷۷/ مسجد جامع (جمعه)/ قبل از صفوی/ به نام محل احداث بنا/ سبزه میدان/ پابرجا/ حجره و خزانه کتاب و مسجد در کنارش

۱۷۸/ میرزا حسین خان/ صفوی/ عزت نساء خانم (خانا قمی)/ بازارچه بیدآباد جوار مسجد سیّد شفتی/ پابرجا/-

۱۷۹/ نظام الملک/ قبل از صفوی/ خواجه نظام الملک طوسی/ محله دردشت/ تخریب/-

۱۸۰/ نواب/ ۱۰۶۷ ه. ق./ شفیع بن جمال الدین محمد خوارزمی/ محله احمدآباد/ تخریب/ ۱۵ حجره، محلّی برای اقامه نماز، بحث طلّاب، اقامه عزای حسینی، تغسیل و تکفیل اموات

۱۸۱/ هارونیه (میرزا شاه حسین)/ قبل از صفوی/ نزدیکی به هارونیه/ مغرب هارون ولایت/ تخریب/ در اطراف حجره دارد

۱۸۲/ کتابخانه امیر المؤمنین/ ۱۴۰۰ ه. ق./ به نام امیر المؤمنین علی (ع)/ فلکه ی شکرکن، ابتدای احمدآباد/ دایر/ هر هفته سخنرانی عمومی دارد

۱۸۳/ النّفیسه/ قرن چهاردهم/ القاب حضرت فاطمه زهرا (س)/ کوی شیخ ابو مسعود/ دایر/ حوزه ی علمیّه ی خواهران

۱۸۴/ مدرسه الزهرا (س)/ ۱۳۵۸ شمسی/ حجه الاسلام و المسلمین سیّد مرتضی هاشمی/ خیابان صائب/ دایر/ حوزه ی علمیّه ی خواهران

۱۸۵/ مکتب حضرت زینب (س)/ فاطمیّه (س)/ ۱۳۴۴ شمسی/ بانو مجتهده امین/ خیابان مسجد سیّد/ دایر/ حوزه علمیّه ی خواهران

۱۳۵۴

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۸۳

منابع و مآخذ

آنچه در ذیل می آید، بخشی از منابع و مآخذی است که مرحوم مهدوی به اقتضای تحقیق خویش از آنها بهره گرفته است، لازم به توضیح است که برخی از این کتب در سالیان اخیر تصحیح علمی شده که در جای خود بدانها اشاره خواهم نمود:

۱- آتشکده ی آذر، ۳ مجلد، به کوشش شادروان دکتر سیّد حسین سادات ناصری، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۴۰ شمسی.

۲- آتشکده ی اردستان، ابو القاسم رفیعی مهرآبادی.

۳- آثار شیعه الامامیه، شیخ عبد العزیز

جواهر الکلام.

۴- آثار ملی اصفهان، ابو القاسم رفیعی مهرآبادی، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۲ شمسی.

۵- آثار و احوال خوشنویسان، مهدی بیانی.

۶- آگهی شهان [از کار جهان]، جابری انصاری.

۷- احسن التواریخ، حسن بیک روملو، به تصحیح دکتر عبد الحسین نوایی، تهران، انتشارات بابک، ۱۳۵۷ ش.

۸- اسد الغابه فی معرفه الصحابه، تحقیق و تعلیق محمّد ابراهیم البناءدار الشعب، بی تا.

۹- اعیان الشیعه، سیّد محسن امین، بیروت، دار المعارف، للمطبوعات، ۱۴۰۳ ه.

۱۰- الاصفهان، حاج میر سیّد علی جناب.

۱۱- الانوار الساطعه، حاج شیخ آقا بزرگ طهرانی.

۱۲- انساب الاشراف، بلاذری، تحقیق محمّد باقر محمودی، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۴ ه. ق.

۱۳- بحار الانوار، علّامه مجلسی.

۱۴- بیان المفاخر، سیّد مصلح الدین مهدوی (شرح حال سیّد حجه الاسلام)، ۲ جلد.

۱۵- تاریخ اصفهان و ری، جابری انصاری.

۱۶- تاریخ جراید و مجلات، سیّد محمّد صدر هاشمی.

۱۷- تاریخ خواجو، سیّد مصلح الدین مهدوی.

۱۸- تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان، سیّد مصلح الدین مهدوی.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۸۴

۱۹- تذکره حزین، شیخ محمّد علی حزین لاهیجی.

۲۰- تذکره الانساب، در انساب سلسله ی مجلسی، میرزا حیدر علی بن ملّا عزیز اللّه مجلسی.

۲۱- ترجمه ذکر اخبار اصفهان، حافظ ابو نعیم اصفهانی.

۲۲- حلیه الاولیاء و طبقات الاصفیاء، لبنان، بیروت.

۲۳- دانشمندان بزرگان اصفهان، سیّد مصلح الدین مهدوی.

۲۴- رجال اصفهان، سیّد مصلح الدین مهدوی.

۲۵- ریاض العلماء، میرزا عبد اللّه افندی اصفهانی.

۲۶- ریحانه الادب، میرزا محمّد علی مدرس تبریزی.

۲۷- زندگی نامه ی علّامه مجلسی، سیّد مصلح الدین مهدوی.

۲۸- سفرنامه ی ثاورنیه، ژان باتیست، ترجمه ابو تراب نوری و حمید شیرانی.

۲۹- سفرنامه ی شاردن، ترجمه سیّد حسین عریضی.

۳۰- شعرای معاصر اصفهان، سیّد مصلح الدین مهدوی.

۳۱- علمای معاصرین، حاج ملّا علی خیابانی.

۳۲- فارسنامه، ابن البلخی، دنیای کتاب، ۱۳۶۳.

۳۳- فهرست بناهای

تاریخی، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران.

۳۴- فهرست کتاب های حوزه ی علمیه ی قم، رضا استادی.

۳۵- فهرست کتاب های خطی آستان قدس رضوی، ۱۰ جلد.

۳۶- فهرست کتب خطی، حاج سیّد محمّد علی روضاتی.

۳۷- معماری ایران، پوپ- آ، مترجم غلامحسین صدری افشار.

منابع و مآخذی که مصحّح مورد استفاده قرار داده است:

۱- آقا بزرگ تهرانی: الذریعه الی تصانیف الشیعه، تهران، کتابخانه اسلامیه، ۱۳۹۰ ه. ق.

۲- ابو القاسم رفیعی مهرآبادی، آثار ملی اصفهان، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۲ ش.

۳- تبریزی، محمّد زمان بن کلعبی: فرائد الفوائد (در احوال مدارس و مساجد)، به کوشش رسول جعفریان، تهران، لاحیاء کتاب، ۱۳۷۳ ش.

۴- تحویلدار، میرزا حسین، جغرافیای اصفهان، به کوشش دکتر منوچهر ستوده، انتشارات

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۸۵

دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، ۱۳۴۲ ش.

۵- ترکمان، اسکندر بیک: تاریخ عالم آرای عباسی، تهران، امیرکبیر، چاپ دوم، ۱۳۵۰ ش.

۶- جابری انصاری، محمّد حسن: تاریخ اصفهان و ری، تهران، ناشر عمادزاده، ۱۳۲۱ ش.

۷- روضاتی، حاج سیّد محمّد علی: جامع الانساب، اصفهان، چاپخانه جاوید، ۱۳۳۵ ش.

۸- ریاحی، محمّد حسین: روضه رضوان، ناشر: مجموعه تاریخی- فرهنگی- مذهبی تخت فولاد اصفهان، چاپ اول، ۱۳۵۸ ش.

۹- ریاحی، محمّد حسین: ره آورد ایام (مجموعه مقالات اصفهان شناسی)، ناشر انتشارات سازمان فرهنگی- تفریحی شهرداری اصفهان، چاپ اول، ۱۳۸۵ ش.

۱۰- ریاحی، محمّد حسین: مقاله «مدرسه چهارباغ» فصلنامه فرهنگ اصفهان، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان اصفهان، سال اول، شماره اول، پائیز ۱۳۷۴.

۱۱- ریاحی، محمّد حسین، مقاله «وقف در نهدهای آموزشی اصفهان عصر صفوی» میراث جاویدان (فصلنامه وقف)، سال پنجم، ش سوم و چهارم، (پیاپی ۱۹ و ۲۰) پاییز و زمستان ۱۳۷۶.

۱۲- ریاحی، محمّد حسین: و دکتر محمد علی چلونگر، ادیب ماندگار (یادنامه ادیب اصفهانی) اصفهان، مرکز اصفهان شناسی و خانه ملل (وابسته به

سازمان فرهنگی، تفریحی شهرداری اصفهان) چاپ اول، ۱۳۷۵ ش.

۱۳- سلطان زاده، حسین: تاریخ مدارس ایران از عهد باستان تا دار الفنون، تهران، انتشارات آگاه، ۱۳۶۴ ش.

۱۴- سمیع آذر (دکتر علیرضا): تاریخ تحولات مدارس در ایران، ناشر سازمان توسعه و تجهیز مدارس کشور، چاپ اول، ۱۳۷۶ ش.

۱۵- فلسفی، نصر اللّه، زندگانی شاه عباس اول (۳ جلد)، انتشارات علمی، تهران.

۱۶- فهرست بناهای تاریخی، ناشر سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، بی تا.

۱۷- فهرست نسخه های خطی دانشگاه تهران، ۸ جلد.

۱۸- فهرست نسخه های خطی مدرسه ی فیضیه، ۲ جلد، رضا استادی.

۱۹- فهرست نسخه های مجموعه صدر هاشمی، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، سال دوم، شماره ۲ و ۳، دانشگاه اصفهان.

۲۰- قدسی، منوچهر: رساله ی شعوبیه (تقریرات استاد جلال الدین همایی)، انتشارات صائب

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۸۶

اصفهان، ۱۳۶۳.

۲۱- مجموعه آثار معماری سنتی ایران، دوران اسلامی، ناشر سازمان جغرافیایی نیروی مسلح

۲۲- مجموعه مقالات و اشعار استاد ابو القاسم حبیب اللهی (نوید)، با مقدمه دکتر غلامحسین یوسفی، به کوشش دکتر محمّد حبیب اللهی، انتشارات میثم تمار اصفهان، بی تا.

۲۳- محمّد بن محد بن الحسین الاصفهانی: دستور الوزراه، به تصحیح دکتر رضا انزابی نژاد، نشر امیر کبیر، چاپ اول، ۱۳۶۴.

۲۴- مقدس اردبیلی: حدیقه الشیعه، به تصحیح کریم فیضی، انتشارات نوید اسلام قم، چاپ اول، ۱۳۸۵.

۲۵- موحد ابطحی، سیّد حجت: ریشه ها و جلوه های تشیّع و حوزه علمیه اصفهان، دفتر تبلیغات المهدی (عج)، ۱۴۱۸ ه.

۲۶- مهدوی، سیّد مصلح الدین: تاریخ اجتماعی و علمی اصفهان در دو قرن اخیر، قم، نشر الهدایه، چاپ اول، ۱۳۶۷ ش. (سه مجلد).

۲۷- مهدوی، سیّد مصلح الدین: تذکره القبور (بزرگان و دانشمندان اصفهان)، ثقفی، چاپ دوم، ۱۳۴۸ ش.

۲۸- مهدوی، سیّد مصلح الدین: مزارات

اصفهان، تصحیح و تعلیق دکتر اصغر منتظر القائم، انتشارات دانشگاه اصفهان، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.

۲۹- نائینی، سیّد مهدی سجادی: تاریخ اصفهان، چاپ دوم، ۱۳۸۵، سازمان فرهنگی- تفریحی شهرداری اصفهان.

۳۰- نیکزاد حسینی، کریم: فهرست تاریخچه ابنیه تاریخی اصفهان، اصفهان، چاپخانه داد، ۱۳۳۳ ش.

۳۱- کتاب سازمان اوقاف از مردم متدین اصفهان سپاسگزاری می نماید، ناشر اداره کل اوقاف منطقه ی استان اصفهان، ۱۳۴۶ ش.

۳۲- هنرفر، لطف اللّه: گنجینه ی آثار تاریخی اصفهان، انتشارات ثقفی اصفهان، چاپ دوم، ۱۳۵۰ ه. ش.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۸۷

نام کتاب: فرازی از زندگانی سیاسی حاج آقا نور اللّه اصفهانی به روایت اسناد

سال انتشار: ۱۳۸۴

به کوشش: علیرضا اسماعیلی

نام کتاب: تاریخ اصفهان

نویسنده: سید مهدی سجادی نائینی

سال انتشار: ۱۳۸۵

این تألیف مختصر، در بردارنده ادوار تاریخ اصـفهان است و مهمترین ابنیه و نمونه هایی از جلوه های فرهنگ اصفهان را برای خواننده ترسیم می کند.

نام کتاب: شیخ نور اللّه اصفهانی

سال انتشار: ۱۳۸۴

مجموعه مقالات نخستین همایش تبیین آراء و بزرگداشت هشتادمین سالگرد نهضت آیت اللّه شهید حاج آقا نور اللّه اصفهانی

نام کتاب: تجلی فضائل

(یادنامه استاد حبیب اللّه فضائلی ره)

سال انتشار: ۱۳۸۴

به کوشش: محمد حسین ریاحی

مطالب یادنامه، مقالاتی است درباره ابعاد هنری، فرهنگی و شخصیت استاد فضائلی برخی نوشته ها و نیز درباره هنر خوشنویسی و خطاطی در اصفهان، ایران و جهان اسلام است که از آن جمله می توان از مقاله مرحوم استاد جلال الدین همایی یاد نمود.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۸۸

نام کتاب: هدیه العباد

نویسنده: آیت اللّه حاج شیخ عباسعلی ادیب ره

تصحیح و تعلیق: دکتر نصر اللّه شاملی و علیرضا بنائیان اصفهانی

سال انتشار: ۱۳۸۵

با توجه به نقش و اهمیت صاحب ابن عباد در تاریخ تشیع در ایران و تأثیر او در

عصر آل بویه، مولف به خوبی به ابعاد شخصیت علمی، فرهنگی، مذهبی، ادبی و اجتماعی این وزیر نامور پرداخته است.

نام کتاب: فرهنگ مردم اصفهان (الاصفهان)

نویسنده: مرحوم میر سید علی جناب

تدوین و تصحیح: رضوان پور عصار

سال انتشار: ۱۳۸۵

کتابی است مشتمل بر چهار بخش در یک جلد که شامل گویش ها، ضرب المثل ها، بازی ها و تصنیف های اصفهان در عصر مؤلف و قبل از آن می باشد.

نام کتاب: ترجمه محاسن اصفهان

ترجمه: حسین ابن محمد آوی

به کوشش: مرحوم عباس اقبال آشتیانی

سال انتشار: ۱۳۸۵

نام کتاب: ادیب ماندگار

(یادنامه آیت اللّه حاج شیخ عباسعلی ادیب ره)

نویسندگان: محمد حسین ریاحی و دکتر چلونگر

سال انتشار: ۱۳۸۵

این اثر دربردارنده شش بخش است. نخستین آن شامل مقالات، بخش دوم گفتگوها، سومین بخش از نگاه یاران و شاگردان، بخش چهارم اشعار در مقام علمی و معنوی مرحوم ادیب، پنجمین بخش اشعار عربی و فارسی آیت اللّه ادیب و آخرین قسمت ضمائم و تصاویر می باشد.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۸۹

نام کتاب: تاریخ انقلاب اسلامی اصفهان

نویسنده: دکتر مهدی مهر علیزاده

سال انتشار: ۱۳۸۶

پرداختن به اهمیت تحولات اصفهان در تاریخ انقلاب اسلامی ایران و نقش بارز اصفهان، رجال و تحولات آن برجسته است.

نام کتاب: کتابشناسی اصفهان

نویسنده: دکتر محمد علی چلونگر

سال انتشار: ۱۳۸۵

دربردارنده تألیفات و تحقیقات و آثار و کتبی است که در مورد اصفهان، تاریخ، فرهنگ، رجال و آثار و ابنیه آن می پردازد.

نام کتاب: اصفهان و گردشگری

نویسنده: دکتر حسن بیک محمدی

سال انتشار: ۱۳۸۶

موقعیت و جایگاه اصفهان، اهمیت آن برای بازدید کنندگان داخلی و خارجی و ضرورت برنامه ریزی در این جهت مطالب عمده اثر است.

نام کتاب: روزنامه های اصفهان در عصر مشروطیت

به اهتمام: دکتر محمد علی چلونگر

سال انتشار: ۱۳۸۵

بررسی مطبوعات این دوره همچنین تحولات

و ویژگی ها مبارزات و نقش اصفهان و مردم آن است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۹۰

نام کتاب: روزنامه انجمن مقدس ملی اصفهان

سال انتشار: ۱۳۸۵

تحولات اصفهان به ویژه پس از مشروطه و تبیین اوضاع و احوال و نقش رجال در مندرجات روزنامه ارزشمند است.

نام کتاب: زندگی نامه و آثار ابن مسکویه

نویسنده: محمد رضا روزبهانی

سال انتشار: ۱۳۸۵

با توجه به آراء، اندیشه ها و دیدگاه ها و تألیفات ابو علی مسکویه به ابعاد مختلف زندگی، حیات و افکار او اشاره رفته است.

نام کتاب: فهرست روزنامه ها و مجلات اصفهان

نویسنده: احمد شعبانی

سال انتشار: ۱۳۸۵

اهمیت نقش روزنامه و جراید به ویژه در تاریخ معاصر اصفهان و بررسی موقعیت آنها جهت تاریخ محلی مورد توجه است.

نام کتاب: ره آورد ایام

نویسنده: محمد حسین ریاحی

سال انتشار: ۱۳۸۵

مشتمل بر پژوهش هایی است که نویسنده در طی سالیان متعدد در باب فرهنگ، دانشمندان و بزرگان، آموزش و فرهنگ و معماری و هنر تحقیق و تألیف نموده است.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۹۱

نام کتاب: بازار بزرگ اصفهان

نویسنده: دکتر سیروس شفقی

سال انتشار: ۱۳۸۵

مؤلف در این کتاب به مطالبی از جمله قدمت، اجزاء و عناصر کالبدی بازار اصفهان، صنایع، حرف و اشتغالات و ویژگیهای متعدد بازار شهر اشاره نموده است، این کتاب از چکیده مفصلی به زبان انگلیسی و نیز ضمائم و تصاویر برخوردار است.

نام کتاب: مجموعه چکیده همایش

به اهتمام: شهنار خواجه- زهره عسگری

سال انتشار: ۱۳۸۵

دربردارنده تعداد قابل توجهی از تلخیص مطالب ارسالی و پژوهش های صورت گرفته در مورد مشروطیت اصفهان است.

نام کتاب: تذکره ماثر الباقریه

نویسنده: مرحوم میرزا محمد علی وفا زواره ای

مقدمه، تصحیح و تحشیه: دکتر حسین مسجدی

سال انتشار: ۱۳۸۵

این کتاب علاوه بر اشعار و مدایحی که در مورد مرحوم سید شفتی سروده

شده، دربردارنده تراجم و معرفی شصت و سه نفر از شاعران، همراه با توضیحات و حواشی است.

نام کتاب: مجموعه مقالات همایش اصفهان و مشروطیت

به کوشش: دکتر محمد علی چلونگر

سال انتشار: ۱۳۸۵

تتبعات و پژوهش محققاتی است که جنبه های مختلف مشروطیت اصفهان را مورد بررسی قرار داده اند.

اصفهان دار العلم شرق، مهدوی، ص: ۳۹۲

نام کتاب: راغب اصفهانی

نویسنده: دکتر سید علی میرلوحی

سال انتشار: ۱۳۸۶

تحقیق مؤلف در باب آثار و احوال و تألیفات راغب به عنوان دانشمندی مطرح در تمدن اسلامی در این کتاب بررسی شده است.

نام کتاب: اصفهان ره آورد زاینده رود

نویسنده: دکتر حسن حسینی ابری

سال انتشار: ۱۳۸۶

اهمیت وجود رودخانه زاینده رود در حیات اصفهان و مناطق دیگر از جهات متعدد مورد بررسی قرار گرفته است.

نام کتاب: آتشگاه اصفهان

نویسنده: یاغش کاظمی

سال انتشار: ۱۳۸۶

به عنوان اثری مهم چه قبل از اسلام از حیث عبادی و اجتماعی و پس از آن به عنوان بنایی باستانی و مسائل مربوط به آن تبیین شده است.

نام کتاب: آثار و ابنیه تاریخی اصفهان

نویسنده: میر سید علی جناب

سال انتشار: ۱۳۸۶

بناهایی و آثار متعددی که در اصفهان تا زمان حیات مؤلف بوده بررسی شده که برخی در منابع دیگری دیده نمی شود.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ.ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که مـا را در دستیـابی به این هـدف یـاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادنـد تقـدیر و تشـکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصـفهان -خیابان عبـدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شـهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹